

ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДУДКЕВИЧ ВАСИЛЬ ІЛІЧ

УДК 327.502:477

ДИСЕРТАЦІЯ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ
ВИМІР

052 – політологія

05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання чужих ідей, результатів і текстів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. І. Дудкевич

Науковий керівник – Марчук Василь Васильович, доктор історичних наук, професор політології

Івано-Франківськ, Львів – 2021

АНОТАЦІЯ

Дудкевич В. І. Євроінтеграційні практики України: політологічний вимір. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ; Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021.

Аргументовано, що зі здобуттям незалежності Україна у своєму баченні перспектив тяжіла до європейського способу врядування та ціннісних орієнтацій, а європейськість як цивілізаційний маркер притаманний Україні й історично, і географічно, і все більше ментально – до тої міри, що західний вектор розвитку країни українці відстоювали і під час Революції Гідності, і потім на східних фронтах, даючи відсіч російській військовій агресії. Наголошено, що гармонізувати суто просторову європейську приналежність з досвідом демократичного будівництва, сформувати відкриту конкурентну економіку та паритетні відносини з рівноправними політичними партнерами – зміст європеїзації прагнень України знайти своє місце на міжнародній арені.

Актуалізовано й категоризовано для української політичної науки сутність і зміст поняття «євроінтеграційні практики», яке автором визначено як функціональну складову політики євроінтеграції, організованої згідно з конкретним планом роботи державної влади щодо впровадження європейських стандартів в усі сфери суспільного життя через процес створення нормативно-правової бази інтеграції, формування відповідних структур реалізації політико-правових рішень з метою набуття членства в ЄС. Практики – це конкретні дії і рішення, які здійснюються в інституціональному, дипломатичному та позаінституціональному напрямках. За цими критеріями в режимі реального часу Україна виконує умови Угоди про асоціацію, удосконалює національне законодавство, гармоніює середовище відносин з країнами-сусідами членами

ЄС, здобуває досвід демократизації і конструктивної реакції на виклики і ризики сьогодення.

Підкреслено важливість включення до євроінтеграційного поступу громадського сектору – представників та організації громадянського суспільства, які є одночасно рушієм та індикатором позитивних трансформацій, а також виконують функції запобіжника у можливих зловживаннях влади. Українське громадянське суспільство у вирішальні періоди державотворення довело свою спроможність відстоювати спільний національний вибір.

Стратегічну затребуваність теми дисертаційного дослідження аргументовано й триваючою російською агресією проти України та актами гібридної війни, передусім, її інформаційним компонентом (пропаганда, дезінформація). Акцентовано, що, з одного боку, євроінтеграція може стати своєрідним рефреймінгом для посилення обороноздатності країни, з іншого боку, російська загроза – це не лише українська проблема, але й безпековий виклик усій Європі, тому консолідація зусиль для спільного спротиву є нагальною потребою для партнерів з ЄС.

На основі вивчення змістів наукових пошуків здійснено етапізацію розвитку суспільно-політичних досліджень євроінтеграційних практик України: 1991-2013 рр. – описовий етап стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу, обґрунтовувалися наукові припущення щодо місця України на політичній мапі світу; з 2014 р. – імперативний етап галузевого аналізу інтеграції європейських практик, актуалізації позаінституціонального виміру євроінтеграції, кореляції тематики наукових досліджень зі здійснюваними в державі реформами.

Систематизовано чинники генези цілей і напрямків політики євроінтеграції, серед яких: історичні чинники, зумовлені початком ідеї об'єднання Європи – від прообразу Священної Римської імперії з прагненням розширити межі панування, епохи Просвітництва, коли об'єднатися пропонували заради миру на континенті, до періоду закінчення Другої світової

війни, коли ідея миру доповнилася економічними цілями; політичні чинники – стосуються принципів внутрішнього управління (відносини централізації та децентралізації, національного та наднаціонального) та зовнішніх пріоритетів; реакційні чинники – чинники-реакції на сучасні кризові явища в ЄС та за його межами, які і визначають ціль євроінтеграції – консолідувати зусилля для попередження, нейтралізації та подолання криз.

Виокремлено та обґрунтовано на основі аналізу політико-нормативної складової відносин між Україною та ЄС періодизацію формування та реалізації євроінтеграційних практик України: етап визначення пріоритетів (1991-1998 рр.), етап співробітництва та партнерства (1998-2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (з 2014 р.). Виділено ряд специфічних рис, досягнень та проблемних сфер реалізації євроінтеграційних практик України на окреслених етапах.

З огляду на досвід євроінтеграційних моделей країн, які успішно інтегрувались в ЄС, та країн-кандидатів визначено пряму залежність результативності та успішності реалізації євроінтеграційних практик з існуванням окремого спеціального органу з євроінтеграції, зі створенням ефективного механізму взаємодії між головою держави, парламентом і урядом шляхом забезпечення регулярного діалогу цих інституцій з питань інтеграції, з наявністю політичної волі та відданістю еліти євроінтеграційним реформам при наявних проблемах, непорозуміннях та виникаючих розбіжностях.

За результатами дослідження політики держав ЄС щодо інтеграційного курсу України уточнено специфіку фінансово-економічної та політичної підтримки з боку ЄС та окремо держав-членів ЄС, яка полягає, з одного боку, у наявності широкого спектру програм, угод, механізмів взаємодії, багатосторонніх і двосторонніх інструментів допомоги у сферах боротьби з корупцією, децентралізації, державного управління, судової влади та верховенства права, конституції та виборчих практик. З іншого боку, у необхідності зменшення впливу афілійованих внутрішніх (неефективність системи державного управління, корупція, низький рівень підтримки реформ через нездатність влади досягти конкретних результатів та її суперечливі

політичні рішення, відсутність консенсусу у політикумі, соціально-економічні проблеми) та зовнішніх (російська гібридна агресія, спалах світової пандемії, «інтеграційна втома» та зниження інтеграційного потенціалу абсорбції у ЄС) ризиків.

Розкрито зміст євроінтеграційного потенціалу громадянського суспільства, котрий визначено як спроможність і сукупність можливостей організацій громадянського суспільства брати участь у реалізації курсу європейської інтеграції країни і спільно з державними інституціями, і в якості незалежного консультативного органу з числа зацікавлених ОГС за пріоритетними напрямками євроінтеграції.

Специфіку взаємного впливу і співвідношення євроінтеграційних практик та розвитку громадянського суспільства представлено у вигляді тривимірної моделі: на політико-інституціональному рівні розглядаються ступінь зацікавленості державних та наднаціональних інституцій та створені ними нормативні можливості для залучення організацій громадянського суспільства до уточнення і реалізації пунктів Угоди про асоціацію; на суспільно-ресурсному рівні демонструється готовність організацій громадянського суспільства до секторальної участі у здійсненні євроінтеграційних реформ, ефективність наявних майданчиків для такої участі (разом із першим рівнем описані складові уособлюють євроінтеграційний потенціал громадянського суспільства); на рівні індивідуальної ідентифікації акцентується міра усвідомленої прихильності громадян щодо зовнішньополітичного курсу.

Визначено позитивні маркери соціально-економічного розвитку України, зумовлені чинником євроінтеграції: по-перше, адаптація законодавства України до інтеграції принципів та цінностей політики ЄС у вітчизняні практики; по-друге, підтримка та форсування системних реформ, корельованих із євроінтеграційним курсом, за рахунок макрофінансової допомоги та кредитування; по-третє, сприяння активізації та переорієнтації на європейський напрямок соціальної мобільності українців – у межах трудової міграції, академічної мобільності та туристичних потоків; по-четверте, покращення

репутаційних показників України у світових рейтингах, передусім щодо ведення підприємницької діяльності, реалізації людського потенціалу та права громадян управляти власною працею та майном, відкритості інформації про використання бюджетних коштів.

Актуалізовано значення інформаційної та безпекової складових євроінтеграційних практик України. Аргументовано ті з них, які можуть стати взаємокорисними на основі вітчизняного позитивного досвіду та спільної зацікавленості зі сторони країн-членів ЄС, а саме протидія незаконній міграції, контрабанді та кіберзлочинам, реалізація оборонних заходів в умовах включення у конфлікт мирного населення та наявності значної кількості внутрішніх біженців.

Підсумовано, що конституційно визначена мета набуття членства в Європейському Союзі на сучасному етапі не означала одночасну ідентифікацію системних трансформацій в Україні як галузевих євроінтеграційних практик, позаяк частина з них почалася до підписання основоположного документа – Угоди про асоціацію України та ЄС. На прикладі фактів поглиблення співпраці двох сторін підтверджено, що планомірне здійснення реформ та дотримання регламентів Угоди, з одного боку, пришвидшили перехід від відносин декларативного партнерства до реальної політичної та економічної взаємоінтеграції, а з іншого боку, акцентували недоліки та вади вітчизняної політики євроінтеграції. Обґрунтовано, що Україна й досі потребує інтенсифікації інформаційних кампаній про євроінтеграційний курс держави, які б сприяли підвищенню рівня підтримки суспільства, протидії пропаганді євроскептиків, конструктивному діалогу з міжнародними партнерами.

Ключові слова: інтеграція, європейська інтеграція, євроінтеграційні практики, політичний інститут, політична модернізація, громадянське суспільство, Копенгагенські критерії.

SUMMARY

Dudkevych V. I. European integration practices of Ukraine: political dimension. – Manuscript.

A dissertation for a Doctor of philosophy degree; specialty 052 – Political science. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk; Ivan Franko National University. Lviv, 2021.

The dissertation emphasizes on conclusion that Ukraine tended to the European way of governing and value orientations since its independence, and Europeanness was a marker of civilization is inherent in Ukraine historically, geographically and increasingly mentally. This western vector of development Ukrainians defended during the Revolution of Dignity, and then on the eastern fronts, repelling Russian military aggression. The author concludes that to harmonize a purely spatial European affiliation with the experience of democratic construction, to form an open competitive economy and parity relations with equal political partners is the essence of Europeanization of Ukraine's aspirations to find its place in the international arena.

The content of the definition «European integration practices» are actualized and categorized for Ukrainian political science. The author formulates it as functional part of European integration policy organized in accordance with a specific plan of public authorities work to implement European standards in all spheres of public life through the process of creating a regulatory framework for integration, the formation of appropriate structures for the implementation of political and legal decisions in order to become EU members. Practices are concrete actions and decisions that are carried out in institutional, diplomatic and non-institutional areas. According to these criteria, Ukraine fulfills the terms of the Association Agreement in real time, improves national legislation, harmonizes the sphere of relations with neighboring EU member states, gains experience of democratization and constructive response to today's challenges and risks.

The author accents the importance of public sector including in the European integration progress – representatives and civil society organizations, which are both

a driver and an indicator of positive transformations, as well as act as a safeguard against possible abuses of power. Ukrainian civil society in the crucial periods of state formation proved its ability to defend a common national choice.

The strategic demand for the topic of the dissertation research is substantiated by the ongoing Russian aggression against Ukraine and acts of hybrid warfare, first of all, by its information component (propaganda, misinformation). The research emphasizes that, on the one hand, European integration can become a kind of reframing to strengthen the country's defense capabilities, on the other hand, the Russian threat must be considered as not only a Ukrainian problem, but also a security challenge for Europe. So, the research emphasizes that consolidate efforts for joint resistance is an urgent need for EU partners.

Based on the study of amount scientific research, the periods in development of socio-political research of European integration practices of Ukraine were proposed: 1991-2013 – a descriptive stage of strategic planning, when the European integration experience of other countries, risks and domestic European progress benefits were studying, scientific assumptions about Ukrainian place in the world map were substantiating; since 2014 – the imperative stage of the sectoral analysis of the European integration practices, the actualization of the non-institutional dimension of European integration, the correlation of research topics with the reforms in the country.

The factors of the goals and directions of European integration policy genesis are systematized, such as: historical factors – with the beginning of Europe unification – from the idea the prototype of the Holy Roman Empire with the desire to expand the domination influence, through the Enlightenment with proposition to unite for peace, to the period of the World War II, when the idea of peace was complemented by economic goals; political factors – relate to the principles of internal governance (relations of centralization and decentralization, national and supranational) and external priorities; reactionary factors – factors-reactions to modern crisis phenomena in the EU and abroad with determination of the European integration goal – to consolidate efforts to prevent, neutralize and overcome crises.

Based on the analysis of the political and normative component of relations between Ukraine and the EU, the periodization of the formation and implementation of Ukraine's European integration practices is singled out and substantiated: the stage of setting priorities (1991-1998), the stage of cooperation and partnership (1998-2014), the stage of association and integration. (since 2014). A number of specific features, achievements and problem areas of European integration practices of Ukraine implementation at the outlined stages are highlighted.

The analyze of the European integration models experience in the countries that have successfully integrated into the EU and candidate countries allows to conclude a direct relationship between the effectiveness and success of European integration practices with the existence of a separate special body for European integration, with an effective mechanism for interaction between the head of state, parliament and government through the dialogue of these institutions on integration issues, with the presence of political will and the commitment of the elite to European integration reforms in the face of existing problems, misunderstandings and differences.

In the study of EU policies on Ukraine's integration course the specifics of financial, economic and political support from the EU and individual EU member states. On the one hand, it consists of a wide range programs, agreements, cooperation mechanisms, multilateral and bilateral instruments, assistance in the spheres of anti-corruption, decentralization, public administration, the judiciary and the rule of law, the constitution and electoral practices. On the other hand, in demanding to reduce the influence of affiliated internal (inefficiency of public administration, corruption, low level of support for reforms due to the government's inability to achieve concrete results and its contradictory political decisions, lack of consensus in politics, socio-economic problems) and external (Russian hybrid aggression, the outbreak of a global pandemic, «integration fatigue» and the reduction of the integration potential absorption in the EU) risks.

The content of European integration potential of civil society is revealed, which is defined as the ability and system of civil society organizations opportunities

to participate in the European integration of the country as together with state institutions, also as an independent advisory body of CSOs that are interested in European integration.

The specifics of mutual influence and correlation of European integration practices and civil society development are presented as a three-dimensional model: the political-institutional level considers the degree of state and supranational institutions interest and the regulatory opportunities created by them to involve civil society organizations in the clarification and implementation of the provisions of the Association Agreement; the social resource level demonstrates the readiness of civil society organizations for sectoral participation in the implementation of European integration reforms, the effectiveness of the existing platforms for such participation (together with the first level components embody the European integration potential of civil society are described); the level of individual identification emphasizes on the degree of citizens' conscious commitment to the foreign policy course.

In the dissertation positive markers of social and economic Ukraine development caused by the factor of European integration are determined: first, adaptation of the Ukraine legislation to integration of EU policy principles and values into domestic practices; secondly, support and acceleration of systemic reforms correlated with the European integration course, through macro-financial assistance and lending; thirdly, promoting the intensification and reorientation to the European direction of Ukrainians' social mobility – within the framework of labor migration, academic mobility and tourist flows; fourth, improving Ukraine's reputation in the world rankings, especially in terms of doing business, realizing human potential and the right of citizens to manage their own labor and property, open information about the use of budget funds.

The research actualizes the importance of information and security components of European integration practices of Ukraine. Among these components can be mutually beneficial on the basis of domestic positive experience and common interest of EU member states, such as the fighting against illegal migration, smuggling and

cybercrime, the implementation of defense measures in the context of civilian conflict and the presence of a significant number of internal refugees.

The author concludes that the constitutionally defined goal of gaining membership in the European Union at the present stage did not mean the simultaneous identification of systemic transformations in Ukraine as sectoral European integration practices, as some of them began before signing the basic document – the Association Agreement between Ukraine and the EU. Based on facts of deepening cooperation it is confirmed that the systematic reforms implementation and compliance with the Agreement regulations, on the one hand, accelerated the transition from declarative partnership to real political and economic integration, and on the other hand, highlighted shortcomings of domestic European integration policy. It is substantiated that Ukraine still needs to intensify information campaigns on the European integration course of the state, which would help increase the level of public support, counter the propaganda of Eurosceptics, constructive dialogue with international partners.

Key words: integration, European integration, European integration practices, political institution, political modernization, civil society, Copenhagen criteria.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Дудкевич В. Євроінтеграційний дискурс політологічних досліджень в Україні. Регіональні студії. 2021. № 25. С. 104–109.
2. Дудкевич В. Євроінтеграційні практики України: специфіка політико-нормативного регулювання. Політикус. 2021. № 3. С. 47–53.
3. Дудкевич В. Процес інтеграції України до Європейського Союзу в контексті суперечностей внутрішньо європейського розвитку. Політичне життя. 2021. № 1. С. 119–124.

4. Дудкевич В., Шотурма Н. Діджитальна комунікація як один із механізмів взаємодії з громадськістю. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2019. № 13. С. 86–93.

Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, включених до міжнародних наукометричних баз:

5. Dudkevych V., Gontar Z., Marchuk V., Durman O., Denkovych N. Exploring the Experience of the World's Leading Countries in Inclusive Growth as Part of the Post-Industrial Politic: Challenges and Perspectives. Postmodern Openings. 2020. № 11(2 Supl 1). P. 222–237.

6. Dudkevych V., Marchuk V., Hladiy V., Holubiak N., Melnychuk V. The Development of a System of Local Self-Government in the Countries of the Visegrad Group in the Conditions of Postmodern Society. Postmodern Openings. 2021. № 12(2). P. 233–245.

7. Дудкевич В. Євроінтеграційні практики як детермінанти впливу на розбудову громадянського суспільства в Україні. Evropský Politický A Právní Diskurz. 2021 № 8/3. С. 122–129.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Дудкевич В. Громадянське суспільство України у контексті реалізації євроінтеграційних практик. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (Івано-Франківськ, 27 травня 2021 р.). Івано-Франківськ: ПНУ імені Василя Стефаника, 2021. С. 580–589

9. Дудкевич В. Євроінтеграція як еволюційний маркер державного розвитку. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація» (м. Северодонецьк, 8 червня 2021 р.). Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 76–79.

10. Дудкевич В. Євроінтеграція як чинник репутаційного поступу України. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічний аспекти» (м. Київ, 8-9 жовтня 2021 р.). Київ: ТНУ імені В. І. Вернадського, 2021.

11. Дудкевич В. Місце євроінтеграційного наративу у політиці сучасної України. Збірник матеріалів XXXIV Харківських політологічних читань «Політична система України за умов глобальних викликів і локальних проблем». Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (21 квітня 2021 р.). Харків: Право, 2021. 284 с. С. 130–134.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	26
1.1. Генеза теоретичного обґрунтування цілей та напрямків політики євроінтеграції.....	26
1.2. Євроінтеграційні практики України як предмет політологічного дослідження.....	49
1.3. Методологія та понятійно-категоріальний апарат дослідження.....	67
Висновки до першого розділу.....	79
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-НОРМАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК.....	83
2.1. Нормативно-правові засади інтеграційного процесу.....	83
2.2. Інституціональний вимір євроінтеграційної політики.....	106
2.3. Політика держав ЄС щодо інтеграційного курсу України.....	124
Висновки до другого розділу.....	142
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК УКРАЇНИ.....	146
3.1. Вплив євроінтеграції на діяльність політичних партій та процес розбудови громадянського суспільства.....	146
3.2. Євроінтеграція як чинник соціально-економічного розвитку держави	167
3.3. Специфіка інформаційної та безпекової складових євроінтеграційних практик.....	189
Висновки до третього розділу.....	208
ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	218
ДОДАТКИ.....	263

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР ТА СКОРОЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
ГУАМ	Організація за демократію та економічний розвиток
ДПП	державно-приватне партнерство
ЄАВТ	Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄврАзЕС	Євразійське економічне співтовариство
ЄЕП	Єдиний економічний простір
ЄЕС	Європейська економічна спільнота
ЄІС	Європейський інструмент сусідства
ЄІСП	Європейський інструмент сусідства і партнерства
ЄПС	Європейська політика сусідства
ЄС	Європейський Союз
МЗС	Міністерство закордонних справ
МСП	Мале та середнє підприємництво
НАТО	Організація Північноатлантичного договору, Північноатлантичний альянс
НДО	недержавна організація
НУО	неурядова організація
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОГС	організації громадянського суспільства
ПАРЄ	Парламентська асамблея Ради Європи
ПГС	Платформа громадянського суспільства
ПДА	Порядок денний асоціації
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СОТ	Світова організація торгівлі
СхП	Східне партнерство
ТКС	Транскордонне співробітництво
Угода	Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони
УПС	Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною
ЦСЕ	Центральна та Східна Європа
PESCO	Постійне структурне співробітництво
TACIS	Європейський інструмент сусідства

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження. Зі здобуттям незалежності Україна у своєму баченні перспектив тяжіла до європейського способу врядування та ціннісних орієнтацій. Європейськість як цивілізаційний маркер притаманний Україні й історично, і географічно, і все більше ментально – до тої міри, що західний вектор розвитку країни українці відстоювали і під час Революції Гідності, і потім на східних фронтах, даючи відсіч російській військовій агресії. Гармонізувати суто просторову європейську приналежність з досвідом демократичного будівництва, сформувати відкриту конкурентну економіку та паритетні відносини з рівноправними політичними партнерами – зміст європеїзації прагнень України знайти своє місце на міжнародній арені.

Попри зовнішній опір і внутрішні спекуляції наша держава планомірно засвідчувала свої наміри стати частиною об'єднаної Європи. Заявивши у Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) про бажання брати участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах, у подальшому було законодавчо прийнято програму адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу (2004 р.), забезпечено інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі (2010 р.), на рівні парламенту підтверджено відповідний курс держави та першочерговість заходів з його реалізації (2014 р.). Взаємне підписання Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу (2014 р.), а у 2019 р. конституційне закріплення невідворотності євроінтеграції, яка вже мала кількарічну стабільну підтримку громадян України, доводить, що європейський курс України є закономірним, усвідомленим, легітимним і стратегічно обґрунтованим.

Політика євроінтеграції як узагальнений чинник модернізації суспільно-політичних та економічних відносин в державі поступово уособлюється у системних реформах, ухвалюваних стратегіях, підписаних двосторонніх угодах тощо. Водночас, євроінтеграційні зміни потребують конкретизації змістів,

чітких контурів дій, послідовність яких з часом результується набуттям Україною членства у Європейському Союзі. Відтак, у дисертації актуалізується поняття «євроінтеграційних практик» як функціональної складової всеосяжної політики євроінтеграції. Практики – це конкретні дії і рішення, які здійснюються в інституціональному, дипломатичному та позаінституціональному напрямках. За цими критеріями в режимі реального часу Україна виконує умови Угоди про асоціацію, удосконалює національне законодавство, гармоніює середовище відносин з країнами-сусідами членами ЄС, здобуває досвід демократизації і конструктивної реакції на виклики і ризики сьогодення.

Важливим є включення до євроінтеграційного поступу громадського сектору – представників та організації громадянського суспільства, які є одночасно рушієм та індикатором позитивних трансформацій, а також виконують функції запобіжника у можливих зловживаннях влади. Переконані, що українське громадянське суспільство у вирішальні періоди державотворення довело свою спроможність відстоювати спільний національний вибір.

Стратегічна важливість теми дисертаційного дослідження зумовлена й триваючою російською агресією проти України та актами гібридної війни, передусім, її інформаційним компонентом (пропаганда, дезінформація). З одного боку, євроінтеграція може стати своєрідним рефреймінгом для посилення обороноздатності країни, з іншого боку, російська загроза – це не лише українська проблема, але й безпековий виклик усій Європі, тому консолідація зусиль для спільного спротиву є нагальною потребою для партнерів з ЄС. Наведені аргументи актуалізують проблематику дисертаційного дослідження, а також акцентують важливі напрямки сучасного державотворення в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене в рамках держбюджетної теми Навчально-методичного і наукового центру політичних та євроінтеграційних досліджень

«Євроінтеграційний вибір України: історія, політика, перспективи» за номером державної реєстрації 0109U001413 ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Мета дисертаційного дослідження – політичний та політологічний аналіз змісту, перспектив і гіпотетичних наслідків реалізації євроінтеграційних практик в сучасній Україні. Досягненню вказаної мети підпорядковані такі **дослідницькі завдання:**

- з'ясувати чинники генези теоретичного обґрунтування цілей та напрямків політики євроінтеграції та відповідний контекст у вітчизняній політології;
- дослідити нормативно-правові засади інтеграційного процесу;
- охарактеризувати інституціональний вимір євроінтеграційної політики;
- виявити особливості політики держав ЄС щодо інтеграційного курсу України;
- концептуалізувати вплив євроінтеграційних практик на діяльність політичних партій та процес розбудови громадянського суспільства;
- дати оцінку євроінтеграції як чиннику соціально-економічного розвитку держави;
- відстежити специфіку інформаційної та безпекової складових євроінтеграційних практик в Україні.

Об'єкт дослідження – інституційні, політичні та нормативно-правові передумови й аспекти євроінтеграційного поступу України.

Предмет дослідження – зміст, перспективи і гіпотетичні наслідки євроінтеграційних практик України на шляху її вступу до Європейського Союзу.

Наукова гіпотеза, що визначила логіку і структуру дослідження, ґрунтується на чинниках взаємозалежності таких обставин, як європейська інтеграція України і її вплив на системні зміни в інституціональній надбудові

держави, розвиток громадянського суспільства, загальної суспільно-політичної стабільності, і конкретизується у наступних припущеннях:

– якщо набуття членства в Європейському Союзі є провідною і конституційно визначеною метою сучасного етапу державотворення, то всі системні трансформації в Україні мають ідентифікуватися як галузеві євроінтеграційні практики;

– планомірне здійснення реформ та дотримання регламентів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС пришвидшить перехід від відносин декларативного партнерства до реальної політичної та економічної інтеграції обох сторін;

– чим потужнішою та мультиканальнішою буде інформаційна кампанія щодо цілей та напрямків європейської інтеграції, тим масштабнішою стане підтримка суспільства, ефективнішою – протидія пропаганді євроскептиків, конструктивнішим – діалог з міжнародними партнерами.

Методологія дослідження. Предметне поле дисертаційного дослідження є досить широким, адже євроінтеграція за своєю суттю охоплює усі напрямки державної політики та позаінституціональний вимір суспільного життя. Враховуючи, що процес європейської інтеграції має системний характер і складається з елементів, які пов'язані між собою відносинами внутрішньої детермінації та послідовної залежності, доцільним є застосування синергетичного методу. Системність євроінтеграції засвідчена диференційованими у дисертації масштабами й рівнями її реалізації, чинниками генези цілей і напрямків євроінтеграційної політики.

Історико-ретроспективний аналіз застосовано для розкриття змісту ключових періодів науково-теоретичного осмислення проблематики євроінтеграції, реалізації євроінтеграційних практик України. Результати роботи зумовлені також використанням нормативного та інституціонального підходів, відповідно до інструментарію яких досліджено інституційне забезпечення співробітництва України та ЄС, розвиток інституціональної

відповідальності за поглиблення двосторонніх відносин, правове поле для діяльності учасників процесу.

Компаративний метод дозволив з'ясувати ступінь подібності принципів здійснення тієї чи іншої політики. У межах принципів синхронного порівняння проаналізовано євроінтеграційний поступ різних держав та успіхи України у виконанні задач за напрямками, визначеними Угодою про асоціацію; діахронічного порівняльного аналізу – чинники генези та еволюції цілепокладання у рамках теоретичних моделей об'єднання Європи. Метод моделювання уможливив ґрунтовне дослідження моделей реалізації практик європейської інтеграції, взаємодії України та ЄС тощо. Запропоновано тривимірну модель аналізу вихідних параметрів впливу і співвідношення євроінтеграційних практик та розвитку громадянського суспільства: на політико-інституціональному, суспільно-ресурсному рівні та рівні індивідуальної ідентифікації. Емпіричне підкріплення отриманих теоретичних результатів уможливило застосування методу аналізу документів, експертних оцінок державних та незалежних наукових установ та громадських організацій України, рейтинги міжнародних агенцій, вторинний аналіз соціологічних даних.

Попри те, що у роботі застосовано й загальнологічні, і загальнонаукові методи, актуалізована проблематика зумовила переважання спеціальних методів дослідження. Відтак, серед усієї сукупності використаних засобів домінуючими у методологічній базі дисертації стали прийоми синергетичного та інституціонального підходів, а особливістю методології дослідження є включення до неї інтегративної властивості методу.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена методологією та результатами розв'язання дослідницьких завдань і конкретизована у таких положеннях:

уперше:

– в українській політичній науці запропоновано авторське визначення поняття «**євроінтеграційні практики**» як функціональної складової політики

євроінтеграції, організованої згідно з конкретним планом роботи державної влади щодо впровадження європейських стандартів в усі сфери суспільного життя через процес створення нормативно-правової бази інтеграції, формування відповідних структур реалізації політико-правових рішень з метою набуття членства в ЄС;

– здійснено етапізацію розвитку суспільно-політичних досліджень євроінтеграційних практик України: 1991-2013 рр. – **описовий етап** стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу, обґрунтовувалися наукові припущення щодо місця України на політичній мапі світу; з 2014 р. – **імперативний етап** галузевого аналізу інтеграції європейських практик, актуалізації позаінституціонального виміру євроінтеграції, кореляції тематики наукових досліджень зі здійснюваними в державі реформами.

– на основі аналізу досвіду євроінтеграційних моделей країн, які успішно інтегрувались в ЄС, та країн-кандидатів визначено пряму залежність результативності та успішності реалізації євроінтеграційних практик з існуванням окремого спеціального органу з євроінтеграції, зі створенням результативного механізму взаємодії між головою держави, парламентом і урядом шляхом забезпечення регулярного діалогу цих інституцій з питань інтеграції, з наявністю політичної волі та відданістю еліти євроінтеграційним реформам при наявних проблемах, непорозуміннях та виникаючих розбіжностях;

уточнено:

– позитивні маркери соціально-економічного розвитку України, зумовлені чинником євроінтеграції: по-перше, адаптація законодавства України до інтеграції принципів та цінностей політики ЄС у вітчизняні практики; по-друге, підтримка та форсування системних реформ, корельованих із євроінтеграційним курсом, за рахунок макрофінансової допомоги та кредитування; по-третє, сприяння активізації та переорієнтації на європейський

напрямок соціальної мобільності українців – у межах трудової міграції, академічної мобільності та туристичних потоків; по-четверте, покращення репутаційних показників України у світових рейтингах, передусім щодо ведення підприємницької діяльності, реалізації людського потенціалу та права громадян управляти власною працею та майном, відкритості інформації про використання бюджетних коштів;

– в результаті дослідження політики держав ЄС щодо інтеграційного курсу України специфіку фінансово-економічної та політичної підтримки з боку ЄС та окремо держав-членів ЄС, яка полягає, з одного боку, у наявності широкого спектру програм, угод, механізмів взаємодії, багатосторонніх і двосторонніх інструментів допомоги у сферах боротьби з корупцією, децентралізації, державного управління, судової влади та верховенства права, конституції та виборчих практик. З іншого боку, у необхідності зменшення впливу афілійованих внутрішніх (неефективність системи державного управління, корупція, низький рівень підтримки реформ через нездатність влади досягти конкретних результатів та її суперечливі політичні рішення, відсутність консенсусу у політикумі, соціально-економічні проблеми) та зовнішніх (російська гібридна агресія, спалах світової пандемії, «інтеграційна втома» та зниження інтеграційного потенціалу абсорбції у ЄС) ризиків;

– зміст **євроінтеграційного потенціалу громадянського суспільства**, що визначено як спроможність і сукупність можливостей організацій громадянського суспільства брати участь у реалізації курсу європейської інтеграції країни і спільно з державними інституціями, і в якості незалежного консультативного органу з числа зацікавлених ОГС за пріоритетними напрямками євроінтеграції;

набуло подальшого розвитку:

– систематизація чинників генези цілей і напрямків політики євроінтеграції, серед яких: **історичні чинники**, актуалізовані початком ідеї об'єднання Європи – від прообразу Священної Римської імперії з прагненням розширити межі панування, епохи Просвітництва, коли об'єднатися

пропонували заради миру на континенті, до періоду закінчення Другої світової війни, коли ідея миру доповнилася економічними цілями; **політичні чинники** – стосуються принципів внутрішнього управління (відносини централізації та децентралізації, національного та наднаціонального) та зовнішніх пріоритетів; **реакційні чинники** – чинники-реакції на сучасні кризові явища в ЄС та за його межами, які і визначають ціль євроінтеграції – консолідувати зусилля для попередження, нейтралізації та подолання криз;

– періодизація формування та реалізації євроінтеграційних практик України на основі аналізу політико-нормативної складової відносин між Україною та ЄС: етап визначення пріоритетів (1991-1998 рр.), етап співробітництва та партнерства (1998-2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (з 2014 р.). Виділено ряд специфічних рис, досягнень та проблемних сфер реалізації євроінтеграційних практик України на окреслених етапах;

– аналіз специфіки взаємного впливу і співвідношення євроінтеграційних практик та розвитку громадянського суспільства, яку представлено у вигляді тривимірної моделі: **на політико-інституціональному рівні** розглядаються ступінь зацікавленості державних та наднаціональних інституцій та створені ними нормативні можливості для залучення організацій громадянського суспільства до уточнення і реалізації пунктів Угоди про асоціацію; **на суспільно-ресурсному рівні** демонструється готовність організацій громадянського суспільства до секторальної участі у здійсненні євроінтеграційних реформ, ефективність наявних майданчиків для такої участі (разом із першим рівнем описані складові уособлюють євроінтеграційний потенціал громадянського суспільства); **на рівні індивідуальної ідентифікації** акцентується міра усвідомленої прихильності громадян щодо зовнішньополітичного курсу.

Практичне значення одержаних результатів визначається сучасним перебігом політики євроінтеграції та реалізованими у її межах євроінтеграційними практиками. Враховуючи конституційно й політико-нормативно закріплений курс європейської інтеграції, висновки, зроблені

автором у межах теоретичної частини роботи, можуть стати відправною точкою для нового етапу політологічних досліджень перебігу євроінтеграційних реформ, зумовлених ними ризиків, впливу на суспільні оцінки тощо. Актуальними для вітчизняної політичної емпірики є результати аналізу міжінституційних взаємодій у контексті виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також – з'ясовані закономірності впливу євроінтеграційних практик на соціально-економічний розвиток країни та перспективи інформаційної та безпекової галузей. Положення та висновки дослідження актуальні для впровадження як в інституціональній площині, так і в академічному процесі підготовки майбутніх політологів, фахівців з міжнародних і міжнародних економічних відносин та ін.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри політичних інститутів та процесів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Викладені у роботі теоретичні положення апробовані у виступах на V Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація» (м. Сєверодонецьк, 8 червня 2021 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політична система України за умов глобальних викликів і локальних проблем» (м. Харків, 21 квітня 2021 р.), V міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація» (м. Сєверодонецьк, 8 червня 2021 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (м. Івано-Франківськ, 27 травня 2021 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічний аспекти» (м. Київ, 8-9 жовтня 2021 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 11 наукових публікацій, з яких 4 статті у фахових виданнях із політичних наук в Україні, 3 статті в

іноземних виданнях, 4 опубліковані тези доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів (дев'ять підрозділів), висновків, списку використаних джерел (389 найменувань). Загальний обсяг дисертації складає 264 сторінки, з них 203—основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

1.1. Генеза теоретичного обґрунтування цілей та напрямків політики євроінтеграції

Євроінтеграція, євроінтеграційний курс, євроінтеграційні реформи, вимоги, критерії – усе це частина сучасної вітчизняної політики і тривалий шлях, який свого часу пройшли 28 європейських країн. Останній факт зумовлює напрацювання цілого пласту теоретичних підходів до категоризації, визначення цілей і напрямків політики євроінтеграції. Різний досвід як шляху, так і цілей європейської інтеграції зумовив розвиток і подальшу еволюцію євроінтеграційних теорій. Їхня верифікація залежить від багатьох чинників, які історично є динамічними, підпорядкованими внутрішнім і зовнішнім умовам.

Дослідницьке завдання, пов'язане із тематикою підрозділу, формує цілу низку пов'язаних між собою тез із відповідними питаннями: який зміст укладено у дефініцію «політика євроінтеграції» і чи є він змінним? Яким чином корелюються поняття «політика євроінтеграції», «євроінтеграційний курс» та «євроінтеграційні практики»? які теоретичні конструкти є об'єктом визначення генези цілей та напрямків євроінтеграції і чи можна прослідкувати, який процес закладено у такі зміни – трансформацію, розвиток, еволюцію? які чинники визначили вказану генезу?

Хоча поняття «євроінтеграція» фігурує у різних міжгалузевих дослідженнях, у сфері міжнародної політики, міжнародних економічних відносин, геополітиці та інших наукових напрямках, ми орієнтуємося на такі його дефініції: євроінтеграція – це реакція європейських країн на дві світові війни з метою не допущення таких криз у майбутньому; євроінтеграція – це процес забезпечення і система гарантій економічної, соціальної та територіальної цілісності зацікавлених країн-учасниць; процес політичної, правової, економічної, культурної інтеграції європейських держав у рамках

Європейського Союзу, а також Ради Європи, який не виключає коливання рівня взаємозалежності цих держав; євроінтеграція – це програмне бачення системних реформ на рівні держави, яка прагне досягти рівня відповідності вимогам вступу до ЄС; і нарешті, євроінтеграція – це пошук маркерів наднаціональної єдності та спільних цілей країн-членів ЄС.

Американський соціолог-міжнародник А. Етціоні поняття «спільнота» й «інтеграція» розглядав у відносинах суб'єкта і предиката, де спільнота є системою з притаманними їй інтеграційними механізмами, а інтеграція – це здатність системи самовідновлюватися у результаті впливу внутрішніх і зовнішніх чинників [340, с. 329, 330]. На думку А. Етціоні, інтеграцію конструюють такі характеристики, як «ефективний контроль за використанням примусових заходів впливу, єдиний центр, відповідальний за ухвалення та виконання рішень, домінуючий центр єдності політично активної частини населення [340, с. 329].

Важливо бачити різницю між еволюцією ідеї та історією об'єднання Європи. Наразі можна висловлювати припущення, що у період римських завоювань – це етап зародження євроінтеграційних проєктів. Однак, знаючи сучасний стан справ, орієнтири, принципи і позиції сучасного Європейського Союзу, наполягаємо, що усі завойовницькі акти аж до епохи феодалізму були далекими від істинних змістів політичної та економічної інтеграції. Дещо інакше можна сприймати релігійні проєкти щодо об'єднання, продукovanі переважно католицькою церквою – на відміну від територіально-ресурсної мотивації завоювань теологічна парадигма завжди включала й чинник спільної ідентичності.

Орієнтовно з XIV ст. бере початок історія формування європейських проєктів, які, серед іншого, орієнтувалися на посилення національної державності, вирішення суперечки між світською і духовною владами, пошук союзників і однодумців у доволі закритому ще просторі міждержавних відносин. Коротко опишемо ті концепти, які поступово висловлювалися і обґрунтовувалися філософами і державниками тих часів.

Так, проєкт французького правника П. Дюбуа (поч. XIV ст.) полягав у формуванні «собору» за участі світської знаті та католицьких князів для недопущення конфліктних ситуацій та спільного арбітражу – для вирішення вже існуючих суперечок. Мета об'єднання французьких феодалів міститься у назві трактату П. Дюбуа «Припинення війн та суперечок у королівстві Франції» [331]. Щодо зовнішніх контактів Європи, то тут пріоритет надавався торгівлі з країнами Сходу з тим, аби покращити матеріальне становище європейських держав.

Пошук миру ліг в основу ключових тез й італійського мислителя Д. Аліг'єрі, який запорукою цього миру вбачав створення універсальної держави – союзу різних країн – на чолі з римським імператором, який надавав учасникам певний рівень автономії. Відповідні ідеї автор описав у трактаті «Монархія», де також обґрунтована необхідність існування імперій як чи не єдиного гаранта людського щастя [53, с. 5–18].

Схожими між собою мотивами до об'єднання європейських держав відзначилися в середині XV ст. римський мислитель Е. Пікколоміні (згодом Папа Пій II) та чеський правитель-реформатор І. Подебрад. Таким мотивом виступив спільний ворог – турки, для протистояння яким вимагалася згуртованість Європи. Передбачувано, що об'єднавчим елементом для понтифіка виступав католицизм, а так званий «європейський світ» включав навіть Візантію [134]. Після обрання Папою Пікколоміні намагався скликати з'їзд усіх європейських правителів, однак, за свідченням дослідників, авторитету Пія II не вистачило для створення нового загальноєвропейського інституту. Щодо І. Подебрада, то своє бачення умов об'єднання європейських держав він виклав у праці «Трактат про встановлення миру у світі християнському» [186]. Як і у П. Дюбуа, трактат структурував і описував увесь план об'єднання Європи, ба більше – статут організації європейських держав, яка у перспективі могла трансформуватися у всесвітнє об'єднання.

Концепт «щасливої Франції», яка може стати такою лише за умов об'єднання Європи, належить авторству міністра фінансів при королі Генріху

IV герцогу М. Сюллі. Його «Великий проєкт», датований першою половиною XVII ст., передбачав створення європейської конфедерації у складі 15 рівносильних держав, якими б керували шість регіональних рад з центрами у найбільших містах «союзних територій». Ієрархічно над радами мала розміститися «Всехристиянська рада» з 40 представників від кожної держави-учасниці [322, с. 48]. Хоч ідея М. Сюллі і зазнала чимало критики, однак варто акцентувати ту її частину, яка чи не вперше описала механізм наднаціонального органу управління, система яких нині урівноважує і організовує функціонування Європейського Союзу.

Епоха Просвітництва відзначилася трактатом французького філософа і дипломата Ш. Сен-П'єра «Записка про збереження вічного миру в Європі». У пошуках витоків європейської єдності Сен-П'єр знаходить ряд переконливих для себе аргументів на користь федеративного устрою для країн Європи. Сам континент дипломат вважає найбільш вдалим для встановлення і підтримання миру, адже тутешні країни схожі, а відтак можуть встановити баланс і рівновагу сил у регіоні [234]. Тодішню ідею Сен-П'єра сучасники називали утопічною і далекою від реальності, однак зараз можемо стверджувати, що сучасні відносини між європейськими країнами, у першу чергу, членів ЄС є канонічним прикладом мирного співіснування. З тією ж ідеєю миру, але з більш складним підходом до організаційної структури союзу європейських держав, власне бачення описував англійський державник В. Пенн. Він пропонував цілком інституціоналізовану систему відносин із процедурою голосування, встановленими квотами, упровадженими внутрішніми механізмами подолання суперечок у межах об'єднаної Європи [176].

Згодом, вже у XVIII ст. активним учасником дискусії щодо єдиної Європи, а точніше, щодо об'єднання народів, став німецький філософ Е. Кант. У праці «До вічного миру» автор висловив думку про необхідність створення інституту громадянства об'єднаних держав у форматі федерації. Саме така конфігурація міждержавних відносин, вважав Кант, дозволить уникнути збройних конфліктів. Звідси висновок – продовження традиції вбачати в

об'єднані країн миротворчу мету. Філософ писав: «якщо більш-менш тісне спілкування між народами Землі розвинулося скрізь настільки, що порушення прав в одному місці відчувається й у всіх інших, ідея права всесвітнього громадянства – це не фантастика чи недолуге уявлення про право, а необхідне доповнення неписаного кодексу державного та міжнародного права до публічного права загалом, а відтак і до «вічного миру» [114, с. 403].

У XIX ст. федералістські настрої щодо майбутнього Європи доповнилися й економічним контекстом, який до того був у тіні великого проєкту об'єднання заради миру. Йдеться про ідею французького соціаліста-утопіста А. де Сен-Сімона, де політичне підґрунтя федералізму доповнено виміром індустріального розвитку Європи. У праці «Листи женецького жителя до своїх сучасників» А. де Сен-Сімон закликав до реорганізації європейської спільноти у формат загальноєвропейських зборів під назвою «Рада Ньютона», окремо мали діяти ради «чотирьох сторін людства»: англійська, французька, германська та італійська [235, с. 5–85]. На думку філософа, щойно до вказаних рад пройдуть вибори, війни на території Європи припиняться. У подальших дослідженнях обґрунтовувалася доцільність парламентської структури Європи з виборною посадою короля та парламентом за британським зразком [322, с. 50–51]. Король, обраний депутатами загальноєвропейського парламенту, отримував функціонал регулюючої влади на континенті [132, с. 47]. Така структура не заперечувала існування національних парламентів, однак новий парламент Європи залишався провідною інституціональною ланкою, яка до того ж уособлювала роль судді у всіх суперечках національних парламентів і урядів [307, с. 159].

Прогнозуючи кризу національних держав, на думку французького дослідника П.-Ж. Прудона, Європа має перейти в епоху федералізму. Розмірковуючи «Про федеративний принцип», П.-Ж. Прудон пропонував трансформувати Європу окремих автономій у внутрішню федерацію, а згодом – у «федерацію федерацій» [322, с. 51]. Учений не конкретизував механізми таких трансформацій, федералізацію країн різних культур та рівнів розвитку,

умови договірних відносин тощо, однак у якості економічної основи об'єднання запропонував спільний ринок з вільним курсуванням товарів, єдину валюту та компенсаторний принцип гармонізації відносин між сильними та слабкими членами федерацій [290, с. 45].

Часто згадуване у різних концепціях визначення «Сполучені Штати Європи» також родом з XIX ст., хоча таке формулювання іноді використовували й раніше, не розтлумачуючи його. Воно прозвучало у виступі французького письменника В. Гюґо під час Міжнародного конгресу з миру (Париж, 1849 р.): «Сполучені Штати Європи і Сполучені Штати Америки співпрацюватимуть, скріпивши рукостискання через океан» [44, с. 58–59]. Характеристиками вказаного утворення були б: імперська або ж республіканська форма правління, відсутні внутрішні кордони та вільне переміщення всередині них жителів, спільний бюджет, свобода слова і віросповідання [39, с. 273].

Безпосередні кроки до об'єднання Європи у певну політико-економічну спільноту спостерігаємо в середині XX ст. після Другої світової війни. В основі такої мотивації лежить теза про спільну загальноєвропейську ідентичність та значний економічний потенціал для інтеграції європейських держав. Разом із мотивацією до об'єднання важливо розуміти й його мету – тобто баланс між питаннями «чому?» і «навіщо»? Серед проаналізованих припущень, частина з яких або були інституціоналізовані, або ж втілилися у конкретних політиках, виокремимо такі:

- подолання політики сили, якій протиставляють відносини торгівлі і дипломатію;

- «кувати спільну долю», сформувавши в Європі «винятковий простір людської надії» [60]. Таке формулювання міститься у преамбулі Європейської конституції й уособлює неполітичну надбудову місії пошуку спільної мети для внутрішньої і зовнішньої євроінтеграції. Європейські культура, ідентичність, цінності, спадок, досвід нехай і не першочергові у континентальному дискурсі,

однак завжди пріоритетні у публічних дискусіях як аргумент на користь безпелеяційної єдності Європи;

– третє твердження беззаперечне – це економіка і торгівля у межах відкритого ринку. За яких би обставин не відбувалося формування наднаціональної спільноти, у топі порядку денного опинилося б питання організації умов і можливості для вільного ринку – чи-то для оптимізації виробничо-фінансових потоків, чи-то задля переваг у конкуренції з іншими геополітичними гравцями.

Один із ідеологів об'єднаної Європи Р. Шуман писав про загальноєвропейські ментальні зміни, які відбулися після Другої світової війни. «Щаслива або нещасна доля одного народу вже не може лишити всі інші народи байдужими. Думаючий європеєць вже позбавлений макіавеллістської радості з приводу негараздів сусіда: у нас спільна доля, тому удачі та негаразди сусідів тепер стосуються кожного... Кожна європейська країна на рівні інстинктів має відчувати свою включеність у спільні зв'язки та залежності, адже тільки так Європа здатна відстоювати свої інтереси перед ворожими коаліціями, які загрожують усій цивілізації», писав Р. Шуман [374, с. 64–65]. Пріоритетність об'єднання Європи автор також аргументував зневірою в ефективності Організації об'єднаних націй у протистоянні глобальним загрозам.

На думку деяких дослідників, говорити про європейську інтеграцію доцільно крізь призму європейської ідентичності – її сприйняття, інтерпретації і взагалі існування. Так, французький філософ Р. Браг назвав пошук істинної європейськості особливістю усього сучасного світу. Автор писав, «те, що притаманне тільки Європі, має відокремити її від усього інакшого й об'єднати все те, що її створює, концентруючись на тих елементах, які входили до початкової формули» [20]. Тут же апелюється й до провідного принципу європейської цивілізації – відтворення власних цінностей на нових територіях і «самооновлення через сприйняття нових культурних пластів» та «здатність органічно засвоювати інокультурний досвід, не розчиняючись у ньому» [237,

с. 29]. Дослідники означеної проблематики звертаються до досвіду Римського Клубу у контексті його арбітражної ролі у протистоянні античного та єврейського, тобто політеїзму та християнства в історії європейської цивілізації. Вважається, що римська Європа є актуальною альтернативою Європі античній чи юдейській. Так само, на думку К. Ясперса, соціокультурні принципи «Римського миру» (*Pax Romana*) своїм міжцивілізаційним проникненням у конфліктність поділу на західне і східне християнство сприяли поглибленню сталої полярності між Сходом і Заходом, у результаті чого утворився унікальний цивілізаційний феномен європейської самоідентифікації [317, с. 89]. Ремінісценція ж щодо римського шляху в межах євроінтеграційних теорій простежується й у часто повторюваній тезі про об'єднання навколо Риму чи католицької віри, сконцентрованої у тому ж таки Римі. Припускаємо, що саме з таких переконань бере початок модель «римства», заснованої спочатку на цінностях порядку, патріархату, вітчизни, а згодом – мужності та завоювань [20]. По суті, Рим – це досвід простору і його мінливості, культури, її масштабів та еволюційного потенціалу, персоніфікації подвигів та тригерів глобальних змін. Безумовно, Рим не дорівнює Європа, натомість як локальна модель величі і її інтеграції у світовий порядок римський досвід став важливим чинником конструювання сучасної політичної Європи.

Усі припущення, прогнози і оцінки перспектив протягом кількох століть до фактичного створення ЄС насправді реалізувалися через послідовні інституціональні акти форматування міждержавних відносин на Європейському континенті: від створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (1951 р.), заснування Європейського оборонного співтовариства (1952 р.), Європейського економічного співтовариства (1957 р.) та Європейського співтовариства з атомної енергії (1957 р.) до появи лексеми «Європейський Союз» під час Паризької конференції 1972 р. і підписання Договору про створення Європейського Союзу (1992 р.). Ці та інші процеси були орієнтовані на економічні відносини, підкріплені політико-правовими гарантіями, тому

вважаємо, що загальна мета тут була доволі прагматична – спільна вигода від сусідства й уникнення будь-яких форс-мажорів (від монополій до війн).

Наразі пропонуємо сконцентрувати увагу на аспектах цілепокладання у контексті євроінтеграційних (інтеграційних) теорій та концепцій, наголосивши: їхні джерела є цінними, але принципово різними у тому, що теорії – це сукупність обґрунтованих висновків на основі аналізу зв'язків і відносин між явищами реальності, а концепції – це система поглядів щодо розуміння явищ і процесів.

Теорії європейської інтеграції в умовах сьогодення вже можна називати класичними, вони апробовані, пройшли етап модернізації, сформувавши неотеорії. Йдеться про федералізм та неофедералізм, функціоналізм та неофункціоналізм, комунікативізм, інституціоналізм, міжурядовість (інтергавернменталізм), ліберально-міжурядова теорія та ін.

Федералізм та неофедералізм (П. Дюкло, Д. Елезер, А. Етціоні, Ж. Монне, Ч. Пентланд, Д. Сіджанські, А. Спінеллі, Е. Уїстріч, К. Фрідрих). Ця теорія найчастіше знаходила відгуки у дослідників та розробників ідей євроінтеграції. Хоча офіційно Європейський Союз не був і не є федерацією, однак спільнота дотримується ключових принципів федералізму: дуалізм суверенітетів, автономія держав-членів та їхня участь в ухваленні загальних рішень. Ще ряд принципів було закріплено Маастрихтським договором, зокрема, щодо відсутності внутрішніх кордонів, обіг спільної валюти, принцип субсидіарності тощо [383]. Сутність федералізму як течії зумовлює уявлення про його мету в контексті європейської інтеграції, а саме формування сталої структури і системи взаємодій між державами на засадах взаємної вигоди та відповідальності із урахуванням певної автономії членів організації. На думку федералістів Ж. Монне та П. Дюкло, метою інтеграції є створення союзу людей у межах однієї політичної площини, натомість Д. Елезер, А. Спінеллі та К. Фрідрих припускали розвиток національної держави до масштабу наднаціональної [361; 376; 343; 336]. Американський політолог Ч. Пентланд називає кінцевою метою федералістів створення на засадах централізації і

передачі політичних повноважень на найвищий рівень наднаціонального суб'єкта міжнародних відносин. При цьому науковець розкриває змістовні маркери федералістського підходу: соціологічний, зумовлений соціальною активністю людей, та конституційний як засіб пом'якшення централізованих дій держави [368, с. 146–150]. Головною вадю федералізму вважаємо антагоністичне сприйняття факту конструювання федерації чи конфедерації європейських держав, який одночасно проголошується і метою й умовою євроінтеграції.

Функціоналізм та неофункціоналізм (Р. Вульф, Р. Кеохейн, Л. Ліндберг, Д. Мітрані (356; 357), Д. Най, П. Тейлор, Е. Хаас [346; 347], С. Шайнгольд, Ф. Шміттер [306; 373]). Теорія інтерпретує міжнародну інтеграцію як процес поступового переходу від традиційної міждержавної системи відносин до функціональної спільноти з перерозподілом владних повноважень, їхнім делегуванням від держави до наддержавної деполітизованої структури з високим рівнем функціональної ефективності [359]. Таке світоглядне бачення інтеграційних процесів, з одного боку, відповідає модерним умовам міждержавних відносин та вимогам технічного прогресу, однак, на нашу думку, виключає деполітизованість взаємодій і не може бути обмежене співпрацею виключно експертів без політиків. Той же Д. Мітрані доводив недоцільність федеративного устрою чи континентального управління, вважаючи федерацію статичним штучним і територіально обмеженим утворенням, натомість акцентував актуальні нині впливи міжнародних організацій, мережі яких у наш час здійснюють динамічну трансформацію міжнародних відносин [359; 358, с. 345–386].

Міжнародні організації замість політичних наднаціональних інститутів – це не вихід з вад федералізму, однак перспектива для поглиблення галузевої інтеграції, додатковий інструментарій для реагування на кризові явища, а головне – дієвий запобіжник виникненню військових конфліктів. Також обґрунтовано існує думка, що «міжнародні організації сприяють матеріальному добробуту, а відтак – зміцненню законності, подоланню ідеологічної опозиції

аж до встановлення потужних міжнародних організацій, які у своїй довготривалій еволюції доходять до міжнародного управління [327, с. 245]. На питання, чи можна вважати, що євроінтеграція за функціоналістської теорії – це інтеграція заради інтеграції, відповімо, що це радше втілення механізму формування загального управління за межами виключно політичного контексту, де пріоритет надається технократії у виконанні міжнародних організації (або іншим об'єктам консолідованого міждержавного управління)

Неофункціоналізм як відповідь на прогалини у класичній федералістській концепції та претензії до функціоналістської передбачає ряд концептуальних змін:

- замість того, щоб робити припущення про інтереси держав, теорія осмислює державу як арену, на якій соціальні суб'єкти діють для реалізації своїх інтересів;

- замість того, щоб пояснювати міжнародну політику як гру між державами, неофункціоналісти розглядають міжнародні відносини як взаємодію суспільних акторів;

- замість припущення, що міжнародні відносини керуються прагненням до виживання держави чи економічної вигоди, розглядається виникнення регіональної інтеграції як наслідок перспективності наднаціональних інституцій проти національних.

Ключовими акторами євроінтеграційних процесів Е. Хаас називав фахівців, групи інтересів, наднаціональні інституції та експертів, які діяли переважно у рамках запиту національної політики. У контексті концепції «переливів», прогрес інтеграції може бути зумовлено трьома елементами: «технічний/функціональний перелив» як процес, за допомогою якого співробітництво в одній сфері буде вимагати подальшого співробітництва в іншій сфері; «політичний перелив» як зміна в очікуваннях і діях суспільства через нову політику на європейському рівні; «географічний перелив» як прояв впливу ЄС на країни – не члени спільноти, наприклад, прагнення інтегруватися

як спосіб наблизитися до показників економічно спроможних держав-членів Євросоюзу [346, с. 62–74; 347, с. 169–199].

Інтеграцію не можна вважати внутрішнім процесом між країнами-членами ЄС. На цьому наполягали Дж. Най та Ф. Шміттер. Регіональну інтеграцію просувають, у тому числі, й зовнішні чинники, які однаково можуть мати як ефективний, так і деструктивний ефект. На думку Ф. Шміттера, держави, що лежать поза межами інтеграційного процесу можуть його негативно сприймати, що, у свою чергу, змусить регіональну спільноту переходити до нових, більш складних форм співробітництва. Як наслідок, формується спільна зовнішня політика, яка до цього не існувала [306, с. 5]. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що метою євроінтеграції у контексті теорії неофункціоналізму є створення такої системи взаємодій і зв'язків між суб'єктами євроінтеграції, яка сприятиме розширенню її меж, поглибленню галузевого співробітництва та включення до процесу нових еліт з наділенням їх відповідальністю за наслідки й ефективність інтеграційного поступу.

Міжурядова теорія (А. Мілвард, С. Хоффман). Інтергавернменталісти підкреслювали інтеграційну роль національної держави і стверджували, що вона не втрачає актуальності через євроінтеграцію. Британський історик А. Мілвард наголошував, що саме національні держави були провідними акторами європейської інтеграції, а делегування частини суверенітету ніяк їх не ослабили. Більше того, на думку вченого, у деяких сферах політики держави-члени ЄС є зацікавленими в об'єднанні суверенітетів [348].

Міжурядовий підхід дає логічне і просте пояснення періодам радикальних змін у ЄС: збіг інтересів урядів країн-членів зумовлює прогрес, конфлікт цих інтересів уповільнює інтеграційні процеси. Відтак, міжурядова комунікація, переговори та інституціональні взаємодії поліпшують стан розвитку усієї спільноти. На цьому наполягає й С. Хоффман, стверджуючи, що «у політичній інтеграції пріоритет ідеологічних і прагматичних інтересів політичних еліт визначає поступ інтеграційного процесу [349, с. 157–172].

Саме міжурядовий підхід підводить нас до важливого маркера цілепокладання євроінтеграційних процесів – прагнення консолідації цілей членів спільноти. І тут навіть можна поставити знак рівності: мета євроінтеграції = консолідація цілей усіх її учасників. Як результат, більша сталість організації, менші ризики конфліктності, прогрес у провадженні спільних політик.

Теорія ліберального міжурядового підходу Е. Моравчика [362; 363]. Вона визначає процес європейської інтеграції як «дворівневу гру» та робить висновок щодо політичної й економічної конвергенції трьох потужних і впливових держав-членів ЄС, а саме Німеччини, Франції і Великої Британії, реалізація інтересів яких є ключовим чинником євроінтеграції [363, с. 482–498]. Також автор визначав пріоритет у формуванні загальних інтересів держав-членів ЄС за внутрішньополітичними процесами, а не наднаціональними інститутами [362]. Водночас, така загальна діалектика зумовлювала потребу у пошуку консолідуючого центру, який, як мінімум, буде уніфікувати різноманітні цілі, інтереси та прагнення в межах об'єднання.

Інституціоналізм та неоінституціоналізм (К. Армстронг, С. Балмер [319], Р. Коен, П. Пірсон [369]) акцентує важливість ролі інститутів у здійсненні політики євроінтеграції. На думку прибічників цієї теорії, «інституціональний вибір, зроблений у минулому, може зберігатися або бути заблокованим, визначаючи поведінку акторів у майбутньому. Інститути, у свою чергу, здатні чинити спротив змінам» [370, с. 437–438]. Цей феномен викликаний такими чинниками, як часткова автономія наднаціональних інститутів, обмеженість часового горизонту політичних лідерів, а ще ефектом «непередбачених наслідків» інтеграційних рішень як результату складних взаємодій у межах ЄС [369, с. 123–163.]. П. Пірсон підкреслює, що вказані чинники сприяють ситуації, коли створені інститути лише частково підпорядковуються національній еліті країн-членів ЄС, а їхній розвиток часто залежить від взаємодій всередині наднаціональної бюрократії.

С. Балмер зауважував, що ЄС має лише дві перспективи: по-перше, створення зони ліберального порядку, за якого європейські інститути будуть вимушені підтримувати спільні цінності; по-друге, фактичне формування в Європейському Союзі уніфікованого ядра управління з елементами федералізму, структуру якого ще доведеться конструювати [319].

Новий інституціоналізм наразі послуговується трьома теоретичними напрямки. Так, раціональний інституціоналізм пояснює, як змінюються уподобання суб'єктів євроінтеграції у ході змін інституціональних правил, як наприклад, законодавчі норми. Соціологічний інституціоналізм робить наголос на більш широкі норми і загальні правила та як вони формують ідентичність та пріоритети учасників інтеграційного процесу. Йдеться, зокрема, про культуру інститутів, соціалізацію їхніх акторів, моделі комунікації, задіяні в інтеграційних практиках. Історичний інституціоналізм фокусується на впливі інститутів протягом певного періоду і на тому, як інститути можуть продовжувати обмежувати дії акторів, які їх створили. Передусім, тут варто згадати описані вище положення П. Пірсона. Безособова теорія інституціоналізму привертає увагу до проблеми автономності інститутів, тоді як євроінтеграція має спиратися на їхню раціональність, взаємопов'язаність, збалансованість і адаптивність до мінливих характеристик міждержавних відносин.

Теорія комунікації і транснаціоналізму К. Дойча [63]. Її важливість зумовлена комунікативними взаємодіями, які мають місце у всіх процесах, закладених змістами описаних вище теоретичних підходів. Комунікативізм не є суто євроінтеграційною парадигмою, однак описує засоби забезпечення миру і стабільності в євроспільноті, ключовим з яких є саме інтеграція як спосіб комунікації і відчуття спільності на противагу фізичній боротьбі між державами. Успіх інтеграції, на думку К. Дойча, залежить від зовнішніх умов і чинників, зокрема: взаємовідносини держав, сумісність їхніх цінностей, спроможність і бажання нести спільну відповідальність, рівень загальної

ідентичності, зацікавленість у забезпеченні безпеки між державами регіону [63, с. 51–53].

Ряд дослідників євроінтеграційних процесів підкреслюють, що у теоретичних дискусіях чітко простежуються дві групи прибічників: «мінімалістичних» поглядів з тяжінням до створення федералістського устрою (як-то Сполучених Штатів Європи) та «максималістських» з пріоритетом співпраці між європейськими державами у форматі економічного союзу [377].

Щодо концепцій, то їхній розвиток – процес перманентний. Зміни, які відбуваються у політичному ландшафті Європи та світу, зумовлюють і появу нових концептуальних напрямків, і розширюють межі інтересів та організаційних взаємодій вже існуючих. Серед концепцій, які виникали й бралися до уваги у конструюванні міждержавних зв'язків у рамках об'єднання Європи, варті уваги концепція «гнучкої євроінтеграції» та похідні від неї (В. Брант, Р. Дарендорф, Дж. Мейджер, Л. Тіндеманс), «Європа концентричних кіл» та «змінної геометрії» (Е. Балладюр [318], Ж. Делор [325; 326], А. Жюппе, Ж. Ширак), «Велика Європа» (М. Емерсон [310; 337; 338], Х. Солана, Д. Тренін), «європейської конфедерації» (Ф. Міттеран) та ін. Розглянемо ті з них, що дозволяють виокремити змістовну інтерпретацію цілей європейської інтеграції.

Теорія «гнучкої євроінтеграції» втілила подібні за змістом теорії «Європи різних швидкостей» (Multi-speed Europe), або різношвидкісної інтеграції, та «Європи *a` la carte*» («Європа на свій розсуд») і под. Гнучка інтеграція ґрунтується на нюансах – внутрішніх і зовнішніх, які є доволі динамічними, вони корелюють аспекти права, свободи, волі, вибору, спроможності і можливості.

Різношвидкісна інтеграція бере початок зі звіту «Європа: ваш вибір» («Europe: Your choice») бельгійського прем'єр-міністра Л. Тіндеманса в 1975 р. [382]. Тоді ідея полягала у тому, що євроінтеграція має враховувати той факт, що не всі держави-члени спроможні або мають бажання в однаковому темпі інтегруватися у певні сфери міждержавних та наддержавних відносин. Попри

те, що положення «звіту Тіндеманса» були відхилені, у майбутньому їхня суть отримала й належну увагу, й була актуалізована європейською спільнотою – до прикладу, у Єдиному європейському акті (1986 р.), який не зміг переконати усіх, що «внутрішній ринок повинен являти собою простір без внутрішніх кордонів, у якому, відповідно до положень Договору, забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу», внаслідок чого виникла потреба у підписанні Шенгенської угоди [93]. У 1992 р. аналогічна ситуація виникла з погодженням Маастрихтського договору, який мав за мету сприяти соціально-економічному розвитку країн-членів ЄС шляхом формування безкордонного простору, утворення економічного та монетарного союзів, запровадження спільної грошової одиниці тощо [62]. Тоді Великобританія відмовилася від передачі національних повноважень з реалізації соціальної політики, а разом з Данією – від участі в економічному та валютному союзі, ще кілька країн не відповідали затвердженим Договором критеріям. Усвідомлення нагальності вдосконалення існуючих механізмів і оптимізації чинних повноважень замість розширення впливів інституцій Європейського Союзу акцентувало у рамках Амстердамського договору (1997 р.) різношвидкісну інтеграцію як провідний метод співпраці в ЄС. Тим самим було відвернуто увагу від принципів централізації, які панували й артикулювалися до того.

Концепт «Європи різних швидкостей» дав початок сучасному сценарію євроінтеграції – «консолідації ЄС», який так само передбачає оптимізацію діючих процесів і повноважень, зокрема, у напрямку подолання криз і попередження їхньої можливої появи. У наш час «лідери найбільших економік континентальної Європи схвалили концепцію багатошвидкісної Європи, в якій деякі країни могли б поглиблювати інтеграцію швидше, ніж інші [136]. Йдеться про заяви 2017 р. канцлерки Німеччини А. Меркель, тодішніх президента Франції Ф. Олланда, прем'єра Іспанії М. Рахойя і прем'єр-міністра Італії П. Дзентілоні. З іншого боку, концепція зазнавала й критики, зокрема, у 2017 р. президент Польщі А. Дуда заявив, що «Brexit – вкрай неприємна подія, але вона не загрожує єдності ЄС. Проте ініціатива щодо Європи різних швидкостей

підриває основи Євросоюзу – спільноти рівних країн». Політик не наполягав на федералізмі, однак підкреслив цінність ідеї Союзу, а це «рівність країн, рівність можливостей для їхніх громадян, тоді як ідея Європи різних швидкостей підриває цей принцип, тому є загрозою для самого існування ЄС» [84].

Зважаючи на усі точки зору й наративи, які стосуються гнучкої європейської інтеграції, все ж констатуємо, що вона відбувається попри різні позиції і оцінки. Останні десятиліття, які каталізували й виявили слабкі місця об'єднаної Європи, довели, що різні швидкості – це не лише про нових членів ЄС, що тільки-но досягли відповідності критеріям вступу, але й про «стару» Європу, котра потребує модернізації і переосмислення цілей ЄС і свого місця у Євросоюзі. Ключовим аргументом на користь вказаної концепції є неможливість встановлення правової однорідності у спільноті, яка, станом на 2021 р., налічує 27 держав, кожна з яких має свою політичну, правову, економічну, культурно-національну специфіку.

Ще одна «гнучка» концепція – це «Європа a la carte» («Європа на власний розсуд»), своєрідний набір стратегій розвитку країн Європи, коли саме вони вирішують, чи брати їм участь у конкретній інтеграційній ініціативі. Як уже згадувалося, яскравим прикладом використання так званого «Opt out / Opting out» (права на неучасть) є уряд Великобританії, а також влада Данії, щодо зони євро – Швеція. Апелювання до такого права зазвичай викликають сфери соціальної, монетарної та оборонної політик. Ті, хто вважають, що саме такі позиції руйнують Європейський Союз, наполягають на пріоритеті вироблення спільних цілей для організації, процес досягнення яких не суперечив би жодній національній політиці.

Інший напрямок – це «Європи змінної геометрії» та концепція, запропонована наприкінці 80-х років ХХ ст. французьким політиком і головою Європейської Комісії Ж. Делором, розвинута прем'єр-міністром Франції Е. Балладюром, а пізніше підтримана французькими 22-м президентом Ж. Шираком і дипломатом А. Жюппе. За Ж. Делором, візуалізувати цю концепцію можна так (Рис. 1.1):

Рис. 1.1. Концепція «Європа концентричних кіл» Ж. Делора

Сам Д. Делор, розмірковуючи над інституціональним устроєм Європейського Союзу, закликав його членів до все тіснішого політичного співробітництва, що мало б посилити автономію ЄС на світовій арені, та зміцнення федеративних принципів спільноти [326 с. 1–5; 325, с. 1–6].

Дещо видозмінене бачення федералізації ЄС представлено у концепції «сходинкової інтеграції» Е. Балладюра. Центр – ядро європейського інтеграційного процесу – коло «комунітарного права», географічно втілене у межах, описаних Маастрихтськими угодами. Саме навколо центру відбувається євроінтеграційна консолідація, а вступ до ЄС розглядається як винагорода за успішні системні реформи в країнах-кандидатах. Друге коло утворюють країни Європейського економічного простору. Третє коло уособлюють країни-кандидати на вступ до Євросоюзу. Для них розроблено механізми спеціальних угод про асоційоване членство, який ліг в основу політичного діалогу та співробітництва у різних галузях. Четверте коло без чіткої фіксації приналежності країн, але з передбаченою участю для країн Балтії, СНД та інших європейських країн [318, с. 52–54].

Також Е. Балладюр характеризував організаційну структуру ЄС як нестабільне об'єднання національних інтересів та наднаціональних органів, у

зв'язку з чим пропонував перегрупувати країни за такими показниками: по-перше, політичні та правові інтереси усіх членів; по-друге, соціально-економічно відсталі за розвитком країни; по-третє, чинники співробітництва та взаємодії сусідніх країн [318, с. 40–45].

Таким чином, Е. Балладюр наполягав на утворенні навколо консолідованого «ядра» Європейського Союзу різних зон співробітництва, глибина інтеграції яких послідовно зменшується. Політик приходив до висновку, що головна задача сучасної Європи – дистанціюватися від розширення, зосередившись на якісних змінах її інститутів, принципів і цілей міждержавного співробітництва [318, с. 102].

Ще одна концепція – «Велика Європа» – відходить від управлінських та інституціональних критеріїв, натомість актуалізує питання європейської ідентичності, спільного культурного простору, який буде розширено шляхом так званої «європеїзації» і не ототожнюватиметься суто з Європейським континентом. Саме європеїзація є своєрідною альтернативою євроінтеграції: метою першої є процес політичних, економічних та соціальних перетворень, другої – вступ до ЄС. Саме поняття «Велика Європа» вже у ХХІ ст. запропонував англійський учений М. Емерсон, включивши до неї усі країни Європи та Азії у межах євразійського суперконтиненту, переконуючи у спільності для них питань стратегічної безпеки, політичних ідеологій, соціально-економічних проблем та культурних цінностей [337].

Складність такої розрізненої геополітичної площини М. Емерсон пропонував впорядкувати у рамках чотирьох моделей: система «центр – промені», яка передбачає двосторонні відносини між лідером та іншими державами; система «павутини», яку утворюють послідовні концентричні кола держав, які оточують лідера, і багатосторонні відносини здійснюються в межах кожного кола; система «матриця» – роз'єднані відносини між лідером та комплексним регіоном, які залежать від сфери політики держави; система «кубик Рубіка» – тотожна попередній, однак передбачає більше, ніж одного лідера [310, с. 94]. Навіть у рамках визначених моделей роль центру переважно

належить Європейському Союзу, а щодо Близького Сходу, то тут перспективою може стати або модель «кубика Рубіка» з провідною роллю США/ЄС/РФ, або формування другорядного чи символічного впливу більш слабких центрів [338].

Колишній голова Європарламенту К. Хенш артикулював три концепції щодо подальшого розвитку ЄС: посилення міждержавної кооперації у процесі ухвалення рішень; створення федерального союзу, що базується на основі конституції чи відповідного договору; збереження й посилення балансу між Радою ЄС, Європарламентом і Єврокомісією [86, с. 455].

Очевидно, що поруч з правовим базисом такі концепції передбачають розробку структурно-організаційної стратегії для ЄС. Американський політолог Ф. Шміттер прогнозував, що чинна європейська система буде змінена федеративним або частково конфедеративним устроєм [373].

Які б ідеї та припущення щодо майбутнього Європейського Союзу не розглядали автори описаних та решти концепцій, однак цілі та напрямки євроінтеграції, на нашу думку, тут зводяться до трьох важливих показників:

- по-перше, щодо можливості та доцільності централізувати чи децентралізувати ЄС. Йдеться про чітку структуру Євросоюзу з виділенням так званого «ядра», або «центру», який би визнавався всіма учасниками спільноти, мав відповідний управлінський потенціал, високі показники розвитку та перспективи стабільного функціонування;

- по-друге, щодо впровадження системи міждержавних відносин, глибокої інтеграції політичного та економічного управління задля підвищення рівня автономії ЄС на світовій арені. І тут автономія пов'язується саме з федералізацією спільноти, формування єдиного організму-учасника геополітичних та торгівельно-економічних процесів;

- по-третє, щодо європейської, зокрема, культурно-цивілізаційної ідентичності, пошук і спільне визнання якої і є запорукою об'єднання Європи. Тут успішність організаційної структури, компромісність у співвідношенні національного і наднаціонального визначалася саме культурним штамом, а

відтак і історичною традицією інституціонального виміру управління. Такий напрямок визначення цілей євроінтеграції разом із перспективністю має і ризики: з одного боку об'єднана Європа володіє потенціалом до розширення кордонів, які відчутно переважають над межами сучасного ЄС, з іншого боку, така перспектива включає й ті країни, які або не відповідають чинним критеріям вступу до Євросоюзу, або тривалий час з тих чи інших причин взагалі були дистанційовані і навіть ворожі до цього наднаціонального утворення.

Концептуально теоретико-методологічні узагальнення щодо трансформаційних процесів в Європейській спільноті поєднують як класичні теорії міжнародних відносин, так і суто інтеграційні концепції, і зводяться до тих, які або висловлювалися уповноваженими посадовцями, або виходили із загальних зовнішніх умов євроінтеграції чи сукупного досвіду інтегративних практик групи держав. Узагальнено, можливі сценарії зводяться до таких сенсів:

- залишити наднаціональну структуру без змін;
- сконцентруватися на економічній надбудові, а саме на єдиному ринку для країн-членів; завжди актуальна «Європа різних швидкостей»;
- оптимізувати діючі механізми, зважаючи на їхню поточну ефективність;
- доопрацювати та наповнити життєздатним змістом ідею «Сполучених Штатів Європи», яка попередньо означає збільшення спільних зусиль заради консолідованих цілей.

Вважаємо обґрунтованими кілька важливих висновків, які концептуалізують цілі та напрямки європейської інтеграції:

- ключовим елементом і змістовною цінністю поняття «європейська інтеграція» є саме інтеграційний компонент, він уособлює і процес, і формат відносин; європейськість інтеграції означає територіальні межі та кінцеву мету з прив'язкою до конкретного наднаціонального утворення. Водночас, варто

зважати на те, що проаналізовані теорії можуть бути застосовані й для інкорпорації до інших міждержавних об'єднань, галузевих союзів тощо;

– на основі проаналізованих фактів та теоретичного базису зроблено висновок про навздогінний характер концептуалізації євроінтеграційних процесів. Попри те, що наукове обґрунтування європейської інтеграції спирається на теорії міжнародних відносин та інтеграції, концептуальні сценарії та підходи до визначення стану та перспектив розбудови ЄС виходять із практики розвитку наднаціональної спільноти, стосунків між країнами-членами, запиту нерезидентів щодо розширення меж Євросоюзу.

Повертаючись до головних питань наукового пошуку, по-перше, констатуємо незавершеність конструювання Європейської спільноти, що особливо підкреслено внутрішніми і зовнішніми кризами останнього десятиліття. По-друге, варто конкретизувати розуміння самого поняття «політика євроінтеграції». З одного боку, можемо ототожнити його безпосередньо з терміном «євроінтеграція», яке згадувалося вище, з іншого боку, слово «політика» розширює змістовні рамки, включивши до трактування зовнішній та внутрішній аспекти, окресливши межі сфер впливу, набір засобів його здійснення тощо. Дещо конкретнішим є поняття «євроінтеграційні практики», які пропонуємо визначити як функціональну складову політики євроінтеграції, організовану згідно з конкретним планом роботи державної влади щодо впровадження європейських стандартів в усі сфери суспільного життя через процес створення нормативно-правової бази інтеграції, формування відповідних структур реалізації політико-правових рішень з метою набуття членства в ЄС. Також українські реалії актуалізували поняття «євроінтеграційного курсу», до якого часто апелюють представники державних інституцій. Саме тому пропонуємо сприймати курс на євроінтеграцію крізь призму його артикуляції в Україні, а саме як напрям цивілізаційного вибору держави, орієнтований на розвиток європейських засад урядування, верховенство права, розбудову і впровадження демократичних принципів

соціальної та правової держави з пріоритетом цінностей плюралізму у всіх сферах життя суспільства.

По-третє, аналіз демонструє складну систему чинників генези цілей і напрямків політики євроінтеграції:

– історичні чинники актуалізовані початком ідеї об'єднання Європи – від прообразу Священної Римської імперії (або навіть часів імперії Карла Великого) та періоду відповідних ініціатив католицької церкви до епохи Просвітництва, коли об'єднатися пропонували заради миру на континенті, що згодом концептуально оформилося у поглядах німецького філософа Й. Альтузіуса. У ХХ ст. аналогічна ідея була зумовлена закінченням Другої світової війни, але доповнювалася економічним чинником – встояти на світовому ринку й забезпечити зростання конкурентоспроможності європейської продукції;

– політичні – ці чинники стосуються принципів внутрішнього управління та зовнішніх пріоритетів. В умовах відсутності спільного бачення системи управління, співставлення національного та наднаціонального, єдності у включенні до ключових угод (щодо зони євро, безвізового режиму тощо) постійно виникали приводи до змін у системі координат «централізація – децентралізація». Звідси й бачення мети подальшої євроінтеграції – об'єднання навколо стабільного центру з домінуванням наднаціонального над національним чи збереження автономії законодавств з одночасним поглибленням галузевої чи стратегічної співпраці на засадах демократичного консенсусу та ліберального вибору пріоритетів;

– реакційні – чинники-реакції на сучасні кризові явища (міграційна, євро-криза, «коронакриза», «Брекзит», криза торговельного балансу тощо) у Європейському Союзі та за його межами, які і визначають ціль євроінтеграції – консолідувати зусилля для попередження, нейтралізації та подолання криз. Серед прогнозованих криз для об'єднаної Європи – економічна, триваюча міграційна, геополітичного вибору, ціннісна та ін. Саме вони, на нашу думку, будуть корегувати подальші цілі спільноти, а відтак, і напрямки євроінтеграції.

Ще одним викликом для формування спільної європейської стратегії може стати будівництво так званої «соціальної Європи» як вирішення дихотомії між цілями розвитку ринку та досягнення соціального прогресу. Усі ці кризи, ризики та протиріччя сприяють розвитку євроскептицизму як провідної опозиційної позиції щодо Євросоюзу, однак його прояви супроводжували увесь шлях формування нинішнього формату ЄС.

Підкреслимо, що описані групи чинників об'єднують пріоритетність економічної складової, позаяк саме економічні рушії, втілені в ідеї спільного ринку та інших преференцій для держав-членів ЄС, мотивували учасників спільноти консолідувати зусилля задля укріплення позиції Євросоюзу, його розвитку, а часом і простого збереження. Та головним констатуючим висновком є зміна євроінтеграційної сутності саме у контексті трансформації принципу цілепокладання: від об'єднання заради монопольного панування через ідею миру, прагнення економічної самодостатності та конкурентоспроможності до пошуку шляхів збереження цілісності Європейського Союзу та маркерів його ідентичності.

1.2. Євроінтеграційні практики України як предмет політологічного дослідження

Євроінтеграція як процес, що змістовно уособлює зовнішньополітичний курс держави, інституціонально знайшла своє місце у ключових політичних процесах в Україні. Євроінтеграційний вектор визначив подальший хід системних реформ, був конкретизований положеннями Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу (2014 р.) [273], а у 2019 р. отримав конституційне закріплення відповідними змінами до Основного закону держави. Разом із цим, науковий вимір був насичений різноплановими розвідками українських учених, які формують нове світоглядне бачення та перспективи і з'ясовують ризики реалізації євроінтеграційного курсу як цивілізаційної альтернативи тривалому радянському та пострадянському періодам. Відтак, обґрунтованою є потреба систематизації ключових аспектів

євроінтеграційного дискурсу політологічних досліджень в Україні та визначення таких, які потребують конкретизації із подальшою інтеграцією у державну політику. Також звернімося й до предметного поля європейських досліджень щодо зовнішнього курсу України.

Різні аспекти європейського вибору нашої держави з перших років незалежності набули наукового, передусім політологічного значення. Серед учених, які б фокусувалися саме на політичній історіографії та контекстному вивченні євроінтеграційного напрямку політологічних розвідок, назвемо Л. Грицаєнко, Г. Калінічеву, О. Сокура, І. Тарнавську [257], С. Череватого та ін. Одночасно існує потреба у систематизації політологічних досліджень процесу європейської інтеграції України, з'ясуванні інституціональних чинників впливу на науковий пошук, актуалізації позаінституціональної складової у змісті відповідних кваліфікаційних праць. Цим потребам підпорядковано логіку аналізу наукової проблематики, у першу чергу, представленої у дисертаціях та монографіях вітчизняних учених, у ґрунтовних експертних висновках, у підручниках як академічній складовій наукового дискурсу. Систематизація значного обсягу теоретичного матеріалу та фактологічних даних передбачає обґрунтування етапізації євроінтеграційного дискурсу вітчизняних політологічних досліджень, а також визначення тих їхніх напрямків, які дозволять підвищити ефективність державної політики сприяння європейській інтеграції України.

Тривалий час предметне поле політологічних досліджень євроінтеграційних процесів не мало безпосереднього відношення до України чи її проєвропейського вибору, позаяк до 2010 р. й на державному рівні не було законодавчо визначеної позиції у вказаному питанні. Радше йшлося про вивчення системи європейського врядування, політичного устрою країн-членів ЄС, політичної історіографії взаємовідносин нашої країни та Євросоюзу, дотично – можливостей запозичення європейського досвіду у різних галузях тощо.

Однією з перших праць, у якій комплексно було співставлено витoki української державності, національні інтереси та геополітичні прагнення держави, є книга В. Врублевського та В. Хорошковського «Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси» (1997 р.) [37]. Тут автори аналізують паралелі міждержавної дружби та співдружності, національних ідеї, інтересів, потреб та можливих варіантів партнерства та добросусідства [37]. У 2000 р. вийшла друком праця С. Василенка «Геополітичні виміри України в загальноєвропейському процесі», де автор здійснив аналіз джерел та сучасного стану української геополітики, вказавши на пріоритетність включення України у загальноєвропейський політичний процес, домінування її європейського вибору з одночасним збереженням багатовекторного геополітичного курсу [24].

Як у попередніх дослідженнях, так і у колективній монографії під загальною редакцією Ф. Рудича «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» (2002 р.) підкреслено роль і впливи Російської Федерації на геополітичний вибір України. З одного боку, є визнання її невіддільною частиною європейського простору, наявність волі до руху в бік Європи та її наднаціональних структур, з іншого ж боку, відчувається постійний тиск і залежність (передусім, енергетична) від східного сусіда. У праці вказано прогноз про те, що «через 10-15 років Україна у своєму розвитку повинна відповідати тим критеріям, за якими визначається готовність країн-кандидатів до членства в ЄС» [230, с. 55]. Насправді ж, за вказаний час в умовах перманентної кризи, а згодом військової агресії з боку Росії Україна встигла набути лише асоційованого статусу.

Підсумовуючи тези монографічних публікацій, вкажемо на думку М. Михальченка, який у книзі «Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи» (2004 р.) зауважував, що ««проукраїнська політика» на постійному балансуванні та екілібристських здібностях двох-трьох політиків базуватися не може, адже і США, і Росія, і Об'єднана Європа будуть вимагати підтримки «своєї» лінії в міжнародних справах, і буде досить однієї помилки,

щоб Україну чекала доля «Титаніка», коли будь-який «айсберг» – чи Росія, чи США, чи Європейський Союз можуть покласти край нашим «маневрам», відмовивши в економічній і фінансовій допомозі» [151]. Ця теза автора дає підстави для важливого висновку: сукупне становище України зумовлює її постійний пошук правильних зовнішніх орієнтирів та гостру потребу знайти й утвердити своє місце на геополітичній шахівниці. Як показує досвід 30 років незалежності, перепоною у чіткій траєкторії такого пошуку є відсутність сталої спадкової політичної волі, яка розчиняється в розрізненних елітах та диспропорціях заяв і дій останніх.

Активніше конкретизація теми європейської інтеграції та загалом увага до західної спільноти проявилася у вітчизняній політології з початку 2000-х років. Дослідницький інтерес охопив питання: політологічного аналізу проблем реалізації європейської політики України і формування чинників, передумов та перспектив, які визначають детермінанти її зближення з ЄС (Т. Андрущенко, Ф. Барановський [9], В. Вакулич, С. Василенко [24], О. Ковальова [117], А. Костенко [126], О. Лисенко, О. Шеретюк, Д. Шпак, Л. Ярова), аспектів російського впливу на європейський вектор України (Н. Гордіюк, А. Луценко, Р. Філоненко), інституціональної структури політичного устрою ЄС та її країн-членів (П. Байковський, Н. Вінникова [35; 384], О. Врадій, Л. Грицаєнко, В. Копійка [124]), співставлення вітчизняного та європейського політичного досвіду (М. Басараб [10], К. Бережна [14], І. Грицяк, О. Мрінська, О. Чумакова), європейської інтеграції окремих держав (В. Болотнік, Н. Буренко, І. Грицуник, В. Завадський, Л. Кіцила, С. Кондратюк, В. Крушинський, І. Погорська, Л. Халецька, О. Шаповалова) тощо. З 2007 р. Закарпатський державний університет, а згодом Ужгородський національний університет публікує збірник наукових праць серії «Євроінтеграція: український вимір», архів якого нараховує близько 30 випусків.

Досліджуючи у докторській дисертації загальнонаціональний та регіональний виміри європейської та євроатлантичної інтеграції України у 1991-2004 рр. І. Тодоров підсумовував, що наша держава розглядала

європейську інтеграцію як можливість створення вільної ринкової економіки, розбудови демократичної, правової, соціальної держави, побудованої на засадах загальних європейських та євроатлантичних цінностей. Відтак, учений констатує, що в указаний період інтеграція до ЄС була не самоціллю, а засобом всебічної модернізації та побудови демократичного та правового суспільства [260, с. 28].

З об'єктивних причин тематика щодо Європейського Союзу, перспектив вступу до нього України у 1990-х роках не знайшла відображення у численних політологічних дослідженнях. Ці аспекти побіжно вивчалися у контексті процесів демократизації, розбудови громадянського суспільства, розробки проєктів системних реформ, до реалізації яких країна прийде лише у 2000-х роках. Водночас, у цей період не спостерігалися значні спекуляції довкола дефініції «європейські цінності», які тоді часто ототожнювали з демократичними. Узагальнюючи, пропонуємо характеризувати перше десятиріччя незалежності як описовий і ознайомчий етап у політичних дослідженнях євроінтеграційних прагнень України. Принагідно зауважимо, що разом із науковим інтересом цей період відзначився ухваленням кількох важливих документів. Тоді були затверджені Стратегія ЄС щодо України (1994 р.), Спільна позиція ЄС щодо України (1994 р.), Стратегія інтеграції України до ЄС (1998 р.) [207], Спільна стратегія ЄС щодо України (1999 р.) [247] та ін.

У 2010 р. було ухвалено Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в якому закріплено завдання «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» [203]. Цей документ мав стати поштовхом для генези політологічного дискурсу щодо процесу європейської інтеграції України, однак сам процес, як нам відомо, мав доволі неочікуваний і драматичний фінал наприкінці 2013 р.

У період 2011-2014 рр. спектр проблематики досліджень євроінтеграційних практик не зазнав суттєвих змін і включав питання

безпекової складової інтеграції України до ЄС (В. Манжола [141]), впливу євроінтеграції на державні суверенітети країн-членів (М. Баймуратов [8], І. Солоненко [242]), загальних контурів політики європейської інтеграції (В. Бондаренко, Ф. Ващук [25], В. Решота [225], В. Шамраєва [301]), інституціональних детермінант євроінтеграції України (Б. Копил, Я. Чернопищук [298]) тощо. У колективній монографії «Європейський проект та Україна» йдеться про те, що європейські прагнення України не знайшли чіткої артикуляції у перспективі подальшого розвитку держави, адже «європейська перспектива», за визначенням авторів, – це поняття, яке означає визнання за країною права на майбутнє членство в ЄС. Натомість, Україна продовжувала демонструвати «цивілізаційну невизначеність, яка приховує в собі альтернативи, пов'язані з різними геополітичними орієнтаціями, різними варіантами вирішення питання про місце й роль країни у системі міжнародних відносин і, природно, з різними зовнішньополітичними пріоритетами» [94, с. 79].

Також з 2011 р. й дотепер спостерігаємо підвищену увагу науковців до питання реформування державного управління у контексті європейської інтеграції (В. Баштанник [12], Н. Гнидюк [47], Н. Грицяк, О. Оржель [165], Л. Паянова, В. Резніков [147; 226], Н. Рудік, В. Стрельцов, Н. Тішкова та ін.). Одночасно відбувався й процес формування нових принципів та практик управлінської діяльності, які у 2016 р. увійшли до урядової Стратегії реформування державного управління і Плану заходів з її реалізації, що відповідають європейським стандартам належного врядування [224].

Інтеграційні контури конструювання нової Європи завжди стикалися із дилемою визначення ієрархії національного і наднаціонального і, відповідно, держави-нації та наднаціональної держави зі спільним делегованим суверенітетом. У вітчизняних політологічних та правничих дослідженнях така проблематика знайшла відображення у роботах К. Бережної [14], О. Мещерякової, О. Пістракевич [183], Б. Стрільця, В. Терницького, Л. Фалалєєвої та ін.

З початку 2000-х в Україні системно діяли державні програми інформування населення про європейську інтеграцію країни, зокрема, у періоди 2004-2007 рр. (Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України [198]), 2008-2011 рр. (Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України [204]), 2013-2017 рр. (Концепція реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України [121]). Комунікаційна складова спрацювала – суспільство від державних інститутів отримало інформацію про мету євроінтеграції, її важливість для розвитку країни. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, якби референдум про вступ України до ЄС проводили наприкінці 2013 р., то «більшість населення проголосувала б за вступ (48%, проти вступу – 36%, 7% не визначилися і 9% не брали би участі у референдумі)» [51]. По суті, такі показники трансформувалися в аудиторію, якій повідомили про відмову тих же державних інституцій від раніше популяризованого зовнішньополітичного вектору. Як наслідок, країна опинилася одночасно у стані кількох криз – суспільної довіри, політичних інститутів, економічної, які на тривалий час посилювалися військовою агресією з боку Російської Федерації. Ці факти каталізували увагу науковців до проблеми викривленості комунікації між владою та населенням, про що йтиметься далі.

З 2014 р. політологічні дослідження, які стосувалися європейської інтеграції України, стали вирізнятися імперативним характером – йшлося вже не про можливий варіант чи сценарій вибору країною зовнішньополітичного партнерства, а про виклики та завдання реалізації євроінтеграційного курсу. Про це свідчать дисертаційні розвідки М. Назаренко «Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України» (2014 р.) [162], В. Філіпчука «Європейська інтеграція як засіб державотворення в Україні» (2014 р.) [291], Ю. Палагнюк «Механізми формування та реалізації державної євроінтеграційної політики України» (2015 р.) [168], О. Бедової «Організаційне

забезпечення адаптації законодавства України до ACQUIS ЄС» (2019 р.) [16], В. Бусленка «Взаємовідносини влади та опозиції в контексті демократизації політичних систем» (2020 р.) [21], В. Гапоненко «Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України» (2020 р.) [41] та ін.

Тема європейської інтеграції стала окремим напрямом галузевих досліджень, зумовила формування своєрідних наукових клубів, аналітичних центрів – як з ініціативи державних інституцій, так і на базі громадських об'єднань. Так, з 2015 р. діє Українська асоціація викладачів та дослідників європейської інтеграції, яка з 2017 р. видає «Щорічник з європейських інтеграційних студій» [286]. Також в Україні регулярно публікуються аналітичні звіти, записки, експертні висновки та різноманітні моніторинги із зазначеної тематики, зокрема, й у співпраці з європейськими інституціями.

Можемо простежити кореляцію актуальних наукових досліджень з упроваджуваними в державі реформами, як-то децентралізаційної чи державного управління. Співвідношенню європейських стандартів функціонування системи місцевого самоврядування та можливостей їхнього застосування в Україні присвячено дисертації К. Герасимюк [43], В. Гладія [46], А. Маєва [138], Н. Макарова, О. Стремковської, М. Янишевського [315] та ін. Аналізуючи відповідний досвід, акцентовано приклади сусідніх країн, які пройшли адаптивний пострадянський період і шлях євроінтеграції. До прикладу, у результаті політико-інституціонального аналізу умов функціонування місцевого самоврядування в країнах Вишеградської четвірки В. Гладій з'ясував, що підпорядкованість процесів реформування загальній євроінтеграційній тенденції дозволила сформувати у цих країнах дієздатні та стабільно функціонуючі моделі місцевого самоврядування. Тоді як в Україні цей процес потребує подолання інституційних бар'єрів та законодавчих суперечностей [46, с. 18]. Схожої точки зору дотримується й група вітчизняних авторів, зокрема професор В. Марчук, який простежив спільну рису євроінтеграційного спрямування у реалізації системних реформ у всіх країнах

Вишеградської групи [333, с. 243]. У вивчених роботах заперечується існування універсальної моделі трансформування системи місцевого самоврядування, однак окремі практики у країнах-членах ЄС є прийнятними для апробації в Україні.

Політика євроінтеграції актуалізувала й дослідження транскордонного співробітництва України. Цьому напрямку присвячено наукові розвідки І. Артџомова, О. Білака, О. Корнелюк, О. Кушніренка, Ю. Лемко, В. Марковича, О. Моцика, Л. Паянної, М. Польового [189; 190], В. Рєзнікова [226], О. Цукан, А. Шевченко, М. Янків [316] та ін. Серед тем – як конкретні вектори співпраці (частіше Польща, рідше Чехія, Німеччина, Франція, Великобританія та ін.), так і загальна парадигма транскордонного добросусідства. Принагідно акцентуємо, що постановою Верховної Ради України у 2016 р. було схвалено Рекомендації парламентських слухань «Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України», де конкретизовано увесь спектр пріоритетів і необхідних заходів, які потребують активізації та виконання у рамках Глав 27 і 28 розділу V Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і його державами-членами (Транскордонне та регіональне співробітництво; Участь у програмах та агентствах Європейського Союзу) [212].

Географія України завжди сприяла розвитку наукових досліджень аспектів прикордонних/транскордонних взаємодій – від локального субрегіонального рівня (в межах кількох областей (регіонів) країн) до глобального рівня міждержавних відносин (країни Вишеградської групи, Середземноморський союз, Організація Чорноморського економічного співробітництва, Люблінський трикутник, Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ, Чорноморська військово-морська група, Рада країн Балтійського моря та ін.). Причому науковий інтерес до подібних організацій не визначався чинником членства в ній України – важливо було вивчити саме механізми взаємодії та потенціал до нарощення і поглиблення спільних інтеграційних процесів між державами. У монографії «Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи» (2012 р.) за загальною

редакцією І. Артьомова наголошено, що «транскордонна співпраця країн суттєво інтенсифікує фінансові, матеріальні та людські потоки, послаблює бар'єрну функцію державних кордонів, що в результаті сприяє формуванню мереж формальної та неформальної взаємодії суб'єктів сусідніх прикордонних регіонів» [6, с. 56].

Вітчизняні експерти акцентують роль транскордонного співробітництва (ТКС) як «підсилювача» позитивних змін внаслідок розширення повноважень територіальних громад щодо управління ресурсами. «Для синергетичного ефекту від реалізації регіональних, місцевих програм і стратегій розвитку та програм ТКС, макрорегіональних стратегій (Дунайська стратегія, а в перспективі, потенційно, Карпатська стратегія) потрібен уніфікований підхід до узгодження положень та пріоритетів усіх згаданих інструментів розвитку [295, с. 38].

Значну увагу міждержавним відносинам, прогнозам та моделюванню їхнього розвитку приділяє професор М. Польовий. Він вважає, що увесь комплекс транскордонних відносин може розглядатися як утворення, яке має певну політичну структуру, в якій протікають певні політичні за своєю сутністю процеси, а важливим кроком на шляху більш глибокого розуміння цієї структури та властивих їй політичних процесів є побудова та подальший аналіз імітаційних моделей цих процесів [190, с. 130]. Учений акцентує значний пласт теоретико-методологічних проблем побудови та подальшого використання таких моделей у вивченні як власне політичних процесів, так й у модельному вивченні процесів, що протікають у владних колах Європейського Союзу.

У спільному дослідженні «Євроінтеграція України в системі міжнародної економічної інтеграції» науковці описали цілі нового європейського інструменту сусідства (ЄІС) та транскордонного співробітництва (ТКС). Щодо першого, то ЄІС має за мету: просувати права людини та основні свободи, верховенство права, рівності, стійкої демократії, розбудову громадянського суспільства; поступово інтегруватися у внутрішній ринок ЄС з подальшим розширенням співробітництва; створити умови для керованої мобільності

громадян і стимулювання контактів між людьми; підтримувати розвиток на шляху до скорочення масштабів бідності, сприяти внутрішній економічній, соціальній і територіальній згуртованості, розвивати сільські райони; сприяти активізації субрегіонального, регіонального співробітництва та співпраці між усіма країнами Сусідства та ін. [147, с. 268].

Надання підтримки через європейський інструмент сусідства відбувається через: двосторонні програми, що передбачають підтримку однієї країни-партнера; багатонаціональні програми, які вирішують проблеми, спільні для всіх або декількох країн-партнерів, а також через регіональне та субрегіональне співробітництво між двома або більшою кількістю країн-партнерів; програми прикордонного співробітництва між державами-членами ЄС та країнами-партнерами, реалізовані вздовж загальних зовнішніх кордонів [147, с. 268].

Транскордонна співпраця України – важливий напрямок державної політики та наукових досліджень. Наразі вітчизняна політологія зосередила увагу на фактичному вивченні чинних угод та діючих проєктів, у першу чергу, за участі регіонів України та країн ЄС або ж європейських інституцій. Досвід доводить, що локальні євроінтеграційні угоди є більш стабільними за рівнем ефективності, ніж у цілому процес європейської інтеграції України.

Також починаючи з 2014 р., проблематика, яка розкриває грані наукового інтересу до процесу євроінтеграції, була доповнена позаінституціональним контекстом, а саме пошуком інформаційно-комунікаційного базису впровадження відповідних реформ (О. Боднарчук [19], І. Тарнавська [257], В. Шинкарук [304]). Частина сучасних досліджень обґрунтовує суб'єктність засобів масової інформації у процесі євроінтеграції. На думку професора В. Шинкарука, висвітлення українськими медіа шляху євроінтеграції формує і, водночас, відтворює міфологізоване уявлення про цілі та засоби європейської інтеграції. Учений називає ЗМІ «засобом політизації євроінтеграційного концепту і формування його як засобу внутрішньополітичного протистояння» [304, с. 107]. У якості подолання такого деструктивного явища запропоновано деполітизувати редакційні політики з висвітлення європейської інтеграції

України та сприяти виробленню деполітизованого концепту Європи у суспільно-політичному дискурсі [304, с. 107]. Згодом у дослідженні І. Тарнавської фіксуємо апелювання до обмеженості тем обговорення, надмірної стандартизації публікацій, сухої констатації фактів у системі інформаційно-аналітичного забезпечення українських євроінтеграційних процесів з боку вітчизняних масмедіа. Ці проблеми, на думку дослідниці, призводять до недостатнього розуміння суспільством законотворчих, владних, соціальних ініціатив та рішень, а також до суттєвих репутаційних ризиків як для ЗМІ, так і для концепту євроінтеграції як такого [257, с. 74].

Суспільний вимір важливості посилення інформаційно-комунікаційної опори європейської інтеграції аргументував у дисертаційному дослідженні О. Боднарчук. Він звертає увагу на те, що рух до об'єднаної Європи може стати вагомим і актуальним чинником консолідації української нації за умови зваженого конструювання позитивної громадської думки, що, у свою чергу, стане можливим завдяки формуванню «проєвропейського інформаційного середовища в Україні» [19, с. 12].

Відзначимо й інтерес політичної науки до ролі громадянського суспільства у просуванні європейської інтеграції (Ф. Барановський [9], А. Костенко [126], С. Леськів [149], І. Ткаченко [259]). У присвяченій вказаному аспекту монографії А. Костенко «Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України» (2018 р.) у якості механізмів такого впливу названо партнерство між владою та інститутами громадянського суспільства щодо впровадження європейських реформ, форми громадського контролю та громадська дипломатія. Окрім того, повертаючись до важливості комунікаційної компоненти, вкажемо на апелювання авторки до інформаційно-консультативних інструментів взаємодії у контексті євроінтеграції, а саме інформування, консультування і діалогу з громадськістю [126].

Нагальною є й концептуалізація європейських практик як інструментів для якісних трансформацій вітчизняної політики. Такими у монографії «Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські

практики» (2018 р.) за загальною редакцією Л. Гонюкової та В. Козакова визначено інституціональні взаємовідносини суб'єктів і політико-управлінські засади вироблення та реалізації державної політики, європейські практики дослідження сфер державних політик, європейський досвід залучення громадськості до прийняття управлінських рішень, комунікаційна політика Європейського Союзу та стратегічне бачення сталого розвитку [48, с. 6]. Положення, обґрунтовані авторами праці, також доводять цінність інформації та зв'язків з громадськістю у підвищенні ефективності державної політики.

Інтеграція України до ЄС у самому Євросоюзі привертає не лише політичну увагу, але й представляє науковий інтерес, особливо для дослідників з країн постсоціалістичного табору, які вже пройшли свій шлях євроінтеграції і вибудовують двосторонні відносини з нашою державою у статусі членів наднаціонального утворення. Ключові напрямки, які увійшли до предметного поля європейських досліджень щодо України, зводяться до: дослідження історичних передумов формування зовнішнього вектору державної політики в Україні; аналізу виконання умов Угоди про асоціацію; вивчення цивілізаційного виміру вітчизняної політики та чинників європейської ідентичності України; з'ясування зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на європейський вибір нашої держави, передусім російського, тощо.

Польський дослідник В. Станкевич вказує, що Україна є заручницею протистояння європейської та пострадянської культури й уособлює своєрідну межу між ними. Таке становище і перманентні кризи аж ніяк не сприяють прогресивному розвитку державності. Однак вирішенню вказаних проблем може допомогти поступова євроінтеграція: з одного боку, це доступ до інструментів оптимізації та перезапуску економіки, з іншого, – занурення в позитивний досвід тих країн-членів ЄС, які вже здолали перехідний період після розпаду СРСР [378, с. 30–31, 51–52]. Водночас, професор Вроцлавського університету Д. Батитер наголошує, що успіхи України у розбудові дружніх та конструктивних стосунків з державами ЄС є значно більшими, ніж у взаєминах із самим Євросоюзом. Останній в очікуванні системних реформ став головним

фінансовим донором України, але зміни в країні відбуваються вкрай повільно у порівнянні з сусідніми країнами Заходу [320, с. 453]. Головними причинами повільної євроінтеграції України політологиня М. Лабуда називає: відсутність сталої спадкової позиції влади щодо необхідності реалізації євроінтеграційного курсу, суперечливість процесу інституціональної розбудови, а саме обмежені повноваження органів влади, які створюються безпосередньо для здійснення передбачених євроінтеграцією реформ [355, с. 136].

Дещо іншої точки зору дотримується словацький учений А. Дулеба, який вважає, що подальший розвиток самого Європейського Союзу залежить від того, чи прийме він до свого складу такі країни, як Україна. Через тривалий період стабільності ЄС втратив здатність реагувати на виклики і загрози ззовні, доволі одноманітно виправляє економічні збої. Натомість Україна з 2014 р. – це виклик для євроспільноти: внутрішня системна криза, розкол суспільства, зовнішня військова агресія, нестабільна робота політичних інститутів стали невід’ємними характеристиками держави. І з цією сукупністю проблем країна намагається боротися, одночасно прагнучи долучитися до ЄС, що зумовлює додаткове навантаження на усі галузі суспільно-політичного життя. А. Дулеба зазначає, що впустити Україну означає для Євросоюзу можливість здобути колосальний досвід, а інакше йому доведеться обмежитися постійним «створенням резервної копії старої системи» [334, с. 53].

Дорікання Україні надмірним споживанням економічної допомоги від ЄС притаманні як європейським політикам, так і науковцям. Думки часто зводяться до того, що доступ до фінансової допомоги – ключовий рушій українських проєвропейських декларацій. Однак, як зауважує угорська докторка філософії Г. Імре, Євросоюз в силах змінити ситуацію, лиш відчувши власну зацікавленість в економіці, виробництві і ринках України [351, с. 28]. Це зробило б співробітництво значно вигіднішим, а ще справедливим і рівноправним, тобто заснованим на тих принципах, які сповідує сучасний Європейський Союз.

Західні дослідники зазвичай пов'язують прагнення України зблизитися з ЄС із пошуком засобів подолання російських впливів, які рідко відповідають національним інтересам Української держави. Так, французький аналітик Ф. Гуйон ще у 2005 р. писав, що український курс на Європу – це шлях пошуку нової безпеки, передусім, від Росії та її тиску. Щоб здійснювати в Україні успішні перетворення, вони мають бути об'єднаними спільною метою, такою, до прикладу, може бути зближення з ЄС. Його члени, до слова, також зацікавлені у таких зрушеннях, і причина та сама – створення додаткового захисту від Російської Федерації. Ф. Гуйон додає, що така мотивація, у першу чергу, притаманна Польщі, яка, з одного боку, ще пам'ятає про суперечливе радянське минуле, а з іншого боку, об'єктивно оцінює «апетити» Росії до сусідніх територій [345]. Тож краще мати сусідом проєвропейську, а не російську Україну.

Ознайомившись із європейським баченням спроможності України стати частиною об'єднаної Європи, можна простежити кілька тенденцій:

- по-перше, Україна завжди була ідентифікована як європейська держава, яка чомусь однаково довго визначається зі своїми пріоритетами і реалізовує їх;
- по-друге, Україна до 2014 р. нерозривно пов'язувалася з Російською Федерацією, яка впливає на рівень свободи у формулюванні Україною тих самих державних пріоритетів;
- по-третє, відчуття російської загрози змушує європейські країни дивитися на прагнення України зблизитися з ЄС по-іншому – так, ніби це зближення посилює власну безпеку спільноти;
- по-четверте, описані перепони на шляху українсько-європейських відносин переважно зводяться до інституціональної неспроможності покращити показники загального добробуту та відсутності політичної волі. Однак вказані недоліки не сприймаються як критичний запобіжник євроінтеграції, а лише як виклик, відреагувати на який Україні потрібно наважитися.

Протягом усього періоду наукового осмислення й обґрунтування євроінтеграційного компонента вітчизняної політики відбувається аргументація етапів європейської інтеграції України. Ю. Масик процес формування відносин між Україною та ЄС поділила на два етапи: декларативний етап, який відзначився підписанням Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (підписано у 1994 р., набула чинності у 1998 р.), схваленням Двостороннього Плану дій «Україна – ЄС» (2005 р.); політичний, який характеризується підписанням Угоди про асоціацію у 2014 р. Цим документом визначається зміст усього етапу [146, с. 24–25].

Нормативно-правовий підхід до етапізації євроінтеграції України дозволив К. Кулаковському виділити шість таких етапів:

I. 1991-1993 рр. – визнання України партнером у відносинах з ЄС, початок розвитку відносин;

II. 1994-1995 рр. – підписання Угоди про партнерство і співробітництво, Вступ до Ради Європи;

III. 1996-1999 рр. – затвердження плану дій в рамках Європейської політики сусідства, актуалізація питання щодо надання Україні статусу країни з ринковою економікою, стосовно безвізового режиму з ЄС та спільної розбудови кордону Україна – ЄС тощо;

IV. 2000-2007 рр. – затвердження Програми інтеграції України до ЄС (2000 р.), ухвалення першої «Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 рр. Підтримано наміри України щодо отримання статусу спостерігача в рамках Договору про Енергетичне Співтовариство;

V. 2008-2013 рр. – Україна приєдналася до СОТ (2008 р.), створені умови для інтеграції ринку України у Спільний ринок ЄС. Курс на набуття повноправного членства в ЄС був закріплений Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики (2010 р.). Парафування Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2012 р.). Рішення Кабінету Міністрів про призупинення процесу підготування до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС

(21 листопада 2013 р.) спричинило масові протести і призвело до зміни влади в країні.

VI. 2014 – теперішній час – рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України». Ратифікація Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, прийнято Розпорядження «Про схвалення рекомендації Ради асоціації між Україною та ЄС про імплементацію Порядку денного асоціації між Україною та ЄС». Продовжується ухвалення Урядом розпоряджень про схвалення планів імплементації актів законодавства ЄС [130, с. 25].

Зовсім інакшу логіку, за нашими спостереженнями, має науковий вимір українського варіанту євроінтеграції. Враховуючи доволі строкате предметне поле політологічних досліджень євроінтеграції та несистемну політику її реалізації в Україні, можемо виділити два поточні етапи генези наукового осмислення євроінтеграційних перспектив України:

1. 1991-2013 рр. – описовий етап стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу, обґрунтовувалися наукові припущення щодо місця України на політичній мапі світу;

2. З 2014 р. й дотепер – імперативний етап галузевого аналізу залучення євроінтеграційних практик й актуалізації позаінституціонального виміру європейської інтеграції. Тут можна простежити і кореляцію тематики наукових досліджень зі здійснюваними реформами, й активне просування комунікаційної компоненти, ініційоване одночасно громадськістю і владою.

Таку нечітку структуру досліджень пояснюємо тим, що протягом тривалого часу Україна не мала стабільної послідовної політики євроінтеграції, синхронізованої з системними реформами чи напрямками дипломатичної діяльності. Перший етап, який охопив понад два десятки років, за своїм змістом є спробою осмислення та компаративного аналізу формування організаційної структури Європейського Союзу, його відносин всередині спільноти і за її межами – з потенційними країнами-членами, учасниками глобальних взаємодій

на світовій арені, перспектив включення до політичного ландшафту об'єднаної Європи України. Зміст другого етапу зумовлений вже конкретними діями Української держави на шляху інституціоналізації європейського вибору.

Кожен етап відзначився ухваленням важливих документів, які, на нашу думку, уособлюють систему послідовних кроків у просуванні політики євроінтеграції – від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції України та ЄС. Наголосимо, що запропоновані періоди не слід співвідносити з усталеними етапами розвитку відносин між сторонами, хоча ключові зміни у цих відносинах і спричиняли розширення й поглиблення політологічних досліджень. Очевидно, що рушієм наукового пошуку виступали не фактичні зміни у реалізації проєвропейського вектору зовнішньої політики, а виклики і запити політичної системи України, реформування якої постійно потребувало нового досвіду, прикладів і апробованих механізмів демократизації державних інститутів. Їх традиційно уособлювали європейські держави, які з різним рівнем інтенсивності й ефективності вже пройшли значний шлях модернізації суспільно-політичних та економічних відносин, у тому числі, й у контексті власної євроінтеграції.

Акцентуємо, що понад два десятки років тема євроінтеграції була орієнтована на інститути та інституції, функціонування яких визначала політика. І лише останній період відзначився тяжінням до розкриття теми позаінституціонального виміру євроінтеграційного курсу, який, у першу чергу, стосується оптимізації комунікаційної складової процесу. Йдеться про те, що ключові цінності інтеграції та консолідації, сприйняття цілі вступу до ЄС більшістю громадян України залежать як від рівня поінформованості, так і від можливостей реалізації національного діалогу щодо подальшого державотворення. Досвід країн сталої демократії доводить, що членство в Європейському Союзі – це позиція громадян, оформлена політичним рішенням, а не навпаки.

1.3. Методологія та понятійно-категоріальний апарат дослідження

Євроінтеграція за своєю суттю охоплює усі напрямки державної політики, а також розбудови громадянського суспільства. У межах однієї реформи можуть перегукуватися економіка і освіта, охорона здоров'я і оборонний сектор. Євроінтеграційний курс впливає на зовнішню політику держав і міжнародну політику континентів, зумовлює як суспільно-політичні діалоги, так і кризи. Відповідно, категоріальний апарат і методологія таких різнопланових і строкатих проблем також поєднує міжгалузеві та мультипарадигмальні підходи, наукові і нормативні визначення, генерує значний обсяг даних. Вважаємо, що сучасний стан політики євроінтеграції в Україні, яка перебуває в активній фазі здійснення реформ, необхідно вивчати із залученням методології системного аналізу із домінуванням принципів синергетики у поєднанні з компаративістикою, нормативним та інституціональним підходами, аналізом документів, методом історичної ретроспективи, структурно-функціональним методом та ін.

На нашу думку, процес європейської інтеграції має системний характер і складається з елементів (практик, етапів тощо), які, у свою чергу, пов'язані між собою відносинами внутрішньої детермінації та послідовної залежності. Враховуючи важливий акт підписання Угоди про асоціацію [273] – політичної частини 21 березня 2014 р. і економічної частини 27 червня 2014 р., необхідно відзначити, що з точки зору синергетики у межах аналізованої системи має місце процес унормування і розвитку як послідовної зміни якісних станів процесу – від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції України та ЄС, в результаті яких відбувається перехід до нового стійкого стану двосторонніх взаємовідносин та системних змін у державі. Звертаємо увагу й на чітко окреслені точки біфуркації – по-перше, синхронна ратифікація Угоди Верховною Радою України та Європейським парламентом та підписання її президентом (16 вересня 2014 р.), по-друге, внесення змін до Конституції, якими закріплено незворотність європейського та євроатлантичного курсу України (7 лютого 2019 р.) [273; 120]. Водночас,

враховуючи повсякчасну чутливість теми вибору зовнішнього вектора державної політики, зауважуємо, що постбіфуркаційний період може бути непередбачуваним за своїми наслідками у часовій перспективі, тому ми говоримо лише про загальні тенденції, які простежуються у реальному моменті.

Системність євроінтеграції засвідчена й диференційованими у дисертації масштабами й рівнями її реалізації. Йдеться про поняття:

– «політика євроінтеграції» – процес і формат відносин, які мають територіальні межі та кінцеву мету з прив'язкою до конкретного наднаціонального утворення, а також практична реалізація «європейського вибору», який І. Рафальський визначає як світоглядну і стратегічну складову національного самовизначення, що здійснюється в умовах здобуття і утвердження незалежності та державного суверенітету України [222, с. 67];

– «євроінтеграційний курс» – напрям цивілізаційного вибору держави, орієнтований на розвиток європейських засад урядування, верховенство права, розбудову і впровадження демократичних принципів соціальної та правової держави з пріоритетом цінностей плюралізму у всіх сферах життя суспільства;

– «євроінтеграційні практики» – функціональна складова політики євроінтеграції, організована згідно з конкретним планом роботи державної влади щодо впровадження європейських стандартів в усі сфери суспільного життя через процес створення нормативно-правової бази інтеграції, формування відповідних структур реалізації політико-правових рішень з метою набуття членства в ЄС.

Саме така послідовність розкриває логіку сприйняття і функціональне розуміння системних змін у політиці держави, яка отримала зміст – політика євроінтеграції, напрямок – євроінтеграційний курс, дію – євроінтеграційні практики. І ці ж тези є аргументом на користь визнання багаторівневості складних соціально-політичних систем. Розкрити структуру євроінтеграції пропонуємо, конкретизувавши суб'єкти цього процесу. Визнаючи інституціональну вагу і значення колективних органів ЄС (Рада ЄС, Європейський парламент), основними суб'єктами євроінтеграції називаємо

країни – члени Євросоюзу, від рішення яких залежить кінцева доля намірів, заявок та можливості членства у Європейському Союзі інших держав, відповідно, – об'єктів євроінтеграції. Такі суб'єкт-об'єктні відносини уможливають життєздатність процесу і явища європейської інтеграції. Країни-члени ЄС є носіями повноважень ратифікувати угоду про вступ, чому передують кількоступна процедура обробки відповідної заявки.

Важливо визначитися із ключовим принципом систематизації євроінтеграційних теорій та теоретичних підходів. Практика показує, що хронологічність, тобто послідовність їх виникнення не розкриває ані мотивів євроінтеграції, ані логіки подальших звернень до початкових теорій. Жодна з розглянутих у відповідному підрозділі теорії не є вичерпною і не вичерпала свого потенціалу у поясненні процесів, які супроводжують Європейську спільноту. Відтак, пропонуємо відійти від послідовності чи ієрархічності концептів, залишивши провідним чинником у їх оцінці відповідність запиту на самозбереження системи. Вважаємо, що концептуалізація євроінтеграції має виходити із симбіозу двох складових: потенціалу консолідувати ресурси та зусилля в межах наднаціонального утворення та бажання стати його частиною, передавши у спільне управління частину національних повноважень. За рівнем спроможності цих складових можна дати оцінку життєздатності Європейського Союзу у конкретний історичний період.

Системний метод дозволив також упорядкувати чинники генези цілей і напрямків політики євроінтеграції, виокремивши актуалізовані початком ідеї об'єднання Європи історичні чинники, політичні, які стосуються принципів внутрішнього управління та зовнішніх пріоритетів, та чинники-реакції на сучасні кризові явища у Європейському Союзі та за його межами, які і визначають поточну ціль євроінтеграції. У цьому контексті автором проаналізовано сутність провідних теорій – федералізм та неофедералізм, функціоналізм та неофункціоналізм, комунікативізм, інституціоналізм, міжурядовість, ліберально-міжурядова теорія та ін.

На думку дослідниці Є. Кіш, методологічно в ході наукового аналізу європейської політичної інтеграції необхідно виходити з такого положення: політичні відносини утворюють найважливішу підсистему системи міжнародних відносин з власною структурою, функціями, процесом розвитку. Одна з найголовніших функцій цієї підсистеми полягає в синтезі, детермінації, відображенні всіх інших видів відносин, які виступають як самостійні підсистеми в системі міжнародних відносин [116, с. 107–108]. Така складність системи і її динамічна еволюція зумовлює застосування комплексного підходу «до вивчення євроінтеграційного процесу, підходу мультикаузального, мультилінійного, з'ясування мережі взаємозалежних причин історичних змін, що, з точки зору методології дослідження, дозволяє осмислювати євроінтеграцію як цілісний процес з власною внутрішньою логікою розвитку, з виокремленням специфіки його якісних характеристик» [116, с. 104].

Євроінтеграція – це динамічний рух, в основі якого покладено розвиток змістів, що із застосуванням історико-ретроспективного аналізу вибудовується в етапи. У дослідженні розкрито зміст ключових періодів науково-теоретичного осмислення проблеми (описовий та галузевого аналізу), проаналізовано авторські підходи до етапізації безпосередньо євроінтеграції України (К. Кулаковський [130], Ю. Масик [146]) та військової інтеграції у рамках європейського об'єднання, запропоновано періодизацію реалізації євроінтеграційних практик України (етап визначення пріоритетів (1991-1998 рр.), етап співробітництва та партнерства (1998-2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (з 2014 р.)). Відповідно до вказаних періодів визначено специфіку інституціонального виміру реалізації практик європейської інтеграції.

Вагома частина роботи у своїх висновках спиралася на нормативний та інституціональний підходи, адже вітчизняний варіант євроінтеграції – це одночасне вивчення існуючих правових основ для інтеграції в Європейське співтовариство, унормованих правил і вимог до кандидатів, розробка спільних договорів та угод, адаптація існуючого національного законодавства до принципів європейського врядування. Досліджено інституційне забезпечення

співробітництва України та ЄС, генезу інституціональної відповідальності за поглиблення двосторонніх відносин – від Міністерства закордонних справ до президента, Верховної Ради з його комітетами та урядової системи координації та організації виконання Угоди про асоціацію України і ЄС у різні періоди відносин. Ключовими ж документами, які визначають зміст євроінтеграційних практик України є Конституція України, Угода про асоціацію, закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», галузеві стратегії, постанови Верховної Ради, президентські укази, урядові постанови [202]. За допомогою інституціонального підходу визначено, що інституціоналізація європейських прагнень держави зумовлена конкретно-історичними факторами й уособлює результат взаємодії соціально-економічних, соціокультурних, економічних та політичних чинників, які перебувають у взаємозалежності та під впливом зовнішніх впливів.

Дотичним до нормативного у роботі виявився компаративний метод, який дозволив з'ясувати ступінь подібності принципів реалізації тієї чи іншої політики, як-то у Стратегії кібербезпеки України та Директиві з безпеки мережевих та інформаційних систем ЄС. Схожими виявилися цілі: створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави в Україні і досягти високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем в межах Євросоюзу для того, щоб покращити функціонування внутрішнього ринку в ЄС [328].

Сучасна гуманітарна наука, зокрема у суспільно-політичному напрямку, виокремлює види, гілки й рівні застосування компаративного методу. Так, серед видів виділяють порівняльний синхронічний (передбачає одночасне порівняння об'єктів) і порівняльний діахронічний (порівняння у розвитку, еволюції, змістовної генези, тобто він є порівняльно-історичним способом пізнання) [99, с. 209]. Водночас, І. Кравець називає такі рівні компаративності, як горизонтальний (синхронно аналізуються аналогічні інституції різних країн) і вертикальний (вивчення нормативно-правового інституту в певний історичний

період). Відповідно, постає потреба проводити подібний порівняльний аналіз за двома критеріями – інституціональним та функціональним, де перший представляє собою співставлення інститутів з точки зору їхнього правового регулювання, а другий – співвіднесення основних напрямків діяльності органів влади [127, с. 74]. У межах дисертаційного дослідження синхронне порівняння стосувалося євроінтеграційного поступу різних держав, щодо України – успіхів у виконанні задач за напрямками, визначеними Угодою про асоціацію; діахронічний порівняльний аналіз – для з'ясування чинників генези та еволюції цілепокладання у рамках теоретичних моделей об'єднання Європи.

Ряд дослідницьких припущень було реалізовано за допомогою методу моделювання. Акцентовано різні моделі реалізації євроінтеграційних практик: надання широких повноважень в координації європроцесу міністерству закордонних справ, створення спеціальних органів в статусі окремих міністерств, створення окремих державних органів, створення органів з особливим статусом в структурі секретаріатів урядів тощо. Проаналізовано моделі взаємодій України та ЄС: модель співробітництва та партнерства і модель асоціації та інтеграції; моделі реалізації європейських інтеграційних практик: децентралізовану, жорстко централізовану, централізовано-урядову, моделі створення спеціальної структури зі спеціальним статусом; моделі впорядкування концепції «Велика Європа» (М. Емерсон) [337; 310]: моделі «центр – промені», «павутини», «матриці» та «кубика Рубіка»; моделі соціальної держави і соціальної політики: неоліберальну, або англо-американську, консервативно-корпоративістську, або франко-німецьку, соціально-демократичну, або скандинавську (Г. Еспінг-Андерсен) [339]; північно-європейську, англо-саксонську, континентальну та середземноморську (Б. Еббінгауз, А. Шапір) [371; 335].

Досліджуючи впливи і співвідношення євроінтеграційних практик та розвитку громадянського суспільства запропоновано тривимірну модель аналізу вихідних параметрів: на політико-інституціональному, суспільно-ресурсному рівні та рівні індивідуальної ідентифікації.

Дослідник М. Польовий застосував нейромережеве моделювання функціонування міжнародних регіональних спільнот до системи Європейського Союзу, наголошуючи, що міжнародні регіональні спільноти, як-то ЄС, наближаються до рівня найскладніших міжнародно-політичних утворень, а Євросоюз, з одного боку, виявляє риси держави (навіть наддержави), з іншого, лише конфедерації із доволі самостійними складовими. Однак за будь-якого підходу Євросоюз може розглядатися як утворення, що має певну політичну структуру, в якій протікають певні, політичні за своєю сутністю, процеси [189, с. 212].

Ряд аспектів досліджено із використанням структурно-функціонального методу. Це стосується як аспектів національного порядку виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, організаційної структури самої спільноти, так і точок двосторонньої взаємодії, наприклад, в оборонному секторі. З'ясовано, що структуру мають не лише організаційні форми, але й процеси, пов'язані з євроінтеграцією України, зокрема, реалізація рішення на різних етапах функціонує як консультація, погодження, ухвалення, ратифікація тощо. Також передбачено поділ функцій між інституціональними та позасистемними акторами, як-то державними інституціями та організаціями громадянського суспільства, які в межах Угоди про асоціацію та дотичних стратегіях наділені повноваженнями і відповідальністю. Структуру євроінтеграційних практик також диференційовано за напрямками: нормативно-правовим, інституціональним, соціально-економічним, громадським. Актуалізація структурного функціоналізму у рамках представленої роботи обґрунтовується й модернізаційною парадигмою у сучасній структурно-функціональній теорії (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, В. Парето, Т. Парсонс та ін.), яка виходить з того, що модернізація задає напрями еволюції соціально-економічних, політичних систем будь-якої держави і виступає як базовий драйвер розвитку країни/регіонів внаслідок синтезу соціологічних, економічних, управлінських, політологічних ідей та методів їх практичної реалізації в певний період часу [302]. Науковий дискурс нашого дослідження доводить, що євроінтеграційний

маркер у певному сенсі може бути ототожненим з модернізаційним, адже дає старт і каталізує у подальшому позитивні зміни у державотворенні (через реформи, переорієнтації ціннісного локусу, трансформацію відносин «влада – приватний сектор – суспільство» та под.).

Особливістю методологічної складової дослідження є включення до неї інтегративної властивості методу. Цей об'єднуючий компонент має широкі за сферою застосування інтегруючі можливості вирішення пізнавальних завдань щодо складних зовнішніх феноменів, соціально-політичних явищ і процесів, їхніх міждисциплінарних зв'язків тощо. До прикладу, аналізуючи генезу теоретичного обґрунтування цілей та напрямків політики євроінтеграції, ми інтегруємо ключові концептуальні положення до сучасного світового чи локального українського контексту. Досліджуючи основоположні документи об'єднаної Європи, «приміряємо» їхній зміст до законодавства України, вимоги – до спроможності вітчизняних політичних інститутів. Визначаючи позитивні здобутки чи регрес держави у світових рейтингах, інтегруємо здобуті результати у своєрідну матрицю порядку денного континенту чи наднаціональної структури. Так були зроблені висновки про позитивний досвід України у безпековій сфері, який є актуальним для сьогодення ЄС та його членів. У цілому, вивчаючи стан євроінтеграційної політики країни на активному її етапі, неможливо знехтувати інтегративним принципом аналізу й оцінки адаптивності будь-якого явища чи процедури, які постають умовою тієї ж таки європейської інтеграції.

Емпіричне підкріплення отриманих теоретичних результатів уможливило застосування методу аналізу документів та контент-аналізу (зокрема, для вивчення положень передвиборчих програм політичних партій на предмет артикулювання євроінтеграційної складової), експертних оцінок державних та незалежних наукових установ та громадських організацій України (Національний інститут стратегічних досліджень, Ukrainian Centre for Economic and Political Studies, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)), рейтинги (індекси) міжнародних агенцій (Doing Business, глобальної

конкуреноспроможності (GCI WEF), індекс людського розвитку, економічної свободи, індекс соціального розвитку, якості життя, процвітання, рейтинг бюджетної прозорості, індекс сприйняття корупції, ВВП на душу населення, Глобальний індекс кібербезпеки (Global Cybersecurity Index International Telecommunication Union (ITU)), Глобальний рейтинг потужностей кібервійськ (National Cyber Power Index), Національний індекс кібербезпеки (National Cybersecurity Index)), вторинний аналіз статистики соціологічних служб України та зарубіжжя (Kantar Profiles Division, Раст, Інститут соціології НАН України, Центр Разумкова, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Інститут Геллапа, Соціологічна група «Рейтинг», Центр стратегічного розвитку територій).

Вважаємо за доцільне уточнити значення понять і категорій, якими ми оперували під час вирішення дослідницьких завдань. Частина з них вже розкрито вище – передусім ідеться про євроінтеграційні практики, політику та курс. Встановлюючи інституційно-нормативні характеристики інтеграційного процесу, сприймаємо його як «процес становлення нової цілісності в результаті упорядкування, узгодження й об'єднання в просторі і в часі структур і функцій вже існуючих відкритих систем на кожному з рівнів їхньої організації» [119, с. 218.].

Водночас, варто приділити увагу відправній точці дослідження – терміну «інтеграція». Кембриджський тлумачний словник інтерпретує інтеграцію як дію або процес, спрямовані на об'єднання, приєднання або змішування різних елементів (людей, речей, об'єктів тощо), а латинське «*integratio*» означає відновлення, поєднання, заповнення, що узагальнено й уособлює розуміння цього слова [321]. Однак в економіці та політиці інтеграційні процеси через свою неоднозначність і нестабільність орієнтовані на ще ширшу варіативність сенсів. Французький економіст М. Пебро визначає «інтеграцію» як процес взаємодії між державами, форма якого підпорядкована правовій складовій, а зміст – політичній [175, с. 193]. Нідерландський економіст В. Молле додає у визначення той самий галузевий компонент, зазначаючи, що «інтеграція – це

поступове нівелювання економічних бар'єрів між незалежними державами, у результаті чого господарства цих країн починають функціонувати як одне ціле» [360, с. 18].

Ті, хто пояснюють інтеграційні процеси проявами глобалізації, її розвиток пов'язують із мотивом країн-учасниць потрапити до кращої верстви або ж спільно таку сформувати, аби не належати до тієї, яка визначається, скажімо, географічно. Інтеграція хоч і пов'язується переважно з міжнародними відносинами, але не обмежується лише політичною площиною, навіть більше – реалізується скоріш за економічним пріоритетом, хоча може бути й галузевою, екологічною, суспільного виробництва та ін. Сталість інтеграційних процесів забезпечує не лише зближення у взаємодії, але й у пошуку спільних цілей – саме вони є гарантом подальшої інституціональної еволюції інтегрованих учасників.

Додамо, що факт об'єднання не належить монополю лише Євросоюзу, адже консолідувати свої зусилля у певних напрямках держави намагалися в рамках Ради економічної взаємодопомоги (1949-1991 рр.), Європейського об'єднання вугілля і сталі (1952-2002 рр.), Європейської асоціації вільної торгівлі (1960 р.), Асоціації держав Південно-Східної Азії (1967 р.), Співдружності незалежних держав (1991 р.), Північноамериканської зони вільної торгівлі (1994 р.) та ін. Однак найбільший рівень інтеграційного потенціалу, у першу чергу, щодо економічної інтеграції, демонструє саме Європейський Союз.

З'ясовуючи характеристики і даючи оцінку сучасному стану і перспективам євроінтеграційних практик України, ми апелювали до явищ і понять, які якнайкраще визначають нормативні та законодавчі акти з системи врегулювання двосторонніх відносин нашої держави та Європейського Союзу. Так, Методикою визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм категоризовано такі актуальні поняття, як: євроінтеграційна складова (частина програмного документа або проекту, що належить до сфери питань євроінтеграції); євроінтеграційні заходи (дії, кінцевою метою яких є

правове, економічне, інституційне наближення України до ЄС); адаптація (зближення) законодавства (процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire*); *acquis communautaire* (правова система ЄС); гармонізація (приведення національних стандартів у відповідність до стандартів Євросоюзу); імплементація (виконання державою міжнародних правових норм); діяльність у сфері євроінтеграції (сукупність дій, пов'язаних зі створенням умов інтеграції України до ЄС); інституційне забезпечення (утворення нових або удосконалення існуючих інституцій, а також дії щодо кадрової підготовки з метою організаційного забезпечення діяльності цих інституцій та процесу євроінтеграції в цілому); інформаційна підтримка (комплекс інформаційно-просвітницьких заходів, спрямованих на взаємопроникнення в інформаційний простір України та ЄС з метою формування в українському суспільстві проєвропейської, а в європейському – проукраїнської більшості, а також спрямованих на підтримку євроінтеграційного курсу України громадськістю); Копенгагенські критерії (критерії вступу країн Центральної та Східної Європи до ЄС, прийняті у червні 1993 р. на засіданні Європейської Ради в Копенгагені і підтверджені в грудні 1995 р. на засіданні Європейської Ради в Мадриді) [205].

Зважаючи ж на євроінтеграційний контекст соціально-економічного розвитку, варто звернути увагу на концепцію польського економіста М. Вожняка, у якого «загальне добро базується на екзистенційному та духовному добробуті людини і досягненні повної самореалізації, які проявляються у створенні умов для гармонізації цілей розвитку на основі цінностей, притаманних усім аспектам людського життя – взаємопов'язаних цінностей, які потрібно поважати через наслідки, що можуть виникнути між різними сферами». Науковець, з одного боку, визначає інтегрований розвиток як гармонізоване підвищення якості змістовного життя в усіх восьми сферах людського існування (сферах духовного, знання, технології, споживання, економіки, політики, соціального та природи), наголошуючи, що інтеграція процесів розвитку в ЄС реалізується на суспільному та транснаціональному

рівні та зводиться до соціальної, економічної й екологічної сфери в структурі економіки соціального ринку. З іншого боку, М. Вожняк вказує на неможливість інтеграції чи гармонізації соціально-економічного розвитку, який будується на спонтанному наказі, механізмах вільного ринку при мінімальному втручанні держави, через конкуренцію та спонтанне знищення й відбір [36, с. 10]. Висловлені вченим тези відгукуються у нашій роботі запереченням наміру калькувати європейський досвід, норми і принципи реалізації галузевих політик, натомість має бути використано увесь інтеграційний потенціал для використання найбільш придатних практик, які б гармоніювали не лише з інституціональною чи ресурсною спроможністю України, але й і з запитами громадян, культурно-історичною традицією держави.

Ще один маркер, який потребував конкретизації під час вирішення дослідницьких завдань, – це потенціал громадянського суспільства у реалізації євроінтеграційного курсу (або ж євроінтеграційний потенціал громадянського суспільства). Його визначено як спроможність і сукупність можливостей організацій громадянського суспільства брати участь у реалізації курсу європейської інтеграції країни і спільно з державними інституціями, і в якості незалежного консультативного органу з числа зацікавлених ОГС за пріоритетними напрямками євроінтеграції. Акцентовано, що ресурсну складову громадянського суспільства уособлюють одночасно й активні неурядові організації, і забезпечений їм доступ до інформації, діалогу, демократичного досвіду інших країн та можливість транслювати альтернативні чи додаткові позиції щодо включення до порядку денного євроінтеграційного процесу питань соціально-економічного, культурно-гуманітарного спрямування тощо. Зауважимо, що у ході дослідження ми бачимо апелювання до громадського сектору не лише у питаннях, пов'язаних із необхідністю розбудови громадянського суспільства, але й щодо налагодження суспільно-політичної комунікації з питань європейської інтеграції і навіть вирішення задач у безпековому секторі двосторонніх відносин.

Отже, ключовим дослідницьким принципом у контексті аналізованої проблематики є методологічний плюралізм, коли інструментарії підходів взаємно доповнюють один одного, розширюючи можливості для отримання нових результируючих висновків. Серед мультинаукового набору методів акцентуємо важливість застосування синергетичного та інституціонального підходів. З їх допомогою з'ясовано змістовні характеристики процесу та політики євроінтеграції, а також політико-правове підґрунтя реалізації євроінтеграційних практик в Україні. Релевантності обґрунтування припущень та висловлених у дисертації гіпотез сприяло уточнення, конкретизація та тлумачення ключових понять, якими послуговується автор. Частина з них категоризована сучасними соціальними та поведінковими науками, частина змістовно оновилася у рамках нормотворчого процесу, деякі поняття запропоновано тлумачити з точки зору їхнього застосування у політичному процесі в Україні.

Висновки до першого розділу

Акцентовано різницю між еволюцією ідеї та історією об'єднання Європи. З XIV ст. бере початок історія формування європейських проєктів, які, серед іншого, орієнтувалися на посилення національної державності, вирішення суперечки між світською і духовною владами, пошук союзників і однодумців у доволі закритому ще просторі міждержавних відносин. Проаналізовано аспекти цілепокладання у контексті євроінтеграційних (інтеграційних) теорій та концепцій: федералізму та неофедералізму, функціоналізму та неофункціоналізму, комунікативізму, інституціоналізму та неоінституціоналізму, міждержавного підходу (інтергавернменталізм), ліберально-міждержавної теорії тощо. Розглянуто зміст концепції «гнучкої євроінтеграції» та похідні від неї, «Європи концентричних кіл» та «змінної геометрії», «Великої Європи» та «європейської конфедерації».

З'ясовано показники напрямків євроінтеграції: по-перше, щодо можливості та доцільності централізувати чи децентралізувати ЄС; по-друге,

щодо впровадження системи міждержавних відносин, глибокої інтеграції політичного та економічного управління задля підвищення рівня автономії ЄС на світовій арені; по-третє, щодо європейської, зокрема, культурно-цивілізаційної ідентичності, пошук і спільне визнання якої і є запорукою об'єднання Європи. Резюмовано, що ключовим елементом і змістовною цінністю поняття «європейська інтеграція» є саме інтеграційний компонент, який уособлює і процес, і формат відносин. На основі проаналізованих фактів та теоретичного базису зроблено висновок про навздогінний характер концептуалізації євроінтеграційних процесів та констатовано незавершеність конструювання Європейської спільноти, що особливо підкреслено внутрішніми і зовнішніми кризами останнього десятиліття.

Аналізуючи зміст поняття «політика євроінтеграції», конкретизовано дефініцію «євроінтеграційні практики» як функціональну складову політики євроінтеграції, організовану згідно з конкретним планом роботи державної влади щодо впровадження європейських стандартів в усі сфери суспільного життя через процес створення нормативно-правової бази інтеграції, формування відповідних структур реалізації політико-правових рішень з метою набуття членства в ЄС.

Систематизовано чинники генези цілей і напрямків політики євроінтеграції: історичні чинники актуалізовані початком ідеї об'єднання Європи – від прообразу Священної Римської імперії та періоду відповідних ініціатив католицької церкви до епохи Просвітництва; політичні чинники стосуються принципів внутрішнього управління та зовнішніх пріоритетів; чинники-реакції пов'язані з сучасними кризовими явищами (міграційна, євро-криза, «коронакриза», «Брекзит», криза торговельного балансу тощо) у Європейському Союзі та за його межами, які і визначають ціль євроінтеграції – консолідувати зусилля для попередження, нейтралізації та подолання криз.

У підсумку виявлено зміну євроінтеграційної сутності у контексті трансформації принципу цілепокладання: від об'єднання заради монопольного панування через ідею миру, прагнення економічної самодостатності та

конкурентоспроможності до пошуку шляхів збереження цілісності Європейського Союзу та маркерів його ідентичності.

Проаналізовано тематику та напрямки дослідження європейської інтеграції у контексті вітчизняної політології від здобуття незалежності України до сучасності. З'ясовано, що вперше євроінтеграційний дискурс у політологічних дослідженнях з'являється з середини 90-х років минулого століття. Способом наукового осмислення проблематики виступало співставлення витоків української державності, національних інтересів та геополітичних прагнень України. Виявлено, що з початку 2000-х років теми європейської інтеграції були конкретизовані в межах дослідницьких напрямів: політологічного аналізу проблем реалізації європейської політики України і формування чинників, передумов та перспектив, які визначають детермінанти її зближення з ЄС, аспектів російського впливу на європейський вектор України, інституціональної структури політичного устрою ЄС та її країн-членів, співставлення вітчизняного та європейського політичного досвіду, європейської інтеграції окремих держав тощо. Обґрунтовано подальшу кореляцію актуальних наукових досліджень з упроваджуваними в державі реформами, як-то децентралізаційної чи державного управління.

На основі вивчених матеріалів запропоновано поточну етапізацію генези наукового осмислення євроінтеграційних перспектив України: 1991-2013 рр. – описовий етап стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу, обґрунтовувалися наукові припущення щодо місця України на політичній мапі світу; з 2014 р. й дотепер – імперативний етап галузевого аналізу залучення євроінтеграційних практик й актуалізації позаінституціонального виміру європейської інтеграції.

Використання комплексної сучасної методології політологічного дослідження дозволила сформулювати дослідницьку парадигму, яка в рамках аналізованої теми поєднує принципи синергетики та інституціонального підходу. На нашу думку, застосування синергетичного методу (до зміни станів і

перебігу євроінтеграції, виникнення точок біфуркації, непередбачуваності постбіфуркаційного періоду тощо) та принципів інституціоналізму (щодо створення умов для подальшої реалізації європейської інтеграції та залучення до цього відповідних інституцій) дозволяє розглядати євроінтеграційні практики як цілісний процес трансформації державної політики. Разом із цим, обґрунтовано ефективність застосування інструментарію системного, структурно-функціонального, нормативного, компаративного методів, історико-ретроспективного аналізу, методу моделювання, а також актуалізації інтегративної властивості вказаних методологічних підходів.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-НОРМАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК

2.1. Нормативно-правові засади інтеграційного процесу

Євроінтеграційні процеси і членство України в Європейському Союзі є основним інструментом реалізації національних інтересів, розбудови правової та демократичної держави, зміцнення вже існуючих та впровадження нових механізмів функціонування громадянського суспільства в Україні відповідно до європейського зразка. Набуття Україною статусу асоційованого та у перспективі повноправного члена ЄС визначено стратегічною метою для нашої держави. Зрозуміло, що досягнення таких цілей потребує, з одного боку, створення ефективної нормативно-правової бази співробітництва України та Європейського Союзу, а з іншого, – інтенсифікації процесу формування відповідних внутрішніх передумов шляхом проведення системних реформ в усіх сферах суспільного життя, втілення ефективної моделі забезпечення національної безпеки, зміцнення демократичних інституцій.

Досліджуючи специфіку реалізації євроінтеграційних практик України, пропонуємо виділити умовно декілька етапів на основі аналізу політико-нормативної складової відносин між Україною та ЄС: етап визначення пріоритетів (1991-1998 рр.), етап співробітництва та партнерства (1998-2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (з 2014 р.).

Після розпаду СРСР та здобуття 1991 р. Україною державної незалежності наявність усталених економічних зв'язків з колишніми республіками СРСР, з одного боку, та перебування країни у зоні нейтрального спостереження країн Європейського Союзу, з іншого, зумовили вибір багатовекторності зовнішньополітичного поступу з метою забезпечення українського національного інтересу у всіх геополітичних процесах. Водночас, постановою Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики

України» парламент визначив прагнення українського народу щодо набуття повноправного членства у Європейському Союзі [210].

Про розвиток європейського зовнішньополітичного вектору на першому етапі свідчили регулярні зустрічі «Україна – Трійка ЄС» на рівні міністрів закордонних справ (щодо стану розвитку відносин Україна – ЄС), відкриття Представництв Комісії Європейських Співтовариств (жовтень 1993 р.) та України при Європейських Співтовариствах (липень 1995 р.), засідання Спільного комітету Україна – ЄС, визнання за Україною статусу країни з перехідною економікою (червень 1996 р.).

І хоча після проголошення незалежності Україна виявила інтерес і бажання до рівноправного включення до загальноєвропейського інтеграційного процесу, а геополітичне розташування України зумовлювало зацікавленість в розвитку широких економічних, політичних та культурних відносин, на практиці ж у перше десятиліття незалежності Україна була в основному в зоні нейтрального спостереження для ЄС. Відносини базувались на «туманній» Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) від 1998 р. (подібні угоди пропонувались усім пострадянським державам). Жодна країна-член ЄС на той час не розглядала Україну як пріоритет своїх геополітичних інтересів, зокрема через географічну відстань та близькість останньої до Росії [388]. А для частини французьких політиків незалежність України взагалі довгий час залишалась «випадковістю історії» [155].

У той же час, політична еліта України, сама віддаючи перевагу існуючим економічним зв'язкам з Росією, не поспішала з формуванням у суспільній думці позитивного відношення до євроінтеграційного напрямку. До цього ж дострокові президентські вибори 1994 р. продемонстрували використання технологій розподілу електорату на різні вектори зовнішньополітичного курсу відповідно до території проживання в західних та східних областях України. Обрання «просхідно» налаштованого президента Л. Кучми з його схильністю до посилення взаємозв'язків з Росією відповідало настроям пострадянського минулого громадян на Сході [364], домінування лівих сил у парламенті

(найбільшу фракцію отримала Комуністична партія України – 84 депутати (25% з 338 обранців, а всього «ліві» отримали 35 %), низький рівень представництва інтересів партій національно-демократичного спрямування (Народний Рух України мав 20 мандатів) зумовили довготривалість процесу підготовки та ратифікації угоди з 1994 р. по 1998 р. [42, с. 78–82].

Оголошена багатовекторність (а насправді, двовекторність) зовнішньої політики української влади визначила сприйняття євроінтеграційного курсу як можливості отримувати дисконти у вирішенні, перш за все, газового питання. Успішність впровадження євроінтеграційних практик постійно посилювала тиск з боку Росії, особливо щодо приєднання до керованих Росією структур.

Тобто перший окреслений період ознаменувався закладанням фундаменту для подальших дій влади щодо української євроінтеграції через визначення європейського вектора розвитку як стратегічного, активним процесом налагодження взаємовідносин з ЄС, прийняттям Угоди про партнерство як «дорожньої карти» взаємовідносин Україна – ЄС. Ця Угода стала свідченням спільних намірів Євросоюзу та України сприяти розвитку взаємовигідних відносин. Зобов'язання, що містилися в 109 статтях, кількох додатках, спільних деклараціях і протоколах, охоплювали практично всі сфери відносин, закладали правову основу для економічного, політичного, торговельного і культурного співробітництва. На цьому ж етапі розпочався процес адаптації українського законодавства до законодавства ЄС через прийняття низки указів та резолюцій відповідних державних органів. На момент ратифікації Угоди з приблизно 10 тисяч законодавчих актів України лише близько 400 насправді відповідали європейським стандартам [388].

Разом із цим, демонстрація суперечливої підтримки європейського курсу з боку політичних еліт, відсутність адекватних інституцій, здатних технічно здійснити положення Угоди, відтермінувала реалізацію інтеграційної перспективи [125, с. 65–72]. Наприклад, на кінець 1999 р. Україна не виконала 22 положення Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною і була занадто далекою від виконання вимог щодо

вступу до Світової організації торгівлі, щоб перейти до створення зони вільної торгівлі з ЄС. Під час саміту країн ЄС у Гельсінкі у грудні 1999 р. висновок керівництва ЄС підкреслював неможливість на даному етапі розглядати надання їй статусу асоційованого члена ЄС [110]. Суперечливість даного періоду також була зумовлена знаходженням України в епіцентрі двох інтеграційних хвиль – європейської і євразійської, кардинально різних за цілями, умовами і природою [389]. Тому зовнішня політика української влади набувала рис кон'юнктурності з посиленням застосування маніпулятивних технологій щодо використання антизахідних настроїв на фоні явних розбіжностей у зовнішньополітичних орієнтаціях жителів різних регіонів. А відтак, і впровадження євроінтеграційних практик носило суперечливий, несистемний маніпулятивний характер.

Другий етап розвитку відносин з європейськими структурами характеризувався інтенсифікацією процесів унормування положень УПС через прийняття ряду документів для реалізації євроінтеграційних практик. Перехід на другий етап не був спонтанним кроком. На державному рівні він передбачався ще затвердженою в червні 1998 р. Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу, яка визначила основні напрями співробітництва України з ЄС та першорядні пріоритети діяльності органів виконавчої влади України в цьому плані. Відтак, метою України у відносинах з ЄС було визначено «отримання статусу асоційованого члена, що є головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі й повинно співвідноситися у часі з набуттям повноправного членства в ЄС державами-кандидатами, які мають спільний кордон з Україною» [207]. Інша справа, що зазначене проголошення намірів не було впроваджене в реальність, оскільки не передбачало створення відповідних механізмів, змін законодавства, додаткового фінансування тощо і, за великим рахунком, було лише гаслом для симуляції дій [27, с. 67]

Указом Президента про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС від 11 червня 1998 р. [207] було визначено також пріоритети діяльності органів

виконавчої влади на період до 2007 р. Серед основних нормативних документів з боку ЄС, якими керувалась українська влада, стали положення Стратегії ЄС щодо України від 4 жовтня 1994 р., відповідні рішення Ради ЄС, декларації та ін. З метою розробки конкретних практичних заходів щодо реалізації співробітництва з ЄС, інституціоналізації та унормування розвитку відносин з європейськими структурами на всіх рівнях, цілеспрямованого формування в українському суспільстві стійкої проєвропейської більшості на основі Стратегії інтеграції України до ЄС було розроблено галузеві програми та затверджено національну Програму інтеграції України до ЄС (2000 р.) [215].

Організаційне забезпечення реалізації національної Програми Указом Президента України від 26 листопада 2001 р. було покладено на Уповноваженого України з питань європейської інтеграції. Тимчасовим регламентом Кабінету Міністрів України вперше було виписано механізм превентивного моніторингу розроблюваних центральними органами виконавчої влади проєктів законів, актів Президента та Уряду на їхню відповідність основним положенням законодавства Європейського Союзу [208].

У 2002 р. в Посланні Президента України до Верховної Ради «Європейський вибір» Л. Кучма визначав завданням найближчої перспективи не пізніше 2007 р. набуття українською державою асоційованого статусу з Європейським Союзом, а у 2011 р. створення реальних передумов для вступу до ЄС [90].

Свого часу ряд науковців, досліджуючи можливі часові межі процесу європейської інтеграції зазначали, що темпи просування України до об'єднаної Європи визначатимуться, перш за все, її внутрішнім рухом до демократичних цінностей та стандартів. Передбачалось, що на першому етапі (2005-2007 рр.) українське керівництво розпочне масштабну програму європеїзації та соціально-економічної модернізації країни для того, щоб стати «найкращим сусідом» для ЄС. На другому етапі (2007-2010 рр.) завданням країни було визначено стати країною-кандидатом на членство в ЄС. Отримавши підтвердження своїх перших успіхів від Єврокомісії, український уряд мав би

подати офіційну заявку на членство в ЄС. При цьому досягнуті результати й глибокі реформи в Україні мали би забезпечити визнання Євросоюзом за Україною статусу країни-кандидата й прийняття рішення про початок переговорів щодо вступу. На завершальному етапі (2010-2015 рр.) Україна та ЄС повинні були перейти до повної лібералізації торгівлі й ведення переговорів про вступ. Вважалося, що саме такі темпи можуть гарантувати офіційне членство України в ЄС у період 2015-2019 рр. [7].

Тож розпочатий процес адаптації законодавства продовжився прийняттям у листопаді 2003 р. Верховною Радою України Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [202]. Таким чином вже і український парламент продемонстрував свою підтримку реальної реалізації євроінтеграційних пріоритетів нашої держави. Після набрання чинності Програма стала системоутворюючим законодавчим актом, який визначав основні параметри поступового входження української правової системи в європейський правопорядок.

Однак дії української влади, особливо після касетного скандалу 2000 р., негативно впливали на репутацію держави, зумовлюючи недовіру та сумнівне ставлення до неї з боку іноземних партнерів. Досить згадати про приниження для України заміну на Празькому саміті Північноатлантичного альянсу (2002 р.) англійського алфавіту на французький для того, щоб Президент Л. Кучма за столом переговорів не зайняв місце поруч з американським і британським лідерами [296, с. 5–6]. Тож у червні 2004 р. пролунала заява Президента України на Стамбульському саміті НАТО про неготовність приєднатися до Альянсу, а у липні на саміті Україна – ЄС в Гаазі – про неготовність країни до вступу до ЄС. На нормативному рівні Указом Президента від 15 липня 2004 р. з Воєнної доктрини України навіть були вилучені положення про намір членства України в НАТО і ЄС [38]. Такі рішення українською владою приймалися кулуарно, непрозоро, без фахової участі МЗС. Тому достатньо несподіваним для громадськості, вищих державних чиновників та експертів стала заява про намір України приєднатися

до ЄврАзЕС, заява чотирьох президентів про створення Єдиного економічного простору (ЄЕП). Публічні дискусії навколо участі України в ЄЕП блокувались. Було згорнуто діалог виконавчої влади з експертними колами навколо актуальних проблем зовнішньої політики [166, с. 51–52]. У 2003 р. де-факто припинила діяльність Консультативна рада неурядових організацій при МЗС України. Президентська Адміністрація або співпрацювала винятково з лояльними аналітичними структурами, або здійснювала відповідні внутрішньодержавні процедури під потужним адміністративним тиском [296, с. 4]. Тому більшість країн-членів ЄС піддавали сумніву можливість укладення масштабної і важливої для ЄС угоди з державою, яка нехтувала своїми зобов'язаннями у сфері дотримання стандартів демократії та демонструвала євроінтеграційну декларативність. Як згадує колишній керівник департаменту континентальної Європи Міністерства закордонних справ Франції Е. Фурн'є, сенсу підписувати угоду з країною, в якій панував специфічний політичний режим, що «не був сумісним з цінностями ЄС», вже не залишилося [155].

Внутрішні протиріччя в державі, успішні спроби насадження авторитарного стилю управління, переслідування опозиції, створення перешкод для ефективного розвитку громадянського суспільства тощо надавали ЄС протилежні сигнали по відношенню до задекларованих намірів українського керівництва. У результаті непослідовна євроінтеграційна політика та посилення авторитарних тенденцій уповільнили прогрес у стосунках з ЄС, поглибили недовіру з боку іноземних партнерів, призвели до втрати політичною елітою як зовнішнього, так і внутрішнього кредиту довіри до її політики на міжнародній арені [85]. Відсутність реального прогресу у досягненні європейських стандартів державного управління ЄС при наявності очевидного регресу демократичних трансформацій у бік авторитаризму, посилення впливу кланово-олігархічних груп, відчуження суспільства від влади, «декларативність європеїзації» з боку української влади гальмували процес інтеграції та призвели до визнання з боку ЄС необхідності розпочати консультації у більш довготривалому форматі.

Ситуація ускладнювалася відсутністю широкої підтримки ідеї європейської інтеграції на рівні ділової та адміністративно-політичної еліт України, небажанням останніх дотримуватись ряду керівних принципів ЄС, низьким рівнем загальної обізнаності щодо питань інтеграції. Згідно з дослідженням UCEPS 2000 р., 74% представників еліти, що приймає рішення, які брали участь у опитуванні, описували рівень інформації, що надається для підтримки курсу європейської інтеграції, як абсолютно неадекватний. Близько третини загального населення взагалі не мали інформації про європейські інтеграційні процеси [353]. До цього ж самі країни-члени ЄС не надавали Україні значної ролі у концепції європейської стратегії безпеки. Так, згідно з положеннями Європейської стратегії-2003, Україна розглядалася лише як частина певного кола добре керованих демократій та країн з ринковою економікою на кордоні ЄС [388].

Зрушення у практичній площині євроінтеграційних практик України відбулись після подій «Помаранчевої революції», коли розпочалася потужна інформаційна кампанія щодо інтеграції України до Європи. І хоча це відбулося лише у 2005 р., поява інформаційно-аналітичного тижневика «УНІАН-Євроінтеграція», який висвітлював динаміку процесів між Україною та структурами Європейського Союзу, рішення Європейської комісії, заяви Європарламенту, позиції європейських політиків та чиновників щодо європейських перспектив України, сприяли закладенню підґрунтя у посилення процесів формування позитивного іміджу євроінтеграції. Цей проект задовольняв потребу в інформуванні українського суспільства щодо пріоритетів зовнішньополітичного курсу керівництва України на європейську інтеграцію, поглиблення відносин України та ЄС, а також усіх процесів, пов'язаних із поступом на цьому шляху [195].

Посилення взаємовідносини Україна-ЄС отримали в рамках Європейської політики сусідства (ЄПС), ініційованої у 2004 р., а згодом трансформованої у механізм регіональної та секторальної диференціації через нездатність ЄПС пришвидшити реалізацію політико-економічних інтересів ЄС у ширшому

геополітичному контексті. Для матеріально-фінансового забезпечення діяльності в рамках ЄПС на період 2007-2013 рр. було запроваджено механізм Європейського інструменту сусідства й партнерства (ЄІСП), що змінив механізм Програм технічної допомоги TACIS, але став скоріше засобом запобігання політико-економічній нестабільності у відповідних регіонах, ніж засобом інтенсифікації економічного розвитку. В рамках застосування такого інструменту згідно з Програмою в період 2007-2010 рр. Україні планувалось надати 494 млн євро на підтримку подальшого процесу реформ та впровадження Плану дій. Порівняно з попереднім періодом (2004-2006 рр.) це було суттєвим збільшенням допомоги [87].

На відміну від незабезпеченої ресурсом Стратегії ухвалення Плану дій Україна – ЄС у рамках Європейської політики сусідства стало першим реальним кроком у напрямку євроінтеграції. Головною метою документа визначалося створення умов «для переходу в майбутньому до якісно нового рівня відносин з Євросоюзом» [27]. Інтенсифікації цього руху сприяли прийняття законів щодо вступу України до СОТ (2005-2006 рр.), активізація роботи раніше створених євроінтеграційних структур України (Міністерство економіки і європейської інтеграції, парламентський комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу і Державний секретар з питань європейської інтеграції), посилення контролю за процесом відповідності законодавства України нормативним стандартам ЄС. У той же час, інтенсифікація політико-правового та соціально-економічного наближення України до європейських стандартів та прискорення взаємної секторальної інтеграції потребували значно більшої фінансової підтримки ЄС [87]

Зазначимо, що наявність сумнівних наслідків процесу інтеграційного розширення ЄС в 2004 р. та складність процесу адаптації нових членів Євросоюзу зумовили дискусії щодо втілення декількох концепцій «ЄПС» та «ЄПС+» (запровадження механізму «розширеної асоціації» для держав, які прагнуть набути членства в ЄС). При цьому жодна з них не передбачала визначення перспективи членства в ЄС, й обидві відтермінували обговорення

можливості членства України на даному етапі. Тому політика євроінтеграції України набула форми відносин – «тісна співпраця» – як проміжна фаза між чинною «політикою сусідства» і повноправним членством у ЄС і знайшла своє відображення в ухваленому у 2008 р. Плану дій «Україна – Європейський Союз» [6, с. 53].

Належне й ефективне виконання Плану дій було важливим в декількох аспектах. По-перше, рівнем виконання Плану дій вимірювався рівень реформування України та дозволяв робити комплексне спостереження глибини реформ у динаміці. По-друге, ефективність його виконання стала лакмусовим папірцем для європейської сторони стосовно реальної зацікавленості України в інтеграції до ЄС, готовності впроваджувати радикальні реформи, а не лише оперувати проєвропейською риторикою. По-третє, рівень виконання Плану дій на момент завершення його терміну в лютому 2008 р. значною мірою визначав зміст майбутньої угоди та шанси України покласти в її основу щось більше, ніж угоду про вільну торгівлю [140, с. 17]. При цьому План дій Україна – ЄС від 2005 р. вважався не інструментом Європейської політики сусідства, а документом, який буде допомагати Україні виконувати певні внутрішні реформи з тим, щоб у короткотерміновій перспективі підготувати підґрунтя подальших відносин.

Позитивно оцінюючи виконання Плану дій Україна – ЄС, відмічаємо на цьому етапі визнання країни з ринковою економікою в межах антидемпінгового законодавства ЄС, підвищення рівня взаємодії Україна з ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, укладення ряду важливих угод у текстильній, енергетичній сферах, врегулювання кризових ситуацій, приєднання до Болонського процесу тощо. Набуття Україною членства в СОТ (2008 р.) створило необхідні передумови для підписання у червні 2010 р. Угоди про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (Норвегія, Швейцарія, Ісландія та Ліхтенштейн), яка набрала чинності з 1 червня 2012 р., що стало потужним стимулом для започаткування переговорів з Європейським Союзом щодо створення зони вільної торгівлі [104].

Серед проблемних аспектів євроінтеграційних практик України цього періоду виділяємо, з одного боку, нездатність української влади перейти від декларацій до реального втілення реформ, відставання в адаптації нормативної бази до європейських стандартів, формування недієздатних інституціональних структур, прийняття несвоєчасних рішень, відсутність спадкоємності, з іншого – занадто об'ємний для оговореного терміну виконання в три роки перелік зобов'язань, покладених на Україну згідно з Планом дій, неготовність усередині ЄС до більш поглибленої співпраці.

Аналогічні висновки обґрунтовує й професорка Н. Вінникова, яка наголошує, що «вибірковість у розробці порядку денного й активне використання маніпулятивних прийомів для перешкоджання прийняттю рішень як у внутрішніх, так і зовнішніх справах призвели до політичної та соціальної кризи в Україні та дисбалансу безпеки в Європі» [386, с. 40–41]. Ключовою проблемою України дослідниця називає відсутність чітко визначеної зовнішньополітичної стратегії, яка також сприяла деструктивному впливу Росії на внутрішньо- та зовнішньополітичні справи нашої держави. Навіть проголошуючи свою прихильність до асоціації з ЄС з середини 2000-х років, українська влада не продемонструвала «послідовної належної інтеграційної політики», яка передбачає комплексні правові та інституційні заходи [386, с. 40–41].

Практичним інструментом відносин Україна – ЄС, який був розроблений сторонами на заміну Плану дій Україна – ЄС (втратив чинність у березні 2009 р.) став Порядок денний асоціації (ПДА). Прийняття такого документу мало на меті підготовку умов і сприяння ефективній імплементації положень майбутньої Угоди про асоціацію. Схвалений Радою з питань співробітництва між Україною та ЄС 16 червня 2009 р., ПДА закріпив принципи спільної власності та спільної відповідальності за кінцевий результат, що передбачало глибше залучення саме Євросоюзу до процесів реформування України та поглиблення інтеграційних процесів між Україною та ЄС, на відміну від Плану дій Україна – ЄС, який українська сторона здебільшого виконувала самотужки

[13]. У 2014 р. в умовах російської агресії Порядок денний асоціації було значним чином оновлено відповідно до рекомендацій Європейської служби зовнішніх дій, і його було визнано основним політичним інструментом реалізації та моніторингу Угоди про асоціацію [220].

Зазначимо, що історія переговорів щодо нового базового договору між Україною та ЄС на заміну Угоди про партнерство та співробітництво бере початок у березні 2007 р. Офіційна заява про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію була оголошена лідерами України та ЄС у грудні 2011 р., а наміри щодо парафування угоди було втілено наприкінці березня 2012 р. При цьому відносини між Україною та ЄС знову входили в період політичної стагнації і кризи, відбувалось поступове згортання євроінтеграційного курсу, як напередодні «Помаранчевої революції». Декларації про пріоритетність європейського напрямку та офіційне закріплення цієї ідеї у Законі «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» (2010 р.) супроводжувалися монополізацією влади в Україні, посиленням авторитарних тенденцій [83, с. 8]. Нарешті відмова української влади від укладення Угоди про асоціацію з ЄС поряд з активним просуванням ідеї участі у проєкті Митного союзу з РФ, Казахстаном і Білоруссю стала приводом для масових протестів у центрі Києва, а згодом призвела до революційних подій та введення російських військ на територію України.

За такою хронологією відбулося завершення другого періоду втілення євроінтеграційних практик України. Цей етап ознаменувався закладенням основоположної бази для набуття членства в ЄС, адаптації законодавства до європейських стандартів та вимог згідно з прийнятими стратегіями, планами дій, започаткуванням переговорів щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Серед рутинних моментів, які уповільнювали темпи євроінтеграції, стала імплементація сотень європейських нормативних актів для узгодження та приведення державного сектору, політики та економіки України до стандартів ЄС, наявність низки інституційних та технічних проблем у законодавчій і бюрократичній сферах, нерегульованість яких не дозволяла

повною мірою скористатися результатами прогресу, якого було досягнуто у зближенні з ЄС.

Інституційна складова євроінтеграційного курсу, тобто наявності ефективної системи органів з питань європейської інтеграції як основна умова для забезпечення успішності процесу в цілому виявилася низько ефективною. Це знайшло свій прояв у відсутності координованості повноважень та завдань, їхньому дублюванні або неефективному делегуванні з боку різних відомств, дефіциті комунікації, браку публічної активності з тематики європейської інтеграції тощо (про це докладніше йтиметься у пп. 2.2.). Негативними факторами залишалися перманентні спроби розміну національних інтересів на політичну підтримку під час виборів (маніпуляції з мовним питанням, подвійним громадянством, питанням вступу до ЄС і НАТО).

Початок сучасного етапу (з 2014 р.) став переломним у виборі України між євразійським і європейським векторами розвитку держави на користь останнього, де відбулось усвідомлення природності європейського шляху для України як засобу збереження національної державності у протистоянні агресивному російському впливу [314]. Досліджувана динаміка ставлення громадян України до ЄС продемонструвала логічність та послідовність вибору європейського вектора з боку українського суспільства. Так, дослідження Центру Разумкова, починаючи з 2002 р., фіксували переважання кількості прихильників євроінтеграції над її противниками, поступове зменшення поціновувачів євразійської інтеграції. Якщо протягом довоєнних років (2011-2013 рр.) така частка складала близько третини респондентів, то в наступні роки частка симпатиків Євразійського економічного союзу (колишнього Митного союзу країн СНД) впала – у 2015 р. до 15,9%, а в 2017 р. вже знизилася до 7,8%. Відповідно, у цей період зростав відсоток прихильників євроінтеграційного курсу. А у грудні 2017 р. їхня кількість складала вже майже 60% українських громадян [389].

13 березня 2015 р. Кабінетом Міністрів було прийнято розпорядження «Про схвалення рекомендації Ради асоціації між Україною та ЄС про

імплементацию Порядку денного асоціації між Україною та ЄС» (№ 207). Сторони визначали пріоритети Порядку денного асоціації та виокремили десять короткострокових пріоритетів у сфері реформування Конституції України, судової системи, законодавства про вибори, сфер боротьби з корупцією, державного управління, енергетики, дерегуляції, державних закупівель, оподаткування та зовнішнього аудиту. Також було погоджено умови підтримки ЄС реформ в Україні через обмін досвідом, поширення кращих практик реформування, надання технічної допомоги групою підтримки України при Європейській комісії, застосування відповідних європейських фінансових інструментів [220].

На виконання угод між Україною та ЄС були підписані й інші плани дій, зокрема, План дій у сфері юстиції та внутрішніх справ (2001 р.), План дій з лібералізації візового режиму між Україною та ЄС (2010 р.), План дій Ради Європи для України на 2011-2014 роки (2011 р.), План дій Ради Європи для України на 2015-2017 роки (2015 р.), План дій Ради Європи для України на 2018-2021 рр. (2018 р.) та ін. Всі вони слугували і продовжують слугувати ефективним інструментом співпраці України та ЄС, прискорення інтеграції України до Європейського Союзу [184]. Наприклад, План дій Ради Європи для України на 2018-2021 рр. – це стратегічний програмний документ, який ставить за мету через співпрацю сприяти зусиллям країни, спрямованим на узгодження своїх законодавства, інституцій та практики з європейськими стандартами у сфері прав людини, верховенства права й демократії, а відтак підтримувати країну у виконанні своїх зобов'язань як держави-члена Ради Європи. Пропонований План дій ґрунтується на досягненнях попереднього Плану дій на 2015-2017 рр. Результати виконання попереднього Плану охоплюють вдосконалення законодавства за ключовими напрямками, які стосуються функціонування систем правосуддя та кримінального судочинства, прокуратури, розслідування випадків жорстокого поводження, виконання кримінальних покарань, захисту прав внутрішньо-переміщених осіб, підвищення якості безоплатної правової допомоги та полегшення доступу до

неї, зміцнення спроможності Верховної Ради України щодо нагляду за виконанням рішень Європейського суду з прав людини, а також підготовки пакету законів до ратифікації Конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція) [221].

Тож на сучасному етапі модель співробітництва та партнерства України та ЄС було трансформовано у модель асоціації та інтеграції. Цього разу ратифікація документу усіма країнами-членами Євросоюзу тривала три роки і набула чинності 1 вересня 2017 р. Варто наголосити, що цей процес відбувався з певними труднощами. Наприклад, за результатами консультативного референдуму 6 квітня 2016 р. в Нідерландах 61% виборців виступили проти ратифікації Угоди (до речі, ініціатива була просунута євроскептиками країни під російським зовнішнім впливом) [227].

Для подолання кризи ратифікаційного процесу у грудні 2016 р. Євросоюз ухвалив окремий додаток до Угоди про асоціацію з Україною, згідно з яким асоціація не пов'язується з перспективою членства України в ЄС, з наданням Україні гарантій колективної безпеки та військової допомоги та зобов'язаннями ЄС щодо фінансової підтримки України. Насправді, в самому документі йдеться про перспективу членства і не йдеться, але зазначається, що відхід від боротьби з корупцією з боку України, зневага до демократії, свобод людини чи верховенства права можуть стати приводом для призупинення асоціації [96]. Таким чином, спроба посилення російського впливу через організацію такого плебісциту в Нідерландах продемонструвала пріоритетність збереження європейської ідентичності. У той же час, вона окреслила недоліки консенсусного механізму ухвалення рішень, акцентувала увагу на розбіжностях у позиціях країн-членів ЄС, що спричинені внутрішньополітичною кон'юнктурою, геополітичними орієнтаціями, зовнішніми впливами тощо.

Складнощі процесу ратифікації угоди з Україною відобразили існуюче в європейському суспільстві суперечливе відношення до проблеми майбутнього членства України. Так, приватно значна кількість європолітиків відносила себе до скептично налаштованої та розчарованої групи, в якій існує консенсус щодо

неспроможності України здійснити швидке реформування через кон'юнктурність влади щодо виконання приписів західної політики [353]. Водночас на рівні громадян ЄС спостерігаються більш позитивні настрої. Наприклад, опитування громадської думки, проведене у Франції, Німеччині, Італії та Польщі соціологічним агентством «Kantar Profiles Division» із 22 по 29 вересня 2020 р., засвідчило підтримку України в ЄС з боку більшості респондентів (55%). Однак поточне опитування продемонструвало, як і у 2015 р., що найбільшою перешкодою для членства України в ЄС є корупція – 43,1% (37,5% – у 2015 р.) [314, с. 6].

Процес втілення європейських практик характеризувався позитивною динамікою. Звітуючи громадськості про результати виконання Порядку денного асоціації та імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (період з вересня 2014 р. по квітень 2015 р.), урядовий офіс з питань європейської інтеграції наголошував на істотних зрушеннях у реалізації Угоди, зокрема, Плану дій щодо лібералізації візового режиму. Так, станом на 22 квітня 2015 р. уряд ухвалив 33 розпорядження про схвалення 129 планів імплементації 179 актів законодавства ЄС. Зокрема, Кабмін затвердив вісім планів імплементації 13 актів законодавства ЄС у сфері охорони здоров'я, 43 плани імплементації 45 законів ЄС у сфері інфраструктури, два плани імплементації двох законів ЄС у сфері юстиції, три плани імплементації трьох законів в агросфері, 10 планів імплементації 38 актів у сфері економічного розвитку та шість планів імплементації дев'яти актів у сфері фінансів, а також 14 планів імплементації 14 законів ЄС у соціальній сфері, 20 планів імплементації 20 актів у сфері екології та природних ресурсів та один план імплементації одного акту законодавства ЄС у сфері освіти [102]. Однак, у наступні роки темпи імплементації знизилися.

У 2016 р. зі 126 директив, які необхідно було імплементувати в українське законодавство, було імплементовано лише 36, з яких тільки 23 – повністю [170]. Протягом 2017 р. Україна ухвалила лише 23 основних євроінтеграційних закони. Співставлення виконаних за цей рік завдань і раніше

затверджених планів засвідчили 41% виконання запланованої євроінтеграційної роботи. При цьому Верховна Рада виконала свою роботу на 32%, уряд – на 42%, а інші органи влади – на 50%. Низка секторів змогла продемонструвати значні досягнення та виконання поставлених завдань, наприклад, щодо протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму, приведення норм щодо корпоративного управління, бухгалтерському обліку та аудиту до стандартів ЄС. Водночас було зафіксовано низький рівень впровадження реформ у сфері політичного діалогу та національної безпеки (43%), у секторах охорони здоров'я (лише 4%) та транспорту (11%), у секторі державних закупівель рівень виконання становив лише 22%, а у секторі санітарних та фітосанітарних норм – 33% [103]. За даними незалежних моніторів, у 2017 р. усього десять із загальної кількості 89 правових положень, або 11% були впроваджені в практичну площину [353]. Згідно з урядовим звітом про виконання Угоди в 2019 р., парламент, Кабмін та інші органи виконавчої влади виконали лише 37% від запланованих завдань – це найнижчий показник за останні роки. Найвищий рівень виконання завдань показав уряд – 53% від запланованих заходів. Верховна Рада виконала всього 12% завдань, інші органи державної влади – 21% [22].

За результатами альтернативного урядового моніторингу, що здійснювався Українським центром європейської політики в рамках системи «Навігатор Угоди» щодо визначення темпів виконання Угоди, із 862 завдань відповідно до Розділів IV і V Угоди (та їхніх додатків), а також останніх доступних версій урядових планів імплементації за 2014-2018 рр. було виконано лише 113 завдань. Тому загальний прогрес у виконанні Угоди про асоціацію станом на 2018 р. складав лише 13% [157]. У той же час, тодішній міністр закордонних справ України П. Клімкін піддавав сумніву методику моніторингу виконання Україною Угоди про асоціацію через вимірювання відсотками [218].

Не дозволили показати значний результат впровадження Угоди про асоціацію з ЄС президентські та парламентські вибори 2019 р., а також

пришвидшення законодавчої роботи лише в останні місяці. Закономірністю реалізації євроінтеграційних практик став гальмівний вплив виборчих перегонів 2019 р. на темпи євроінтеграційного руху. Напередодні виборів відбувалася максимальна активізація популістичних сил, які часто маніпулювали темою інтеграції, пов'язуючи її з кремлівською пропагандою. Так, голова представництва ЄС в Україні Х. Мінгареллі заявляв про зацікавленість ряду осіб перед виборчим періодом в Україні в 2019 р. посилити дезінформаційну кампанію проти діяльності ЄС в Україні [278].

Не дивлячись на прийняття парламентом низки законів, які стосувались проблемних галузей, перебуваючих тривалий час у замороженому стані та які блокувались через бізнес-інтереси депутатів попереднього скликання, надолужити відставання у виконанні Угоди з ЄС не вдалось. За даними моніторингового звіту, який підготував аналітичний центр «Український центр європейської політики», ступінь виконання угоди за 2014-2019 рр. складає 41,6%. Ця цифра майже співпадає із результатами Урядового звіту, який презентували у лютому 2020 р. (у ньому йшлося про виконання 42% Угоди). [275].

Станом на початок 2021 р. 26 євроінтеграційних законопроектів були готові до першого читання, три законопроекти – до другого читання, вісім потребували доопрацювання та один було знято з розгляду. Верховна Рада України підтримала розроблений спільно з Офісом Президента України та Кабінетом Міністрів України План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 р. Він передбачав розгляд цілої низки законопроектів у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. Розгляд і прийняття законопроектів мав відбуватися в так звані «дні Європейського Союзу», які запропонували запровадити в Парламенті України [139]. У той же час відмітимо, що до 2025 р. Україна має імплементувати близько 350 актів європейського законодавства [275].

Окрім цього рівень непорозумінь між українською владою та ЄС після виборів зростав. З одного боку, нова влада демонструвала відсутність

потенціалу на високому рівні управління державою, професійного підходу щодо публічної критики її з боку ЄС (зокрема, проєкт закону про прокуратуру) [196]. З іншого, – Євросоюз не міг зрозуміти дії української влади яка, декларуючи свою проєвропейськість, у питаннях на кшталт закону про прокуратуру знищує минулі напрацювання.

Прийняття Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка передбачала реалізацію конституційної реформи, визначала вектори руху реалізації реформ та програм розвитку держави, внесення змін до Конституції закріпили безальтернативність євроінтеграційного руху [255]. У лютому 2019 р. 335 голосами Верховна Рада підтримала поправки, які вносять до Конституції прагнення України приєднатися до ЄС і НАТО. Зрозуміло, що цей крок аналітики визначали як суто символічний, але голосування продемонструвало єдність українського політичного класу в прагненні до євроатлантичної інтеграції [137].

Беззаперечним фактом залишається проведення реформи державного управління, підвищення компетентності ключових гравців, наприклад, віце-прем'єр-міністра, відповідального за європейську інтеграцію, але уряд ще далеко не в змозі ефективно здійснити реформи, пов'язані з європейською інтеграцією. Відбувається імітація європейської інтеграції. Деякі авторитетні політики головним чином продовжують розглядати ЄС як декларативний ресурс для еліти, яка бажає отримувати підтримку Заходу у вигляді санкцій проти Росії, участі у Мінських угодах та економічної допомоги. Крім цього, деякі оглядачі пишуть про «контрреволюцію» в Україні, де ті самі еліти, яких Євромайдан привів до влади під проєвропейськими гаслами, саботують реформи [353].

Загалом, оцінюючи дії влади на європейському напрямку, слід відзначити ряд позитивних моментів. На самітах Україна-ЄС європейські прагнення України підтримуються, здійснювані реформи фіксують солідарність щодо протистояння російській агресії. Відкрито шлях до оновлення Угоди про асоціацію через забезпечення законодавчих умов для укладення Угоди про

«промисловий безвіз» (АСАА). Впроваджено низку європейських норм, що збільшує прозорість газового ринку та посилює співпрацю з європейськими газовими операторами і трейдерами, сприятиме впровадженню новітніх стандартів ЄС у сфері електронних комунікацій і поступову інтеграцію до Єдиного цифрового ринку ЄС тощо. Отримання права урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції та профільним Віце-прем'єр-міністром подавати на розгляд Уряду відповідні законопроекти, запровадження практики «євроінтеграційних» засідань Уряду значним чином посилюють можливості успішного виконання Угоди та наближення до поставленої мети [233, с.7].

У рамках реалізації політичної асоціації з ЄС у 2021 р. Україна приєдналася до 220 політичних заяв у сфері зовнішньої політики Євросоюзу, що свідчить про двосторонню політичну конвергенцію між ЄС і Україною більш ніж на 90%. У деяких інших країнах, які також мають тісні відносини з Європейським Союзом, рівень такої конвергенції є набагато нижчим. Наприклад, у Сербії, яка розглядається як потенційний кандидат на входження до ЄС, показник такої конвергенції становить до 60% [79].

Однак попри певні здобутки слід зазначити, що євроінтеграція не є лінійним процесом з постійною швидкістю – у ньому спостерігаються паузи, проблемні ситуації, конфліктні моменти тощо. Рух до ЄС ускладнюють зовнішні впливи і внутрішні проблеми, у процесі виникають нові чинники гальмування. Аналізуючи такі здобутки, учені виділяють ряд внутрішніх та зовнішніх проблем. Основною внутрішньою проблемою, яка перешкоджатиме євроінтеграційному курсу України, експерти вважають насамперед неефективність системи державного управління – недостатній рівень компетенції держслужбовців, надмірну бюрократичність, нереформованість та корумпованість системи державного управління. Значним чином коригуватимуть процес реалізації євроінтеграційних практик ситуація на Донбасі (включаючи як нинішній збройний конфлікт, так і громадські настрої), високий рівень корупції в українському суспільстві, неефективна політика

інформування населення про євроінтеграцію, відсутність консенсусу у політикумі та соціально-економічні проблеми. Саме з подоланням останніх пов'язане сприйняття євроінтеграційного курсу та визначення рівня його ефективності у свідомості українців [233, с. 3–4].

Серед несприятливих геополітичних тенденцій євроінтеграційної політики наголошують на відцентрових процесах всередині ЄС (тяжіння до сепаратизму, автономізації, замикання в національних межах, поширення євроскептичних настроїв), російській гібридній агресії, світовій пандемії коронавірусу. Небезпечною загрозою для ЄС залишається перманентність спалахів тероризму. Міграційна криза позначилася на політиці мультикультуралізму, вплинула на процес формування загальноєвропейської ідентичності. Масштабне розширення кола країн-учасниць ЄС (2004-2013 рр.) спричинили тривале «внутрішнє навантаження» на соціально-економічну, фінансову систему, загострили конфлікти і проблеми з «новими» членами ЄС [111, с. 8].

Ще один важливий аспект, який, можливо, не має безпосереднього відношення до України, однак визначає внутрішні настрої в Європі, – це «Брекзит», тобто вихід Великої Британії з Європейського Союзу, який остаточно відбувся у січні 2020 р. Британське питання тривалий час було у топі порядку денного обговорення в ЄС і вносило деструктив у міждержавні та наднаціональні комунікації, а також було вагомим аргументом для євроскептиків, які апелювали до ідеї щодо розширення ЄС тим, що вже усталена спільнота ось-ось розвалиться. Як зауважує дослідниця Л. Дорош, проблематика «Брекзиту» зумовила бажання послабити центробіжні тенденції всередині ЄС, тобто призупинити/припинити перетворення ЄС на «наддержаву» з централізованим управлінням, а натомість ввести в дію своєрідний «ЄС-light», де країни-члени отримали б назад значну частку своїх державних прерогатив, які вони делегували Брюсселю при вступі. За це виступають Нідерланди та Італія, Бельгія та країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина) [67, с. 21]. Вочевидь, такі тенденції

важко поєднати з ентузіазмом країн поза межами ЄС, які висловлюють бажання та підтримку населення щодо вступу до нього.

Однак до осені 2021 р. прихильники «Брекзиту» не мали додаткових свідчень тенденційності такого рішення для Європи, аж поки через низку ухвалених політичних рішень польської влади у медіа не почало ширитися поняття «Polexit», тобто можливого виходу Польщі з Євросоюзу. Йшлося про «рішення Конституційного трибуналу Польщі, який визнав перевагу Конституції країни над окремими положеннями європейського законодавства» [299]. Чому такий прецедент – більш вагомий тригер для української євроінтеграції, ніж британський сценарій? По-перше, тому що йдеться про сусідню країну, шлях якої до ЄС є одним із дороговказів для вітчизняних реформ. По-друге, тому що це красномовний «козир» для противників європейського поступу України, а значить, й інструмент боротьби проти нашої держави у гібридній війні. По-третє, це аргумент для тих, хто обґрунтовує свій спротив європейській інтеграції тим, що цей шлях веде до нівелювання національних традицій, законодавства, суверенітету. На нашу ж думку, будь-які аналогії наразі є неприпустимими, адже шлях України до демократизації суспільно-політичних відносин, у тому числі й через євроінтеграцію, це далеко не британська історія і вже не польська. Ключовою відмінністю тут є чинник цілепокладання, який озвучено вище. Відтак, «Брекзит» й аналогічні процеси – це фактори, які Україна обов'язково має враховувати у формуванні свого геополітичного досвіду, а не сприймати їх як перепони у виборі зовнішньополітичних орієнтирів.

Не дивлячись на побоювання українських єврооптимістів щодо ревізії державної політики на європейському напрямі, спадкоємність і сталість євроінтеграційного курсу України зберігається. Про це свідчать урядові звіти про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 та 2020 р., де євроінтеграція визначається наскрізним завданням реформування країни з метою досягнення Копенгагенських критеріїв, подальшого членства у ЄС, адаптації торговельної частини Угоди до сучасних економічних реалій,

перспективи членства в ЄС. Однак, на думку Центру Разумкова, Угода, узгоджена ще у 2011 р., вже не відповідає реаліям та потенціалу відносин Україна-ЄС, тому експерти наголошують на актуальності іншого порядку денного, який пов'язаний з комплексним оновленням цього документа з метою активного входження України до ЄС. А рушійною силою процесу оновлення угоди, на думку В. Зеленського, може стати укладення угоди з ЄС про «промисловий безвіз» як ключове завдання на найближче майбутнє [111]. І хоча українська сторона заявляла про необхідність оновити Угоду про асоціацію відповідно до поточних реалій, офіційної згоди Європейського Союзу з цього питання вона не отримала. О. Варгеї наголосив, що згода ЄС на «перегляд угоди» ще не означає домовленості про її «оновлення», пріоритетом є неупереджена оцінка її виконання [91].

Таким чином, розглянуті періоди політико-нормативного розвитку євроінтеграційного процесу дозволили виділити специфічні риси, визначити досягнення та проаналізувати проблемні аспекти реалізації євроінтеграційних практик. Перший етап заклав основи співробітництва у широкому колі політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань й окреслив ряд умов для їх ефективної реалізації. Другий етап характеризувався як інтенсифікацією процесу нормативного закріплення відносин, прийняттям важливих стратегічних документів, формуванням адаптаційних механізмів українського законодавства до європейських стандартів, так і нездатністю владних структур створювати відповідні механізми, своєчасно вносити зміни до законодавства, забезпечувати фінансування прийнятих змін, а ще неготовністю політичної еліти поступитися власними інтересами, тяжінням політиків через фінансову зацікавленість до євразійського курсу. Діяльність влади часто носила симулятивний характер, відбулося поступове згортання європейської інтеграції. На третьому (сучасному) етапі при суспільній підтримці євроінтеграційний напрямок у якості пріоритетного було відновлено. Досягненнями тут стало проведення реформи державного управління, підвищення компетентності ключових акторів, підтвердження державного євроінтеграційного курсу при

наявності ряду внутрішніх та зовнішніх проблем, успішність подолання яких сприятиме досягненню поставленої мети.

Ще одне спостереження, яке вважаємо за доцільне підкреслити, це усвідомлене просування євроінтеграційного нарративу у вітчизняній політиці саме проукраїнською владою, адже і у 2003-2004 рр., і в 2013-2014 рр. шлях на зближення з ЄС лежав в основі не лише політичних заяв та намірів, але й реальних державних рішень, перетворень і стратегій. Цей факт підкреслює нерозривність національно-патріотичного поступу та євроінтеграції України. По суті, на сучасному етапі ці шляхи мають один напрям, що однак не означає їхнього зрощення чи ототожнення. Нині така спорідненість посилюється й спільною потребою протистояння російському деструктивному щодо ЄС і ворожому щодо України впливу, зокрема викликам гібридної війни, про що йтиметься у наступних підрозділах дисертації.

2.2. Інституціональний вимір євроінтеграційної політики

Реалізація європейських інтеграційних практик здійснювалася в рамках узагальнених фахівцями чотирьох моделей: децентралізованої, жорстко централізованої, централізовано-урядової, моделі створення спеціальної структури зі спеціальним статусом [272]. Початок інтеграційного процесу характеризувався вибором на користь децентралізованої моделі, де відповідальним за виконання більшості інтеграційних завдань було Міністерство закордонних справ. Встановлення жорстко централізованої моделі або «президентської» моделі, при якій роль центру вироблення рішень відіграє підрозділ з питань європейської інтеграції, утворений безпосередньо в Адміністрації Президента, відбувалося паралельно з посиленням повноважень президентської влади. Проте після відновлення парламентсько-президентської форми правління така модель втратила свою чинність. Відмітимо зміна форми правління призвела до перегляду повноважень між органами державної влади і коригувань внутрішніх інституційних засад європейської інтеграції України [3].

Найбільш обговорюваними та адекватними для виконання завдань європейської інтеграції для України вважали останні дві моделі. Наприклад, протягом 2007-2008 рр. уряд Великої Британії профінансував «Проект координації європейської інтеграції (EUCOP)» [216]. В його результаті українській владі було запропоновано дві моделі побудови системи координації політики європейської інтеграції на основі аналізу моделей інтеграції країн, що успішно інтегрувалися чи демонстрували результативність в набутті членства в ЄС. Перша централізовано-урядова передбачала існування підрозділу з європейської інтеграції у складі апарату Уряду. Деякий час вважалося, що централізовано-урядова модель (координація євроінтеграційної політики структурою урядового секретаріату) є оптимальною. Функціонування Урядового секретаріату відповідно до кращого європейського досвіду (Болгарія, Словенія, Естонія тощо) дозволяло ефективно і при мінімальних затратах вирішити ключові питання, пов'язані із впровадженням Угоди та посиленням інституційного забезпечення європейської інтеграції. Достатню ефективність функціонування такої моделі засвідчила діяльність Координаційного бюро європейської та євроатлантичної інтеграції у складі Секретаріату Кабінету Міністрів протягом 2008-2010 рр.

Друга модель базувалася на центральному органі виконавчої влади зі спеціальними повноваженнями (за прикладом Польщі). [265 с. 189–190]. Предметно обговорення ідеї створення в Україні централізованої системи координації європейської інтеграції за прикладом колишніх і нинішніх країн – кандидатів на вступ до ЄС – відбулося ще у 2008 р. Проте через певні вузьковідомчі інтереси трьох ключових міністерств рішення ухвалено не було. [272]. Найбільш дієвим механізмом скоординованої роботи у відносинах із Європейським Союзом, на думку А. Веселовського, є, по-перше, дотримання зобов'язань щодо виконання поставлених завдань, по-друге, тісний взаємозв'язок українських профільних міністерств з відповідною структурою ЄС для перейняття її досвіду, стандартів та правил функціонування. Так, аграрна галузь України (Мінагрополітики) має взаємодіяти з Комісаром з

питань сільського господарства й розвитку сільської місцевості та його апаратом і підлеглим генеральним директором Європейської Комісії, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту – з Комісаром з питань освіти, навчання, культури та молоді, а Міністерство промислової політики – з Комісаром з підприємництва та промисловості. Генеральні директори Європейської Комісії випрацьовують пропозиції, які лягають в основу рішень вищого органу Європейського Союзу і стають практичною політикою всіх країн-членів. І так само дотримання зобов'язань має контролюватися у частині зобов'язань держави – Урядом та його цільовим органом, Координаційним бюро європейської інтеграції, у частині поточних дій учасників інтеграції – дипломатичним відомством. Але вже тоді необхідність окремого відомства з питань європейської інтеграції, яке діяло в усіх нових країнах-членах і кандидатах в ЄС на аналогічному етапі, дискутувалась та обґрунтовувалася для забезпечення успішної реалізації багатопланового процесу взаємодії з ЄС [27, с. 67]. Дискусії щодо необхідності створення міністерства або іншого органу, який мав би очолити профільний віце-прем'єр, було відновлено у 2014 р. і тривали декілька років. Тож звертаючись до запропонованої періодизації у підрозділі 2.1., специфікою інституціонального виміру реалізації європейських практик в Україні на першому етапі стало започаткування створення структури органів, функціональне призначення яких полягало у забезпеченні європейського напрямку зовнішньої політики.

Озвученим вище процесам першого етапу політики євроінтеграції підпорядковано реформування в органах виконавчої влади. З ініціативи першого Міністра закордонних справ незалежної України А. Зленка було затверджено оновлену структуру центрального апарату МЗС, де спеціалісти визначеного другого територіального управління у кількості п'яти відділів (Центральної Європи, Західної Європи, Північної Європи та Балтії, США й Канади, Центральної та Південної Америки) займалися вивченням та реалізацією питань цих напрямків [131].

Взаємовідносини Україна-ЄС відбувалися на рівні Президента та очільника МЗС. Так, у вересні 1992 р. (м. Київ) відбулася перша зустріч Україна-ЄС на найвищому рівні між Президентом України Л. Кравчуком та Головою Комісії Європейських Співтовариств Ж. Делором. А перша зустріч на рівні міністрів закордонних справ мала місце 9-11 березня 1994 р. (м. Київ). Підписання Угоди про партнерство та співробітництво на рівні міністрів закордонних справ (5 січня 1995 р., м. Київ) актуалізувало обговорення перспектив розвитку відносин Україна-ЄС і актуальні міжнародні питання [4]. Згодом кількість зустрічей та створення нових інститутів посилювалась. Так, перше засідання Спільного комітету Україна-ЄС у 24 березня 1995 р. (м. Брюссель), регулярні зустрічі Президента України Л. Кучми з Головою Європейської Комісії, зустрічі Україна-Трійка ЄС на рівні міністрів закордонних справ тощо засвідчили факт формування інституційної складової взаємовідносин Україна-ЄС. У той же час, на внутрішньому рівні модель реалізації євроінтеграційних практик тільки починала набувати чітких меж. Стало зрозуміло, що втілення євроінтеграційного курсу потребує створення розгалуженої функціональної структури на рівні держави. Однак внутрішньополітичні протистояння і відсутність консенсусу серед української політичної еліти, домінування корпоративних інтересів над національними значно ускладнювали просування курсу на європейську інтеграцію України.

Раніше ми вже аналізували зовнішній вимір реалізації інтеграційної стратегії крізь призму налагодження зовнішньополітичних зв'язків між Україною та ЄС, а також формування відповідної законодавчої бази для підтримки цих відносин. Тут простежувалися кілька етапів розвитку процесу: 1) 1991-1994 рр. – утвердження принципу «багатовекторності» як засадничого для зовнішньополітичного курсу країни; 2) 1994-2004 рр. – реальне впровадження багатовекторності в зовнішній політиці при формальному декларуванні європейської інтеграції України як стратегічної мети розвитку; 3) 2005-2010 рр. – із перемогою В. Ющенка в президентських виборах 2004-2005 рр. відбулася часткова зміна політичної та управлінської еліти країни із

рекрутуванням на керівні посади проєвропейських лідерів. Відбулися фактична зміна державної зовнішньої політики України, початок реального впровадження курсу реформ, спрямованих на членство України в ЄС, на тлі задекларованої у 2004 р. програми «східного» розширення Європейського Союзу. Коротким, але насиченим вважаємо наступний період 2010-2013 рр. – від проголошення підтримки Президентом В. Януковичем євроінтеграційної стратегії розвитку країни, початку парафування Угоди про асоціацію до раптової відмови уряду М. Азарова продовжувати підготовку до підписання Угоди на Саміті Східного партнерства у Вільнюсі. Наразі, з 2014 р. й дотепер, внаслідок масових акцій протесту, однією з вимог яких було відновлення європейського поступу України, відбулося часткове переформатування складу політичної та управлінської еліти, підписання Угоди про асоціацію та її ратифікація Верховною Радою України та Європейським Парламентом. Таким чином, інтенсивність і результативність євроінтеграційного процесу в Україні переважно залежить від суб'єктивних чинників, тобто позиції релевантного політичного лідера [76, с. 121].

Вперше комплексно інституційне забезпечення співробітництва України та ЄС було затверджено положеннями «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 27 червня 1999 р. на основі Розпорядження Президента України «Про перелік центральних органів виконавчої влади, відповідальних за здійснення завдань» [211]. Систему органів державної влади щодо євроінтеграційної стратегії утворювали: Президент України, який здійснював керівництво стратегії інтеграції України до ЄС; Кабінет Міністрів України, на якого покладалася функція реалізації державної євроінтеграційної стратегії; центральні органи виконавчої влади в межах своєї компетенції, які виконували завдання у сфері європейської інтеграції. Президент України здійснював керівництво Стратегією інтеграції України до ЄС, а також щорічно брав участь у саміті Україна – ЄС, який є механізмом регулярного політичного діалогу на найвищому рівні. Особливе місце серед державних органів традиційно зайняла Рада національної безпеки і оборони України, яка

відповідно до Конституції України (ст. 107) є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Для адаптації законодавства до європейських стандартів Указом Президента України від 30 серпня 2000 р. було створено консультативно-дорадчий орган при Президентові України – Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС [209]. Однак через шість років таку структуру було ліквідовано, після чого частково її питаннями продовжувала опікуватися Координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яку створили для забезпечення взаємодії органів державної влади та недержавних інституцій під час виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС [201].

Про відсутність розуміння системи координації заходів, спрямованих на реалізацію європейських прагнень України, про прорахунки в призначеннях ключових посад та кадрові нестачі свідчить хаотичність створення певних інституцій, їхнє недовге існування і згодом ліквідація. Так, створена указом Президента від 30 січня 2003 р. Державна Рада з питань європейської та євроатлантичної інтеграції була ліквідована вже у 2005 р. через значний обсяг дублювання функцій інших інституцій в реалізації європейського вектору. Отже, за президентсько-парламентської республіки в Україні керівна роль у сфері європейської інтеграції належала Президенту України. При цьому органи виконавчої влади, у тому числі Кабінет Міністрів України, відігравали невелику роль у визначенні стратегічних завдань європейської інтеграції [214].

Запровадження парламентсько-президентської республіки (2006-2010 рр.) збільшило вплив уряду та парламенту на реалізацію євроінтеграційної стратегії України. Так, постановою КМУ № 174 «Про деякі питання координації діяльності органів виконавчої влади у сфері європейської інтеграції» від 3 березня 2005 р. було ухвалено рішення щодо створення нової посади Віцепрем'єр-міністра з питань європейської інтеграції. Якщо раніше Міністр економіки очолював Українську частину Комітету з питань співробітництва, то

тепер повноваження було покладено на Віце-прем'єр-міністра з питань європейської інтеграції [256, с. 401].

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 липня 2008 р. № 649 у структурі Секретаріату Кабінету Міністрів України на базі Управління з питань європейської інтеграції, що було ліквідовано, утворили Координаційне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції [213]. Чисельність новоствореної структури складала 60 штатних одиниць, що, в свою чергу, збільшило граничну чисельність працівників Секретаріату Кабінету Міністрів України на 40 штатних одиниць. На підставі Постанови КМУ від 7 червня 2010 р. № 398 «Деякі питання Секретаріату Кабінету Міністрів України» вищезазначений орган також було ліквідовано і на його місці створено Бюро європейської інтеграції [57]. Також відбувся черговий перерозподіл розмежувань функцій і повноважень органів державної влади, у тому числі й у сфері європейської інтеграції. Посилене керівництво стратегії інтеграції України до ЄС тепер покладалося на Президента України.

Ще однією особливістю європейських практик цього періоду стала відсутність дієвої координації між відомствами, їхня нездатність врегулювати проблеми, які виникали в інтеграційному процесі, зокрема технічного характеру, неузгодженість дій українських делегацій та МЗС, ведення переговорів з позицій відомства, а не суспільства, що значним чином унеможливило прийняття оптимальних рішень, знижувало рівень інформування про здійснені заходи у сфері європейської інтеграції. Створення інституцій з питань реалізації європейської інтеграції України часто відбувалось без аналізу ефективності роботи попередніх структур шляхом механічного копіювання систем, які діяли в нових країнах-кандидатах на вступ до ЄС, без урахування особливостей чинної в Україні адміністративної моделі або елементарної доцільності. Цей період характеризувався постійним збільшенням кількості консультативно-дорадчих та координаційних органів при Президентові України, функції яких часто дублювали функції тих органів державної влади, що мали право брати участь у формуванні і промотуванні

євроінтеграційної стратегії України, наприклад Міністерство закордонних справ [256, с. 401].

Необхідно зазначити, що під час реалізації євроінтеграційної стратегії одне з ключових положень в системі інституційного забезпечення європейської інтеграції України відгравав парламент через роботу Комітету з питань європейської інтеграції, рішення щодо створення якого було прийнято парламентом четвертого скликання в червні 2002 р., і парламентського комітету закордонних справ. Тільки протягом 2002-2004 рр. відбулося понад 50 засідань Комітету, на яких було розглянуто близько 130 законопроектів. Парламентарі наголошували на необхідності конкретних досягнень в економіці, політиці, соціальній сфері, забезпеченні прав людини для успішності євроінтеграційного шляху у цілому [256, с. 404]. Активна робота комітету з питань європейської інтеграції у Верховній Раді сьомого скликання, чисельність якого складала 17 депутатів, наближала просування України до ЄС. Такий широкий склад комітету свідчив про розуміння важливості роботи з європейськими питаннями та визнання їх ключовими.

У той же час, чисельність відповідного Комітету восьмого скликання ВРУ складала 13 депутатів, а у ВРУ дев'ятого скликання почалися дискусії щодо зменшення кількості Комітету до мінімуму (сім депутатів) та можливого об'єднання з іншим комітетом. Такі заяви лунали від представників партії «Слуга народу». Позаяк саме від профільного комітету залежить, як швидко та наскільки якісно парламент розглядатиме євроінтеграційні законопроекти для виконання зобов'язань по Угоді, місія Європарламенту не рекомендувала Україні об'єднувати цей комітет з іншим, а навпаки, радила збільшити його роль в ухваленні рішень [240]. Крім цього, залучення великої кількості депутатів та комітетів до розгляду європейської політики сприяє розповсюдженню знань та розуміння політики, інституцій ЄС та процесів розробки європейської політики в парламентах.

Комітети у своїй діяльності залежать від кількості та фаховості своїх співробітників. Наприклад, ідентичні комітети у парламентах держав-членів ЄС

мають від одного до 59 співробітників. Персонал, що відповідає за роботу з європейськими питаннями, працює не лише в структурі комітетів у європейських справах – він може спеціалізуватися на європейській проблематиці, але працювати в галузевих комітетах (як, наприклад, у Литві) або працювати у центральній дослідницькій службі чи юридичному управлінні (як, наприклад, у Сполученому Королівстві чи Франції) [293].

Проблемним аспектом якості досягнення мети підписаних угод України з ЄС залишається недостатній ресурсний потенціал Комітету з питань європейської інтеграції Верховної Ради України. Кожного місяця протягом одного засідання він розглядає близько 40 проєктів законодавчих актів. Перезавантаження комітету призводить до уповільнення роботи щодо підготовки законопроєктів, детального аналізу, повноцінних висновків [156]. Необхідність посилення експертної допомоги та допомоги секретаріату дозволить депутатам зосередитись на важливих законопроєктах, які мають особливе політичне або правове значення на певний момент. Тож попередній досвід у сфері координації євроінтеграційної політики полягав у значній дискретності функцій і повноважень органів влади. А виконання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, Плану дій Україна-ЄС, Порядку денного асоціації Україна-ЄС, Плану дій з лібералізації ЄС візового режиму для України, та інших зобов'язань відбувалося в умовах кон'юнктурного розподілу компетенції щодо погодження роботи між різними центральними органами виконавчої влади.

Розподілені функції координації політики європейської інтеграції між Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України не змогли забезпечити належну та повноцінну реалізацію європейських зобов'язань України. Відсутність централізованого механізму координації гальмувала досягнення домовленостей з ЄС та виконання визначених внутрішніми рішеннями завдань. Одним з наслідків цієї інституційної прогалини було те, що Україна значно відстала від своїх західних сусідів, колишніх партнерів по соціалістичному табору, на шляху інтеграції до

ЄС, а проголошені цілі та ухвалені рішення, спрямовані на наближення до ЄС, у своїй переважній більшості залишалися нереалізованими [265, с. 25]. Таким чином, реалізація євроінтеграційних практик на другому етапі характеризувалась децентралізованістю, відсутністю координованості дій та низькою ефективністю, що відображалось у численних звітах організацій громадянського суспільства, міжнародних та вітчизняних експертів, фрагментарними та хаотичними змінами у системі координації євроінтеграційної політики, що мали місце протягом останніх років.

На сучасному етапі вирішення проблеми щодо створення та удосконалення цілісного координаційного механізму євроінтеграційної політики у системі виконавчої влади актуалізувалось прийняттям Угоди. Вихід на принципово новий рівень потребував створення координуючого органу та профільного урядового напрямку, а негативний попередній досвід діяльності українського уряду у сфері європейської інтеграції вимагав побудови чіткої координації реалізації євроінтеграційного напрямку. Цей процес значно інтенсифікувався владою поряд з нормотворчою роботою. Так, постановою № 346 «Про урядовий офіс з питань європейської інтеграції» від 13 серпня 2014 р. було затверджено положення про Урядовий офіс, яке, до речі, було розроблено відповідно до кращого міжнародного досвіду, узагальненого експертами програми «СІГМА» Організації економічного співробітництва та розвитку [324]. Основним завданням Офісу стало зосередження уваги на моніторингу загальної ситуації щодо імплементації Угоди. Також постановою було затверджено схему взаємодії Кабінету Міністрів України, української частини Ради асоціації між Україною і Європейським Союзом та Комітету асоціації між Україною і Європейським Союзом, Урядового офісу з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади; визначено перелік питань у сфері європейської інтеграції, спрямування, координацію та контроль яких здійснює Кабінет Міністрів України. Позитивним досягненням стала можливість підготовки розгляду питань євроінтеграційної політики на рівні проведення

засідань Ради і Комітету Асоціації (урядовий рівень). До цього такі питання розглядалися окремо на засіданнях українських частин двосторонніх органів (Ради та Комітету з питань співробітництва Україна-ЄС) та потребували додаткового оформлення їхніх рішень в рамках урядових регламентних процедур.

Урядова система координації та організації виконання Угоди про асоціацію України і ЄС представлена як система у трьох вимірах: – інституційному, функціональному та програмному. Як пише дослідниця Т. Панфілова, «інституційна та функціональна складові реалізації європейських практик в гільці виконавчої влади складається з таких рівнів: Кабінет Міністрів України, який спрямовує, координує та контролює діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; Урядовий комітет з питань економічної політики та європейської інтеграції; Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України... Заступники міністрів з питань європейської інтеграції та профільні підрозділи міністерств відповідають за формулювання та реалізацію державної політики у сферах своєї компетенції, підготовку проєктів актів законодавства у сфері європейської інтеграції та їхню імплементацію, взаємодію з відповідними структурними підрозділами інституцій та агентств ЄС» [169, с. 102].

У той же час, робота щодо втілення європейських прагнень гальмувалась рядом обставин. Урядовий офіс з питань євроінтеграції мав лише «координуючий» статус та функції. А відсутність права доручення іншим органам державної влади (лише через Прем'єр-міністра й лише у виняткових випадках), права законодавчої ініціативи, неможливість ведення переговорів з європейською стороною на вищих рівнях знижувала роль офісу як єдиного й головного координатора євроінтеграції в країні. Щодо відсутності політичної ваги «європейського офісу» в секретаріаті уряду європейської інтеграції наголошувала директор Урядового офісу Н. Гнидюк, зазначаючи обмеженість реального впливу на діяльність міністрів та керівників відомств [236]. Водночас постановою передбачалася подальша підпорядкованість Офісу віце-прем'єру з

питань євроінтеграції, що могло би значно посилити його політичну вагу та реформаторські потужності.

Швидкість реформ європейського вектору гальмувало затягування з введенням посади віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, зокрема, через невизначеність повноважень такої посади. Хоча про необхідність спеціальної посади для прискорення євроінтеграційного напрямку в Україні зазначали європейські дипломати, попереджаючи про очікуваний низький рівень проведення необхідних реформ та можливий високий рівень суспільного розчарування. Здійснення процесу європейської інтеграції та проведення реформ потребувало централізованого керівництва, наділеного реальними повноваженнями та здатного керувати окремою міністерською структурою [236].

Йшлося також про створення окремого міністерства чи відомства як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, з мотивованими працівниками, зарплата яких в 1,5-2 рази більша, ніж в інших, зі своїм бюджетом. Наголошувалося на необхідності передачі технічної і фінансової допомоги на реформи саме віце-прем'єрові з євроінтеграції і очолюваної ним структурі, тому що практика засвідчила нездатність та небажання галузевих міністерств проводити реформування. Однак, на думку фахівців, такий процес міг розтягнутися у часі та потребував значних ресурсів [236].

Поряд із цим, пропозиції щодо створення Національного агентства з питань євроінтеграції піддавались критиці. Директор Інституту євроатлантичного співробітництва О. Сушко зазначав, що в експертного та міжнародного середовища немає жодних переконливих аргументів, що Нацагентство може допомогти Україні на шляху до євроінтеграції. За словами фахівця, важливими для євроінтеграції є ресурси, повноваження, координація та політична воля, а віце-прем'єр – лише церемоніальна особа, яка сама по собі нічого не змінить. Експертне середовище наголошувало на необхідності продуманого підходу у затвердженні набору повноважень і компетенцій для

посади віце-прем'єр-міністра з євроінтеграції для успішного та результативного втілення єврореформ [78].

Тож озвучена прем'єром А. Яценюком ініціатива у 2014 р. під час першого засідання Ради асоціації – ключового органу, створеного в рамках Угоди між Україною та ЄС, знайшла своє втілення лише в 2016 р. До цього часу посилення контролю за інтеграцією безпосередньо Прем'єр-міністра А. Яценюка часто критикувалося і розглядалося громадськими активістами як спроба «монополізації» напрямку європейських реформ з боку головного урядовця. Так, постановою уряду № 696 від 5 грудня 2014 р. навіть був створений урядовий Комітет з питань економічного розвитку та європейської інтеграції, який очолив особисто Прем'єр-міністр. Теоретично, на думку фахівців, цей орган мав можливість заповнити вакуум політичної координації європейських реформ. Однак у практичній площині діяльність цієї структури не давала результатів. За час функціонування Комітету урядовий портал не повідомив про жодне його засідання чи, тим більше, про рішення [194].

20 березня 2015 р. з пропозицією запровадити посаду віце-прем'єра з євроінтеграції до Президента й Прем'єр-міністра звернулися Інститут євроатлантичного партнерства, представники Реанімаційного пакета реформ та інформаційної кампанії «Сильніші разом!». Експерти-євроінтегратори виробили критерії відбору на цю посаду, серед яких, зокрема, наявність ґрунтовних профільних знань, розуміння пріоритетів нової економічної та торговельної географії України, уміння вести діалог з інституціями ЄС на найвищому рівні тощо [52]. За результатами громадського відбору тоді до списку претендентів на цю посаду були включені: в. о. президента Американської торговельної палати Т. Качка, заступник міністра закордонних справ з євроінтеграції О. Зеркаль, директор Координаційного бюро європейської та євроатлантичної інтеграції у 2008-2010 рр. В. Трюхан, представник України при ЄС К. Єлісеєв та урядовий уповноважений з питань етнонаціональної політики Г. Друзенко. Однак лиш майже рік по тому посада віце-прем'єр міністра була узгоджена. Зазначимо, що через таке гальмування

Комітет асоціації, який, відповідно до положень Угоди, повинен був очолити віце-прем'єр, тривалий період не міг почати свою роботу [52].

У 2015 р. МЗС України озвучило ініціативу створити Держагенцію з євроінтеграції. Міністр закордонних справ П. Клімкін виступав у 2015 р. за створення нового органу виконавчої влади, що опікується євроінтеграцією та реформами. На його думку, у кожній країні, що стала членом ЄС, була така окрема структура, і в Україні вона має опікуватися всім спектром реформ, які відбуваються в державі, а не просто відносинами з ЄС [150]. На необхідності створення окремого координаційного органу з питань євроінтеграції в системі виконавчої влади в Україні наголошували ряд експертів. Як свідчить досвід Польщі і держав Балтії, уряд та органи виконавчої влади відігравали основну роль у сфері координації державної євроінтеграційної стратегії. Тому належне фінансування для виконання своїх завдань такої структури здане забезпечити результативність втілення європейських практик.

Досвід багатьох європейських країн, які успішно інтегрувались або перебувають на шляху до інтеграції, свідчить про успішність моделі, за якої робота структурних органів євроінтеграційного спрямування була підпорядкована безпосередньо прем'єр-міністру. У балтійських країнах на стратегічному рівні євроінтеграцією займався орган, очолюваний безпосередньо прем'єр-міністром (урядовий комітет в Естонії, урядова комісія в Литві, Рада євроінтеграції зі статусом урядового підкомітету в Латвії). Однак результативність та успішність реалізації євроінтеграційних зобов'язань була прямо пов'язана з існуванням окремого спеціального органу з євроінтеграції. Тому координацією та імплементацією законодавства займались установи, які мали розгалужену структуру та керівника: офіс євроінтеграції в Естонії та Латвії, європейський комітет у Литві [10]. Профільного віце-прем'єра з питань євроінтеграції з достатньою політичною та адміністративною вагою мали Словаччина та Македонія. У Словаччині цю посаду було створено в структурі МЗС (є аналогом угорського держсекретаря з питань євроінтеграції). Віце-прем'єр з європейських питань очолював окремий орган – урядову Раду у

справах євроінтеграції, який відповідав за адаптацію законодавства, ведення переговорів про вступ до ЄС, управління фондами ЄС для потенційних членів, а також за виконання положень угоди [305]. Міністерство з європейських питань було створено і в Словаччині, Міністерство євроінтеграції – в Румунії. Успішність європейських практик демонструє досвід інтеграції до ЄС Польщі. Отримання Уповноваженим уряду з питань євроінтеграції та іноземної допомоги статусу держсекретаря та наявність потужної структури – офісу Комітету у справах євроінтеграції (сам комітет, створений в 1996 р., очолює безпосередньо прем'єр-міністр) дозволили польському уряду ефективно виконати зобов'язання щодо угоди та інтегруватись до європейського простору [10].

Результативність моделі щодо координації євроінтеграції демонструє Грузія, яка разом із Молдовою підписала Угоду з ЄС у 2014 р. Загальним погодженням процесу в Грузії займається створена ще у 2004 р. урядова Комісія з питань євроінтеграції, яка очолюється особисто прем'єр-міністром. Водночас у тому ж році була введена посада державного міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції, який очолив відповідну структуру – профільний «євро-офіс», дещо подібний до українського за функціоналом. Крім цього активним учасником реалізації євроінтеграційних практик є громадянське суспільство. При євроінтеграційному державному міністрі успішно діє Громадська рада, до якої входять представники провідних аналітичних центрів, асоціацій та неурядових організацій. Секторальна імплементація Угоди в Грузії розділена: за процеси візової лібералізації відповідає МЗС, за впровадження зони вільної торгівлі – переважно Міністерство економіки. Специфікою євроінтеграційних практик в сучасній Грузії є пріоритетність політичної волі та відданість еліти євроінтеграційним реформам при наявних проблемах, непорозуміннях та виникаючих розбіжностях [49].

Тож у загальних рисах акцентуємо на різних моделях реалізації євроінтеграційних практик, що демонструє світовий досвід: надання широких

повноважень в координації європроцесу міністерству закордонних справ (Угорщина, Чехія), створення спеціальних органів в статусі окремих міністерств (Хорватія, Туреччина), створення окремих державних органів (Бюро європейської інтеграції Естонії), створення органів з особливим статусом в структурі секретаріатів урядів (офіс Комітету з питань європейської інтеграції у Польщі, директорат з питань європейської інтеграції Болгарії) [13].

Важливе значення у провадженні ефективних європейських практик стало забезпечення регулярного діалогу цих інституцій з питань інтеграції України до Європейського Союзу, координації спільних системних та ефективних кроків, які наближують законодавство України до права ЄС. Так, у листопаді 2019 р. тодішній Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Д. Кулеба та Голова Верховної Ради України Д. Разумков заявили про створення спільної парламентсько-урядової платформи євроінтеграції задля більш ефективного та швидкого втілення Угоди про асоціацію з ЄС [288]. У рамках платформи уряд та парламент спільно розробляють та ухвалюють закони на виконання Угоди (з належним урахуванням актів права ЄС), проводять подальшу секторальну інтеграцію України до енергетичного та цифрового ринків ЄС, посилюють митне співробітництво, поглиблюють співпрацю з Євросоюзом у сферах юстиції, свободи і безпеки.

Платформа працює у форматі періодичних зустрічей під спільним головуванням Голови Верховної Ради України і Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. У результаті спільної роботи було сформовано дорожню карту пріоритетних євроінтеграційних законопроектів, які знаходяться на розгляді профільних комітетів ВРУ або плануються до внесення на розгляд Парламенту [80].

Про спроможність державного апарату свідчить той факт, що в процес євроінтеграції залучені Урядовий офіс з питань європейської інтеграції, секторальні міністерства, парламентський Комітет з питань євроінтеграції. Представництво ЄС також тісно співпрацює з Урядовим офісом з метою

зміцнення інституційної спроможності. Наявність активного громадянського суспільства дозволяє постійно моніторити роботу органів влади у напрямку покращення добробуту українців. А спільні зусилля надають можливість досягти значного прогресу на шляху модернізації України і забезпечити їй демократичну стабільність та економічне зростання.

Здатність українського суспільства створювати передумови набуття членства в ЄС залежить від професійно підготовлених фахівців, які можуть перетворити євроінтеграційні прагнення України в реальність. Проте низький рівень інституційної спроможності Урядового офісу євроінтеграції гальмує темпи євроінтеграційних процесів. Станом на квітень 2021 р. в Урядовому офісі євроінтеграції бракувало 26 державних експертів з 59. А посада голови Офісу євроінтеграції була вакантною більше року [23]. Таким чином, проблемним аспектом ефективності реалізації європейських практик залишаються відсутність кадрового забезпечення Урядового офісу, обмеженість повноважень функціями координації та моніторингу, дисбаланс повноважень та ресурсів структурних підрозділів виконавчих органів з питань європейської інтеграції.

Ефективність здійснення євроінтеграційних практик залежить від координації діяльності органів влади в регіонах та інформування населення про ЄС та європейську інтеграцію України. Так, перший регіональний офіс євроінтеграції було відкрито у Херсоні в 2020 р. Очікувалось відкриття таких офісів у Дніпропетровській, Полтавській, Хмельницькій областях. Віце-прем'єр-міністр з європейської та євроатлантичної інтеграції О. Стефанишина наголошувала, що роль таких офісів буде полягати у просвітницькій і комунікаційній діяльності, в інформуванні про кроки уряду, країни в цілому і Євросоюзу в напрямку євроінтеграції України [270].

Для інформування про дії щодо виконання Угоди почали випускати «Євроінтеграційний дайджест», у якому викладались основні новини євроінтеграції України та двосторонньої співпраці з ЄС за минулий тиждень. Це результат роботи комунікаційної команди Офісу Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, Урядового офісу

координації європейської та євроатлантичної інтеграції та Комітету Верховної Ради з питань інтеграції України до ЄС [80]. Станом на жовтень 2021 р. кількість таких дайджестів майже 200 випусків.

Деякі комітети в парламентах держав-членів ЄС вживають заходів для забезпечення повного інформування зовнішніх партнерів про діяльність інституцій ЄС. Наприклад, у парламенті Кіпру було створено підкомітет, відповідальний за комунікації з громадянами щодо європейських справ – під час підготовки країни до вступу до ЄС цей підкомітет розповсюджував інформацію про те, як членство в Євросоюзі вплине на кіпріотів. Ефективні комітети в парламентах різних країн світу визнають важливість роботи з громадянами та громадянським суспільством. Це дозволяє підвищити громадську підтримку парламенту та підтримку ЄС [293, с. 17].

Отже, на першому етапі унормованого європейського поступу відбувалося усвідомлення необхідності координації діяльності органів влади для системного планування та виконання заходів державної політики відповідно до зобов'язань України за напрямками європейської інтеграції. Другий етап став періодом створення інституційно-організаційних та політичних засад інтеграції України до ЄС та налагодження конкретних механізмів поступової інтеграції України до європейських структур. Відбувся перехід від жорстко централізованої моделі або «президентської» моделі, за якої роль центру вироблення рішень відіграє підрозділ з питань європейської інтеграції, утворений безпосередньо в Адміністрації Президента, до централізовано-урядової моделі (координація євроінтеграційної політики структурою урядового секретаріату). Остання певний час вважалась оптимальною.

Еволюція інституційного забезпечення європейської інтеграції продемонструвала, що результативність виконання відповідних нормативних актів носила формальний характер та залежала від політичної волі виконавчої влади. Європейські практики цього періоду характеризувалися відсутністю дієвої координації між відомствами, нездатністю врегулювати проблеми

технічного характеру, які виникають в інтеграційному процесі, часту неузгодженість дій українських делегацій та МЗС, низький рівень інформування населення про здійснені заходи у сфері європейської інтеграції. З поліпшенням інституційних умов реалізації євроінтеграційних практик України, а саме введенням посади профільного віце-прем'єра євроінтеграційний курс підвищує ефективність виконання умов для досягнення мети. Ключове положення в системі інституційного забезпечення європейської інтеграції України відграє парламент через роботу Комітету з питань європейської інтеграції та Президент України через роботу внутрішніх дорадчих та допоміжних органів.

2.3. Політика держав ЄС щодо інтеграційного курсу України

Як зазначалося у підрозділі 2.1., широких та важливих дискусій щодо ролі України з боку держав-членів Європейського Союзу довгий час не відбувалося. Керуючись європейською стратегією безпеки 2003 р., керівництво ЄС спрямовувало свої зусилля до побудови певного кола гнучких держав навколо Союзу. Щодо України розглядався саме такий варіант: її трансформація поряд з іншими країнами у добре керовану демократію з ринковою економікою на кордоні з ЄС. При цьому рішення щодо сфер, інтенсивності та цілей взаємодії залишалися за кожною державою-членом і залежали від місцезнаходження держави в Європі, історичного досвіду та національних інтересів [388].

У відносинах Україна-ЄС на рівні останнього сформувався дві групи – ідеалістичних активістів та прагматичних консерваторів. До першої групи відносилися держави Центральної та Східної Європи, які приєдналися до ЄС із після розширення у 2004 та 2007 рр. та які мали спільну історію з Україною, географічну та мовну близькість. Вони активно виступали за перспективу членства у ЄС, однак після посилення загрозливих тенденцій згортання демократичного курсу за часів В. Януковича відбувся її розкол на дві фракції. Одна фракція, очолювана Польщею та Литвою, продовжувала наполягати на

безумовному підписанні Угоди. Утримання України в орбіті ЄС за допомогою Угоди про асоціацію розглядалося ними як спосіб дистанціювання Росії від кордонів ЄС. Інша фракція заявляла про готовність допомоги Україні при ознаках справжнього інтересу до реформ та спільних цінностей, чим поступово наближалась до іншої – консервативної групи та згодом розширила її кількісний склад.

Група консерваторів складалася в основному зі старих держав-членів, які розглядали Україну як в перспективі стабільну, керовану, демократичну країну, дружню до ЄС. Будь-яке подальше розширення східного напрямку інтеграції трактувалося ними як послаблення ЄС та розмивання європейської інтеграції [94, с. 78–87]. І з таких позицій країни цієї групи будували свої відносини з українською владою. Це означало, що Україна повинна була спочатку виконати всю необхідну важку роботу і лише потім могла отримати будь-які можливі переваги від близькості до ЄС. Їхня лінія завжди була чіткою: Україні доведеться провести реформи, щоб довести, що вона заслуговує наближення до ЄС. Вони виступали проти членства України в ЄС, у той же час погоджуючись на проведення переговорів щодо Угоди про асоціацію. Тому свого часу після згортання демократичних реформ та ігнорування європейських цінностей з боку українського керівництва зближення з Україною було призупинено [342].

Такий розподіл відношення держав-членів ЄС до України демонструють і результати експертного опитування «Хто друг України в ЄС», яке оприлюднив Інститут світової політики. Найбільшою підтримкою на міжнародній арені Україна користується з боку Польщі, Литви та Швеції. До першої десятки також увійшли Естонія, Чехія, Німеччина, Словаччина і Фінляндія. Найменшу підтримку продемонстрували Італія, Болгарія, Бельгія та Греція [287]. До речі, Італія, Угорщина і навіть Фінляндія очолюють лідерство євроскептичного напрямку щодо України, про що свідчить відповідна налаштованість їхніх керівних політичних сил та урядів.

Більшість країн ЄС, особливо країн консервативного (євроскептичного) спрямування, достатньо прохолодно відносяться до ідеї членства України в

Євросоюзі. Транзитний період України затягнувся, і його протікання супроводжується значною кількістю труднощів, що ставить під сумнів майбутнє членства. Загрозою для успішності такого транзиту, на думку багатьох експертів, залишається, насамперед, боротьба з олігархічною системою України [323]. Масштабність проблеми демонструють суперечливі політичні рішення, наприклад, визнання роботи уряду незадовільною водночас зі збереженням очільника та командою такого уряду, пов'язаною з олігархами. Не дивлячись на значну кількість реформ, резонансних розслідувань щодо дій старої системи майже не проводиться або вони носять вибіркового характеру [354]. Такий стан речей призводить до збільшення кількості европрагматиків, які прагнуть оголосити Україну «втраченою справою».

Беручи до уваги безліч внутрішніх корупційних скандалів, нестримну загрозу з боку Росії та слабкі сторони на Заході, дійсно можна говорити про низьку результативність вітчизняних реформ [323]. У той же час, такий висновок, на думку експертів, не відповідає дійсності з трьох причин. По-перше, звертаючись до історичного аспекту процесів реформування в Україні, необхідно визнати наявність значної різниці між структурою сьогоденних українських політичних еліт та структурою їхніх попередників. Хоча олігархи все ще здійснюють величезний контроль над процесом прийняття рішень в Україні, їхня влада зараз більш обмежена, ніж після «Помаранчевої революції» 2004-2005 рр. або під час президентства В. Януковича 2010-2014 рр. Зміни в громадянському суспільстві та наявність реформаторських агентів змін, хоч вони все ще перебувають у меншості, у всіх ключових гілках влади означають, що тиск на реформи зараз набагато більший, ніж раніше. По-друге, спадщина Революції Гідності 2013-2014 рр. означала, що значна частина українських громадян не просто покладалася на уряд для здійснення реформ, а й продемонструвала здатність брати на себе певну відповідальність за їх здійснення. Війна спричинила ще глибші роздуми про громадянську національну ідентичність України. По-третє, ЄС та США стали більш уважними до України та більш зрілими в оцінці дій Росії [354]. Деякі експерти

наголошують, що значною мірою заважає оцінювати українські досягнення у реформуванні наявність нереальних західних очікувань.

На думку П. Шмідта, політика ЄС щодо України мала стратегічні прорахунки, які полягали, перш за все, в ігноруванні попередження про можливу жорстку реакцію Росії, якщо Україна тяжітиме до західного вектору розвитку і стане частиною сфери впливу ЄС. Підкреслювалося, що потенційне членство держав, що беруть участь у Програмі Східного партнерства ЄС «змінить тектоніку пострадянського простору» і викличе масові реакції з боку Росії. Наступними прорахунками стали наявність на рівні ЄС дещо романтичного підходу до розуміння внутрішньополітичної ситуації та нечутливість самого ЄС до питання про те, які негативні наслідки Угода про асоціацію може мати для самого ЄС [372, с. 81]. Окрім цього, існуючий підхід, який заперечував пов'язаність східної політики ЄС та членства, був видозмінений. 7 лютого 2013 р. Європейський комісар зробив заяву про можливість зв'язку між східною політикою ЄС та членством у ньому [308]. Тому навіть при обмежувальному тлумаченні Угоди про асоціацію українська влада сприймала підтримку з боку ЄС як пов'язаність майбутнього з безпосереднім членством у Євросоюзі.

Одна з причин проведення гнучкої політики щодо України з боку ЄС полягає у тому, що незалежно від того, що держави-члени формально мають вирішальний голос у процесі, на практиці задіяно багато акторів, між якими немає чіткої ієрархії, скоріше складна мережа взаємних залежностей та відповідальностей. Ці актори не поділяють однакових пріоритетів і відрізняються у своїх перспективах. Тому голосування, насамперед з питань подальшого розширення ЄС, носить суперечливий та затяжний характер, посилює непрозорість системи відповідальності.

Отже, прийняття відповідальності за Україну на сьогодні становить величезний тягар для ЄС та перевантажує його економічний та політичний порядок денний. В даний час Європейський Союз не здатний ресурсно забезпечити реалістичний інтеграційний шлях для України. Не дивлячись на

значні політичні інвестиції в Київ протягом багатьох років, у керівництві ЄС відсутнє чітке уявлення про значення та перспективи України в Євросоюзі. Є багато ознак того, що європейська інтеграція стоїть на перехресті. Європейська еліта все ще продовжує традиційний шлях інтеграції, проте опозиція проти подальшої централізації зростає. А це означає, що в Євросоюзі прогресує «інтеграційна втома» [372].

Як уже зазначалося у дослідженні, існує різниця у ставленні між елітою та населенням щодо євроінтеграційного поступу країни. Вона полягає, по-перше, у тому, що європейська інтеграція залишається предметом обговорюваної урядом обмеженої групи експертів, але не питанням повсякденного життя для населення. По-друге, відчувається вплив довготривалого браку загальної інформації про ЄС та відсутності цілеспрямованої інформаційної кампанії [353].

Згідно з дослідженням UCEPS 2000 р., 74% представників еліти, що приймає рішення, які брали участь у опитуванні, описували рівень інформації, що надається для підтримки курсу європейської інтеграції, як абсолютно неадекватний. Близько третини опитаних громадян взагалі не мали інформації про європейські інтеграційні процеси. Водночас і еліта, і населення в цілому продемонстрували схильність до використання міфологем, а не фактів при оцінці євроінтеграційного курсу країни. Експерти майже однотайні в тому, що ключові моменти, які послаблюють прагнення України до вступу в ЄС, – погані економічні показники та повільні реформи (92%); шалена корупція (90%); недосконала податкова політика, недостатня прозорість та нестабільність економічного законодавства (90%). Набагато менше опитаних стурбовані відсутністю демократії (54%) та відсутністю поваги до прав інтелектуальної власності (41%). Цікаво, що лише третина опитаних UCEPS експертів (33%) вказували на надмірну залежність України від російських джерел енергії, і дуже мало хто вважав, що перспективам інтеграції до ЄС України заважає членство України в СНД. Підґрунтям для такої точки зору було небажання ділової та політичної еліти України бачити СНД, і в першу чергу Росію, де була

зосереджена значна кількість їхніх бізнес-інтересів, викликом інтеграційному курсу України, який бачився як щось абстрактне [353].

Багато українських аналітиків, схоже, поділяють думку, що слабка позиція України у просуванні її євроінтеграційних прагнень є результатом непослідовних та повільних внутрішніх реформ; домінування політичних декларацій над практичним впровадженням документів Україна-ЄС; слабкість адміністративної та інституційної підтримки амбіцій України щодо європейської інтеграції; відсутність досвіду з питань європейської інтеграції в уряді [115]. Ключові виклики розглядаються як відсутність координації та узгодженості в діях державних установ щодо зусиль з питань європейської інтеграції та недостатня інституційна спроможність, а також відсутність суспільного інтересу, обізнаності, підтримки та попиту на європейську інтеграцію.

З відновленням переговорного процесу та підписанням Угоди діяльність групи прагматиків була спрямована на забезпечення стабільності цінностей ЄС при наявності геополітичних побоювань певних країн-членів ЄС. На жаль, дебати ЄС щодо України завжди відбувались в площині або розширення ЄС, або стримування небезпечного впливу з боку Росії. При цьому керівництво ЄС розуміло, що демократичний занепад України негативно впливає на Східну Європу та надсилає неоднозначні сигнали іншим країнам Східного партнерства (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія та Молдова) [341].

Та незаперечним є той факт, що Україна залишається важливою для всього ЄС з точки зору політичної стабільності, безпеки та енергетичних питань. Показовим аргументом до цієї тези є реакція та відношення ЄС до російської агресії в Україні з 2014 р. Євросоюз з самого початку підтримував територіальну цілісність України, засуджуючи явні порушення українського суверенітету актами агресії з боку збройних сил Росії. Він повністю підтримав усі ініціативи, спрямовані на тривале політичне вирішення конфлікту на сході України, використовуючи всі наявні засоби. Підхід ЄС полягав у поєднанні тиску шляхом обмежувальних заходів з дипломатичними зусиллями та

продовженням діалогу. ЄС та його держави-члени є найбільшими учасниками спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, яка стежить за виконанням Мінських угод. На Євросоюз припадає дві третини як бюджету місії, так і моніторів. На додаток до держав-членів, ЄС зробив внесок через Інструмент, що сприяє стабільності та миру, для підтримки спроможності Місії виконувати свій мандат [341].

Європейський Союз з часів незалежності країни є найбільшим міжнародним донором України. Організація разом зі своїми державами-членами надає необхідну підтримку в короткостроковій та довгостроковій перспективі для проведення політичних та економічних реформ, необхідних для закріплення демократичної незалежної єдиної та процвітаючої України. У 2014 р. ЄС та європейські фінансові установи виділили 11 млрд євро на підтримку політичної, економічної та фінансової стабілізації України. Було залучено близько 6 млрд євро у вигляді позик та грантів, у тому числі затверджена додаткова третя програма макрофінансової допомоги у розмірі 1,8 млрд євро. Крім того, було прийнято перший спеціальний захід (гранти) у 2015 р. для України на суму 70 млн євро для підтримки розвитку приватного сектора та швидкого відновлення економіки. Це було доповнено гарантією кредиту на суму 40 млн євро в рамках Інвестиційного фонду сусідства. Разом ці заходи сприяли підтримці малого та середнього бізнесу та підприємництва в усіх регіонах України, у тому числі в районах, які найбільше постраждали від воєнного конфлікту [350].

Для того, щоб вирішити особливо гостру проблему у середині 2014 р., Комісія створила Групу підтримки України. Вона координує ресурси та досвід Європейської Комісії з метою не лише моніторингу, а й допомоги Україні у виконанні Угоди про асоціацію та, що найважливіше, у проведенні необхідних глибоких та системних реформ. Група допомагає окремим міністерствам розробляти стратегії реформування та нове законодавство про реформи. Така група підтримки була створена вперше для будь-якої країни поза межами ЄС [350].

Європейський Союз та його держави-члени надали фінансову підтримку найбільш вразливим категоріям українців (13 млн євро у 2020 р.), ставши найбільшими донорами гуманітарної допомоги та допомоги для швидкого відновлення/розвитку для України. йшлося про підтримку в сфері забезпечення основних потреб, охорони здоров'я, включаючи психосоціальну підтримку, ремонт притулків, воду, грошові перекази та проекти «Навчання у надзвичайних ситуаціях». Вся гуманітарна допомога ЄС є неупередженою та незалежною і надається на лінії конфлікту та у непідконтрольних уряду районах. А загальна гуманітарна підтримка ЄС для України наразі сягає 154,8 млн євро [379].

Втім роль і допомога кожної країни окремо у наданні допомоги щодо вирішення конфлікту є різною і неоднозначною. Так, у 2014 р. керівництво України зверталось до Німеччини щодо дозволів на експорт озброєння і щодо надання озброєння як військової допомоги. Однак Німеччина через пацифістську орієнтацію німецького політикуму, небажання німецького уряду заважати зусиллям в «нормандському форматі» відмовилась. Німеччина зосередилася на наданні медичного діагностичного та лікувального устаткування й у форматі безповоротної допомоги у 2020 р. в рамках так званої Ініціативи Федерального уряду з підвищення дієздатності надала допомоги на загальну суму 3,1 млн євро [167]. У 2014 р. Чехія також заявила про неможливість надання Україні військової допомоги через заяви Литви про надання, в тому числі, летальної зброї, декларування готовності Польщі, надання з боку США нелетального військового обладнання. Чеське керівництво намагалось уникнути участі у збройному конфлікті та розцінювало використання військового інструментарію як ознаку саме її участі. Проте, не дивлячись на провокаційні заяви президента Чехії М. Земана щодо України, підтримку прокремлівської політики, жодних розбіжностей між позицією Чехії та позицією інших держав ЄС та НАТО щодо України не було [45]. Свого часу і Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан, демонструючи проросійську спрямованість, ініціював процес пошуку підтримки з боку інших країн ЄС

щодо необхідності покращення відносин з Росією. На його думку, Польща і балтійські держави розглядали російське питання, перш за все, як питання безпеки. У той час як Угорщина пропонувала дивитись на Москву як на партнера по бізнесу, і розглядати інші аспекти ситуації в якості вторинних [276].

Серед країн, які надавали допомогу Україні у протистоянні з російською агресією, необхідно відмітити Швецію. Сума благодійної допомоги від цієї держави протягом 2014-2019 рр. склала близько 6 млн євро [40]. Співпраця України та Естонії відбувалася у таких напрямках як медицина, кіберзахист, артилерія, військова інженерія, тероборона та сили спецоперацій, а також військова освіта. Наприклад, в Балтійському оборонному коледжі щороку фінансують навчання українських офіцерів. У 2020 р. Збройні сили Естонії подарували українській армії 2400 пістолетів. У 2015-2020 рр. в рамках тритижневої медичної реабілітації Естонію відвідали 165 осіб [283].

Щорічно в програмах безпеки на допомогу Україні Велика Британія витрачає близько 8 млн фунтів. З 2015 по 2020 рр. в рамках операції ORBITAL пройшли тренування 20 тис. українських військових. Великобританія займає провідну роль в посиленні спроможностей України на морі. Щороку майбутні українські офіцери мають можливість навчатися у кількох британських навчальних закладах: Королівському військово-морському коледжі, Королівській військовій академії в Сандгерсті та Коледжі Королівських Повітряних сил Кранвелл [167].

Найбільш послідовним партнером у підтримці європрагнень України залишається Литва. Вона є п'ятою за обсягом допомоги Україні після США, Великої Британії, Канади і Польщі. З початку війни вказана держава надала підтримки на понад 12 млн євро, була першою та довгий час залишалася єдиною, яка передала Україні летальну зброю для використання у війні з Росією. Цю допомогу Вільнюс погодив ще у 2014 р., коли вона була найбільш потрібна. Крім цього, в Україні постійно дислоковані близько 30 литовських військових інструкторів, які навчають українських військових самостійно і

разом з іншими союзниками по НАТО в JMTG-U. Навчальна місія протягом трьох років коштувала більше 4 млн євро [15]. Литовське керівництво стабільно підтримує бажання вступу до ЄС з боку України і вважає, що Євросоюз має чітко заявити про перспективу членства для нашої держави. Так, экс-прем'єр-міністр Литви А. Кубілюс ще у 2014 р. виступав з відповідними заявами, наголошуючи на довготривалості такого процесу. Наприклад, набуття європейського членства Литви після підписання Договору про асоціацію в 1995 р. зайняло майже 10 років. За його словами, Литву на шляху проведення всіх необхідних реформ для вступу до Євросоюзу підтримувало розуміння саме того, що Литва стане членом організації [97].

Президент Литви Д. Грибаускайте була єдиним лідером серед країн-членів ЄС, хто утримався при голосуванні за нового високого представника ЄС із зовнішньої та безпекової політики Ф. Могеріні. Раніше Д. Грибаускайте публічно піднімала питання про професійну придатність Ф. Могеріні у зв'язку з її «прокремлівськими поглядами». Вона зазначала, що виступає за надання Україні військової допомоги від Європейського Союзу і водночас підкреслювала, що саме корумпований державний апарат та нестабільна правова система залишаються найслабшою ланкою, яку Кремль використовує у власних цілях, дискредитуючи прагнення України до позитивних змін [56]. У 2014 р. Литва виступила ініціатором політичних дискусій на рівні ЄС з Європарламентом, європейськими політичними партіями, державами-членами ЄС, Єврокомісією, іншими відомствами ЄС щодо перегляду бюджету 2014-2020 рр. з тим, щоб з передбаченого бюджету виділити до 3% на реалізацію нового «плану Маршалла» для України, і таким чином сформувати інструмент фінансової допомоги Україні, який би досягав 30 млрд євро [268].

Литва закликала ЄС пришвидшити надання безвізового режиму українцям. У рамках проведення донорських конференцій, як одного із механізмів підтримки України, Литва дала згоду на держгарантії для своїх інвесторів в Україну [2]. У той же час, варто вказати на непорозуміння та розбіжності у трактовці реалізації такого механізму з боку українського уряду

та ЄС. Так, європредставники виступали, скоріше, за проведення такого заходу у формі конференції інвесторів. Домінуючою думкою у ЄС стало спостереження за здатністю уряду досягти конкретних результатів у реформуванні. «Слабка» реакція Заходу на російську агресію в Україні, підтримка будівництва в Балтійському морі газопроводу «Північний потік-2» («ПН-2») часто піддавалися критиці з боку балтійських країн.

Зауважимо, що згаданий вище проєкт «Північний потік - 2» – це сучасний лакмус в оцінці ставлення до євроінтеграційного та й загалом інтеграційного шляху України в умовах триваючої військової агресії з боку Російської Федерації. Ідея будівництва газогону, озвучена ще у 2010 р., одразу була охарактеризована як загроза для економіки України. З часом можливі втрати були конкретизовані. Від початку анексії Криму Росією та її військових дій на Донбасі проєкт заморожувався і супроводжувався санкціями, передусім ініційованими Сполученими Штатами Америки. Однак у травні 2021 р. президент США Дж. Байден скасував санкції щодо газопроводу «Північний потік-2» [352], а вже у серпні того ж року російський «Газпром» повідомив про очікування запуску першої нитки газопроводу [182]. І попри критику та тимчасові перепони (як-то сертифікація з боку Німеччини) станом на осінь 2021 р. стало очевидним, що токсичний для української економіки проєкт буде реалізовано. На сьогодні союзниками запуску об'єкта є країни, які в тій чи іншій мірі є гарантами переговорного процесу з урегулювання військового конфлікту на Донбасі, а саме Німеччина та Франція, а також США, які припинили спроби санкційно зупинити будівництво. Водночас, указані держави заявляють, що продовжують бути на боці України в протистоянні збройній та гібридній війнам зі сторони Росії. Однак, на нашу думку, у взаємодії з міжнародними партнерами Україна має враховувати чинник їхнього ставлення до російського «ПН-2», як і до будь-яких інших проєктів, що матимуть наслідки для України.

Важливим союзником України в ЄС виступає Польща, яка, до слова, свого часу заявила про свою опозиційність у ставленні до будівництва

«Північного потоку-2». З 1999 р. розвиток стратегічного партнерства між Україною та Республікою Польща відповідає національним інтересам обох держав. Польща послідовно підтримує євроінтеграційні та євроатлантичні устремління України, постійно акцентує увагу на необхідності збереження політики «відкритих дверей» для нових країн-членів [100]. Польща на усіх міжнародних майданчиках засуджує російську агресію проти України, займає рішучу позицію на підтримку територіальної цілісності і суверенітету України у міжнародно визнаних кордонах, відстоює звільнення політичних в'язнів Кремля та послідовно підтримує політику санкцій ЄС щодо Росії через окупацію нею Автономної Республіки Крим і міста Севастополь та окремих районів Донецької і Луганської областей [309].

Україна і Польща активно взаємодіють з питань енергетичної безпеки та диверсифікації джерел енергопостачання, кібербезпеки, військово-технічній та оборонній галузях. Підтримується тісний діалог і співпраця в культурно-гуманітарній сфері. Важливий внесок у зміцнення відносин між двома державами роблять чисельна українська громада в Польщі та польська громада в Україні [100].

Україна залишається пріоритетною країною, якій з боку Польської держави надається допомога на розвиток. У період 2014-2019 рр. уряд Республіки Польща, використовуючи свої багатосторонні і двосторонні інструменти допомоги, надав Україні гуманітарну допомогу на загальну суму близько 8,4 млн дол. США. У рамках Програми співпраці на цілі розвитку Республіки Польща на 2016-2020 рр. було реалізовано 36 проєктів на загальну суму 5,4 млн дол. США. Активно розвивається міжрегіональне співробітництво, а також співпраця у сфері освіти, науки, культури, молодіжних обмінів [188].

Водночас, Польща може демонструвати суперечливі рішення. Так, 17 травня 2019 р. в Гельсінкі під час засідання Комітету міністрів Ради Європи польський уряд підтримав декларацію, що дозволила згодом повернути російській делегації право голосу в ПАРЄ. Проти декларації, що відкривала

шлях до відновлення права голосу росіян, були Україна, Литва і Грузія. Зауважимо, рішення Комітету міністрів не зняло санкції з російської делегації у ПАРЄ, однак стало важливим політичним сигналом, після якого Асамблея підтримала повернення росіян у червні. Примітно, що під час розгляду цього рішення в Асамблеї польська делегація була проти та стала однією з делегацій, які влаштували демарш [289]. Втім, головування Польщі в ОБСЄ у 2022 р. та головування у Раді ЄС у 2025 р. є своєрідною гарантією відстоювання інтересів України та підтримки її євроінтеграційного курсу.

Зазначимо, що відносини ЄС-Україна почасти ускладнюються, коли українська влада відступає від своїх зобов'язань і приймає дещо сумнівні рішення, наприклад, щодо декриміналізації незаконного збагачення. Позитивну співпрацю у публічному дискурсі порушують різні позиції щодо санкцій проти Росії за її агресію, як-то щодо інциденту із нападом та захопленням з боку ВМФ Росії та Берегової охорони РФ кораблів ВМС України у листопаді 2018 р. Так, після агресії РФ в районі Азовського моря дебати щодо можливих санкцій продемонстрували нерішучість ЄС через його спроби переконати Москву звільнити українських військовополонених. Проти будь-яких нових санкцій виступала Німеччина, її підтримали Франція, Італія, інші члени ЄС. Затвердження рішення щодо навіть вельми символічних персональних санкцій стало неабиякою проблемою, що потребувала багаторівневих перемовин між країнами ЄС. За свідченнями одного з посадовців, Фінляндія заблокувала обмеження, оскільки у їх початковому списку виявився заступник голови Прикордонної служби РФ Г. Медведєв, залучений до діалогу з прикордонних питань між Росією та Фінляндією. Італія заблокувала санкції з принципових мотивів. Прем'єр-міністр Італії Дж. Конте загалом стверджував, що його уряд прагне зняти з Росії санкції ЄС [137].

Дипломати ЄС дедалі частіше відзначають зменшення друзів України в Євросоюзі через невиконання Києвом зобов'язань, що стосуються галузевого розвитку. Не сприяє успішності євроінтеграційного курсу України значне зменшення інтересу до міжнародного порядку денного та використання

інструментів парламентської дипломатії з боку депутатів парламенту. За результатами аналізу зовнішньої політики від Ради зовнішньої політики «Українська призма» та афілійованими експертами з усієї України протягом 2020 р. зовнішня політика не була основним пріоритетом для більшості українських політиків. Традиційно до цієї теми зверталися насамперед президент, міністр закордонних справ та Віце-прем'єр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Народні депутати значно зменшили свій інтерес до міжнародного порядку денного та використання інструментів парламентської дипломатії. Виняток становило питання протидії російській агресії, зокрема у рамках ПАРЄ [303].

Двома найбільшими результатами 2020 р. варто вважати отримання статусу партнера розширених можливостей НАТО та підписання Угоди про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Великою Британією. До стратегічних результатів 2020 р. також можна віднести створення Люблінського трикутника як нового формату співпраці між Україною, Польщею та Литвою. Оголошення започаткування Кримської платформи також мало перші результати – Велика Британія, Канада, Молдова, США, Словаччина і Туреччина дали згоду на участь у ній. Новизною стратегічного бачення зовнішньої політики у 2020 р. вважаємо затвердження нової редакції Стратегії національної безпеки України. Це основний документ, який визначає ієрархію країн світу з точки зору національних інтересів України. Питання європейської та євроатлантичної інтеграції, а саме набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО, консолідація міжнародної підтримки та санкційного режиму для боротьби з російською агресією продовжують мати найвищу пріоритетність для держави.

Водночас Стратегія викликала деякі питання щодо розподілу країн на ті, всебічна співпраця з якими має «пріоритетний стратегічний характер» (США, Велика Британія, Канада, Німеччина, Франція), та ті, з якими Україна «розвиватиме стратегічне партнерство» (Азербайджан, Грузія, Литва, Польща, Туреччина). Крім того, надмірно узагальнено прописані пріоритетні напрями

для розвитку партнерських відносин, а саме – «з іншими державами Балтії та державами Північної Європи, а також тісні добросусідські відносини з державами Центральної та Південно-Східної Європи». Водночас аналітики відзначають досі відсутнє стратегічне бачення відносин України з країнами-сусідами та Чорноморським регіоном, попри доволі активну політику у цих напрямках [303].

Серед здобутків сучасного етапу наголосимо на отриманні широкого спектру допомоги з боку європейських структур: програма ЄС «Спеціальний захід для України», Програма підтримки приватного сектору України (EU «SURE» Program), Програма EU SURE – EU Support to Ukraine to Re-launch the Economy (Підтримка від ЄС Україні для відновлення її економіки), асоційована участь у Рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020», програма «Креативна Європа» [129, с. 24–25]. ЄС також надає Україні пряму підтримку іншими способами: через Європейські інструменти сусідства, Інвестиційний фонд сусідства, Інструменти стабільності та миру і Спільну зовнішню політику та політику безпеки. Наразі це близько 880 млн євро, виділених із 1,5 млрд євро. Брюссель є основним спонсором таких реформ, як боротьба з корупцією, децентралізація, державне управління, судова влада та верховенство права, конституція та виборчі процедури [388].

Важливою Програмою для розвитку економічної співпраці була Ініціатива EU SURE – EU Support to Ukraine to Re-launch the Economy (Підтримка від ЄС Україні для відновлення її економіки). Вона мала бюджет 95 млн євро та була втілена з 2016 по 2020 рр. EU SURE є частиною пакету допомоги від ЄС із бюджетом у 110 млн євро, ухваленої у квітні 2015 р. EU SURE здійснювала допомогу у розвитку малих та середніх підприємств в різних регіонах України і сприяла відновленню української економіки, стимулюванню зростання та створення нових робочих місць. Ця допомога надавалася також територіям, що потерпають від військового конфлікту, і сусіднім регіонам, що залучені до реінтеграції внутрішньо переміщених осіб [129, с. 24–25].

Важливим етапом у створенні умов для інтеграції країни в європейські та загальносвітові економічні відносини стала активна участь України в Рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Вона дозволила українським вченим проводити фундаментальні дослідження в найбільших науково-дослідних центрах, виконувати широкий спектр новаторських, прикладних робіт, дає можливість залучати високотехнологічні галузі промисловості України до реалізації проєктів і отримувати додаткові замовлення на створення високотехнологічної продукції п'ятого-шостого укладу, що також сприяє розвитку промисловості України.

З метою сприяння та надання підтримки вітчизняним дослідженням наказом Міністерства освіти і науки України від 13 березня 2015 р. було затверджено перелік національних та регіональних контактних пунктів програми «Горизонт 2020», які створили на базі вищих навчальних закладів, наукових установ, підприємств та громадських організацій. У 2015 р. було зареєстровано 259 українських заявників, 29 з яких отримали згоду на фінансування із загальним бюджетом 3,57 млн євро. Наукові установи та вищі навчальні заклади України взяли участь у 126 проєктах 7-ої Рамкової програми з обсягом фінансування Європейської Комісії у сумі близько 26,5 млн євро. [129, с. 24–25].

Одним з найбільших проєктів Європейської Комісії у сфері культури, аудіовізуальних і креативних індустрій, до якої приєдналась Україна, стала Програма ЄС «Креативна Європа» (2014-2020 рр.). Програму було запроваджено Регламентом Європейського Парламенту і Ради від 11 грудня 2013 р. Метою програми було визначено розвиток сектору культури і креативних індустрій в країнах Європи, посилення конкурентоспроможності європейської аудіовізуальної продукції, а також забезпечення промоції і захисту культурного та мовного розмаїття. Орієнтовний обсяг фінансування програми з бюджету ЄС склав 1,46 млрд євро. Програма складалась з двох підпрограм: «Культура» (31% бюджету програми) і «Медіа» (56% бюджету). Також окремою статтею бюджетних витрат в рамках програми було визначено

міжсекторальний напрямок (13% бюджету), завдання якого полягало у забезпеченні реалізації інструменту фінансового кредитування та підтримці мережі національних бюро програми «Креативна Європа». Підписання Угоди між Європейською Комісією і Урядом України про участь України у програмі «Креативна Європа» стало важливим кроком у створенні підґрунтя для повноцінної інтеграції України у європейський культурний простір [129, с. 27].

Для підтримки європейської перспективи українською владою було запропоновано механізм підписання декларації усіма країнами-членами ЄС та України про такі наміри. Декларація фіксує підтримку європейської перспективи України, зокрема підтримку з боку держави-підписанта, коли буде подана заявка на членство в ЄС. Роль цього документу політично важлива і є свідченням прагнення України стати членом Європейського Союзу та намірів держави-підписанта допомагати їй у всіх питаннях, що стосуються європейської інтеграції. Про готовність підтримати майбутній вступ України до ЄС та налаштованість сприяти українській державі у досягненні критеріїв членства вступу України до ЄС вже заявили Литва, Латвія, Естонія, Польща, з якими Україна вже підписала декларації [281]. Інтеграційні прагнення України підтримує і Угорщина, але розглядає можливість майбутнього членства тільки після вступу балканських країн.

Українське керівництво очікує, що в 2022 р. Європейський Союз започаткує перегляд політики сусідства, і цей перегляд стосуватиметься усіх країн Східної Європи; що буде вироблено конкретний новий формат співпраці для Грузії, України і Молдови, країн, які прагнуть членства. Ставка робиться на майбутнє головування у Раді ЄС Литви у 2027 р., яка заявила про виконання свого «завдання-мінімуму» для України – забезпечення початку переговорів щодо вступу України до ЄС. Так, Президент Литви Г. Науседа вважає, що Україна має шанси отримати членство у ЄС не раніше, ніж через 10 років, але й не пізніше, ніж через 30 років [193].

Українська влада прагне посилення взаємодії з ЄС та переходу відносин на більш прогресивний рівень, виступаючи з різними ініціативами та

пропозиціями, наприклад ініціативою В. Зеленського щодо приєднання до «Ініціативи трьох морів» (Тримор'я). «Ініціатива трьох морів» (Адріатичного, Балтійського та Чорного) – неформальна платформа співробітництва 12 країн Центральної та Південної Європи (Польща, Хорватія, Литва, Латвія, Естонія, Чехія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Румунія, Болгарія та Австрія). Однак приєднання України до цієї ініціативи можливе у разі членства в ЄС. Втім відсутність позитивних рішень щодо пропозицій України не означає послаблення зацікавленості ЄС [261]. Також ініціативу «Тримор'я» не варто пов'язувати з геополітикою, оскільки його треба розглядати як інфраструктурний проєкт.

У 2022 р. Україна стане першою державою-нечленом ЄС, яка очолить Стратегію ЄС щодо Дунайського регіону (EUSDR). Головування у Дунайській стратегії – це велика відповідальність для України та можливість навчитися досвіду інших країн регіону. Кожна спільна платформа з ЄС прискорює шлях європейської інтеграції України, особливо коли йдеться про співпрацю в одному з найбільших регіонів Центральної Європи [385].

Таким чином, серед здобутків сучасного етапу реалізації євроінтеграційних практик відмічаємо широкий спектр допомоги з боку європейських структур. Підтримка ЄС відбувається у сферах боротьби з корупцією, децентралізації, державного управління, судової влади та верховенства права, конституції та виборчих практик. Для цього вперше для будь-якої країни поза межами ЄС на рівні Союзу було створення групи підтримки для моніторингу та допомоги Україні у виконанні Угоди про асоціацію. ЄС разом зі своїми державами-членами є найбільшим донором гуманітарної допомоги та допомоги для швидкого відновлення/розвитку для України. Однак через обмеженість бюджету, низький рівень підтримки реформ, нездатність керівництва розв'язати пріоритетні завдання, нерозуміння дій української влади союзники України виявляють готовність допомагати радше в окремих проєктах або тренуваннях. Проблемним виміром відносин ЄС-Україна залишається акцентування на персоналіях, а не на інституціях. З іншого боку,

прийняття відповідальності за Україну перевантажує економічний та політичний порядок денний ЄС через існування в Євросоюзі «інтеграційної втоми».

Висновки до другого розділу

У результаті аналізу основних етапів політико-нормативної складової відносин між Україною та ЄС (етап визначення пріоритетів (1991-1998 рр.), етап співробітництва та партнерства (1998-2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (2014 р.) було виділено ряд загальних та специфічних рис, досягнень та проблемних сфер реалізації євроінтеграційних практик України. Підготовчий етап ознаменувався закладанням фундаменту для втілення європейського вектору розвитку як стратегічного та водночас продемонстрував політичну фрагментацію, дискретність функцій і повноважень органів влади, наявність впливових інтересів еліт, зацікавлених у збереженні статус-кво. Другий етап характеризувався інтенсифікацією процесів унормування основоположної бази для набуття членства в ЄС, адаптації законодавства до європейських стандартів, започаткуванням переговорів щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Серед проблемних аспектів тут констатовано, з одного боку, повільні темпи української влади у переході від декларацій до реального втілення реформ, відставання у відповідності нормативної бази до європейських стандартів, формування низькоефективних інституціональних структур, прийняття ними несвоєчасних рішень, відсутність спадкоємності ухвалених програмних дій, з іншого, – занадто об'ємний для оговореного терміну виконання в три роки перелік зобов'язань, покладених на Україну згідно з Планом дій, неготовність усередині ЄС до більш поглибленої співпраці. На сучасному етапі асоціації та інтеграції констатовано подальший розвиток євроінтеграційного вектору і наявність таких ризиків, як корупція, неефективна політика інформування населення про євроінтеграцію, відсутність консенсусу у політикумі та соціально-економічні проблеми, російська гібридна

агресія, спалах пандемії коронавірусу, посилення відцентрових процесів всередині ЄС.

Акцентовано, що попередній досвід у сфері координації євроінтеграційної політики полягав у значній дискретності функцій і повноважень органів влади. Розподілені функції координації політики європейської інтеграції між Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України не змогли забезпечити належну та повноцінну реалізацію європейських зобов'язань України. Відсутність централізованого механізму координації гальмувала реалізацію домовленостей з ЄС та виконання визначених внутрішніми рішеннями завдань.

Зазначається, що на сучасному етапі прийняття якісно нової Угоди про асоціацію актуалізувало необхідність побудови чіткої координації реалізації євроінтеграційного напрямку. Для цього було розроблено схему взаємодії основних інститутів влади, де позитивним досягненням стала можливість підготовки розгляду стратегії євроінтеграційної політики на урядовому рівні. Важливим у провадженні ефективних європейських практик стало створення нового механізму взаємодії між парламентом і урядом шляхом забезпечення регулярного діалогу цих інституцій щодо аспектів інтеграції України до Європейського Союзу, координації спільних ефективних кроків, які наближують законодавство України до права ЄС.

Відзначено достатній рівень спроможності державних органів влади щодо результативного втілення євроінтеграційних практик через системний та органічний характер залучення Урядового офісу з питань європейської інтеграції, секторальних міністерств, відповідного парламентського комітету в процес євроінтеграції та тісну співпрацю ЄС з Урядовим офісом з метою зміцнення інституційної спроможності даного процесу. Наявність активного громадянського суспільства дозволяє постійно моніторити роботу органів влади щодо покращення стандартів життя українців, можливості досягти значного прогресу на шляху модернізації України, забезпечення демократичної стабільності та економічного зростання.

Водночас, серед проблемних аспектів ефективності реалізації європейських практик розглянуто відсутність кадрового забезпечення Урядового офісу, обмеженість повноважень функціями координації та моніторингу, дисбаланс повноважень та ресурсів структурних підрозділів виконавчих органів з питань європейської інтеграції.

Здобутками сучасного етапу реалізації євроінтеграційних практик визначено широкий спектр фінансово-економічної та політичної підтримки з боку ЄС та окремо держав-членів Європейського Союзу у сфері боротьби з корупцією, щодо політики децентралізації та державного управління, щодо судової влади та верховенства права, конституції та виборчих практик. З'ясовано важливість України для всього Євросоюзу з точки зору політичної стабільності, безпеки та енергетичних питань.

Найбільш послідовними партнерами у підтримці європрагнень України аргументовано вважаємо Литву та Польщу, які постійно акцентують увагу на необхідності збереження політики «відкритих дверей» для нових країн-членів. Головування Польщі у в ОБСЄ у 2022 р. та головування у Раді ЄС у 2025 р., а також головування у Раді ЄС Литви у 2027 р. розглянуто як перспективу подальшого відстоювання інтересів України та підтримки її євроінтеграційного курсу на рівні ЄС і забезпечення можливості для початку переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу.

Проблемним виміром ефективного використання наданої допомоги у процесі реалізації євроінтеграційних практик України визначено, з одного боку, акцентування на персоналіях, а не на інституціях, низький рівень підтримки реформ через нездатність влади досягти конкретних результатів у системному реформуванні та вчасно розв'язувати пріоритетні завдання, суперечливість політичних рішень, що призводить до нерозуміння дій української влади союзниками та зумовлює тенденції до зниження їхньої готовності допомагати у глобальних масштабах. З іншого боку, у керівництва ЄС відсутнє чітке уявлення про значення та перспективи України в Союзі, що призводить до непорозуміння та розбіжностей у трактовці реалізації механізмів підтримки з

боку українського уряду та ЄС. Необхідність узяти на себе відповідальності за Україну перевантажує економічний та політичний порядок денний Євросоюзу через наявну у ньому «інтеграційну втому».

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК УКРАЇНИ

3.1. Вплив євроінтеграції на діяльність політичних партій та процес розбудови громадянського суспільства

Євроінтеграція як політичний курс, кінцевою метою якого є досягнення відповідності певним критеріям та вступ до Європейського Союзу, у 2019 р. отримав в Україні конституційне закріплення. Цьому передували сплески громадянської активності, партизація євроінтеграційних гасел, широка інформаційна кампанія, підписання важливих документів, головний з яких – Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку. Зовнішньополітичний вектор розвитку держави та його вибір завжди були частиною риторики як політичної еліти, так і контреліти, однак визначити зумовленість цієї мовленнєвої практики можливо, лише з'ясувавши, чи синхронізовано євроінтеграцію у промовах політиків з євроінтеграцією у запитах суспільства.

Попри те, що євроінтеграційний курс не можна назвати стабільним і планомірним, однак, станом на 2021 р., він не має і не потребує альтернатив. Показово, що в оцінці прогресу виконання завдань Угоди про асоціацію понад третина напрямків стосуються громадянського суспільства, навіть більше – є якісними критеріями його функціонування. Звідси постає дуалістичне питання: розвинене громадянське суспільство є запорукою просування євроінтеграційного процесу в Україні чи виступає однією з цілей реалізації євроінтеграційного курсу? Або ж як співвідносяться ці аспекти, враховуючи роль суспільної активності у формуванні зовнішньополітичної парадигми Української держави? Дослідницька цікавість також стосується євроінтеграційного контексту у формуванні ідеологій та програмного розвитку

вітчизняних політичних партій – ситуативних комунікантів суспільно-політичних відносин, а в ідеалі – провідників і виразників суспільних інтересів.

Вирішити описані вище завдання можна, до прикладу, зіставивши програмні заяви партій з подальшими рішеннями представницького органу влади. Попередньо дослідивши періоди активної інституціоналізації євроінтеграційного курсу, вважаємо за доцільне звернути увагу на останні 20 років генези відповідної складової у діяльності партій, починаючи з виборів 2002 р. як доволі конкурентних і з полярним ідеологічним представництвом політичних сил. Тоді з 33 партій, що брали участь у виборах, до парламенту потрапили, подолавши бар'єр у 4%, шість політичних сил – партій та блоків, які, по суті, об'єднують 22 партії [28].

Лідери перегонів в одномандатному виборчому окрузі – виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (у складі 10-ти партій) – декларували у спільній передвиборчій програмі «відновлення європейських традицій розвитку особистості» та «запровадження європейських екологічних стандартів при створенні і реконструкції виробничих потужностей для покращання довкілля» [29]. І хоч автоматично такі тези пов'язуються з європейським вектором розвитку, однак жодного наміру інтеграції де-факто у документі не зафіксовано, його характер, скоріше, загальний і декларативний, у форматі спільної заяви політичних сил.

У програмі Комуністичної партії України (КПУ) відсутня будь-яка проєвропейська риторика, натомість закріплено зближення з Росією та Білоруссю [118]. Такі тези залишалися незмінними аж до заборони КПУ (у рамках дії Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9.04.2015 р.).

«Блок, який перемаже», – гасло з програми виборчого блоку політичних партій «За єдину Україну!», який, судячи з конфігурації сил у новообраному парламенті, дійсно, переміг. Дуальний характер програми блоку полягає у тому, що, з одного боку, політична сила заявляла про «сприяння комплексній

євроінтеграції України», з іншого, – про «зміцнення зв'язків з країнами СНД» [31]. У документі неодноразово підкреслювалося, що Україна – європейська країна, чие майбутнє нерозривно пов'язано з Європою, а саму державу пропонували зробити «центром регіональної економічної інтеграції». Однак жодних домінант не було виділено – пріоритети зводилися до «наповнення новим змістом стосунків з Росією та країнами СНД, нарощування української зовнішньополітичної, економічної та гуманітарної присутності в Європі і світі» [31]. Схожими до риторики блоку «За єдину Україну» були положення програми Соціал-демократичної партії України (об'єднаної): «зміцнення суверенітету держави і активна участь у міжнародному розподілі праці; входження України у світові та європейські міжнародні організації; розвиток зв'язків з Росією на умовах партнерства, рівноправності і взаємної вигоди; створення системи загальноєвропейської колективної безпеки за участю країн Західної, Центральної, Східної Європи та Росії [243]. Не надано оцінки європейським перспективам у програмі Виборчого блоку політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко». Та й у цілому питання зовнішньої політики обмежено критеріями «національних інтересів», «мирних рівноправних стосунків з усіма державами», «використання транзитних потужностей» [30]. Серед семи «першочергових зобов'язань соціалістів», які лягли в основу програми СПУ, відсутні пункти про зовнішньополітичний вектор розвитку держави [244].

Розстановка сил у Верховній Раді IV скликання не сприяла ані реалізації проєвропейських гасел, ані просуванню відповідного курсу, однак, як видно з передвиборчих програм, партії не бачили серед пріоритетів таких цілей і завдань. Безумовно, у період 2002-2006 рр. діалог між ЄС та Україною відбувався, продовжували діяти ухвалені раніше дорожні карти, але жодна зі сторін не озвучувала офіційних заяв про реалізацію курсу на безпосередній вступ до Євросоюзу.

Коротка каденція Верховної Ради України V скликання (2006-2007 рр.) ознаменувалася окресленими стартовими позиціями, закріпленими у

передвиборчих програмах політичних партій. Так, Партія регіонів заявляла про: проведення політики добросусідства з усіма сусідніми державами; планомірне ведення України до європейської інтеграції за умов захисту національних інтересів; підтримка позаблокового статусу України; нормалізація відносин з Росією як стратегічним партнером України і завершення роботи зі створення Єдиного економічного простору. Блок Юлії Тимошенко не мав чіткої позиції щодо зовнішньополітичних пріоритетів, а Блок «Наша Україна» основним напрямом зовнішньої політики України називав інтеграцію до європейських структур з отриманням асоційованого членства у максимально стислі терміни. Соціалістична партія України виступала за добросусідські взаємовигідні відносини з Росією та іншими країнами і визначала своєю метою соціальну справедливість, добробут кожної сім'ї, сильну, демократичну, суверенну державу як європейський вибір України. Комуністична партія України декларувала: зміцнення дружніх зв'язки з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та іншими країнами СНД; наповнення реальним змістом Угоди про Єдиний економічний простір [172]

Короткотривала діяльність депутатського корпусу не ознаменувалася ухваленням законів у контексті просування європейської інтеграції України і завершилася підписанням 5 червня 2007 р. президентського Указу «Про призначення позачергових виборів до Верховної Ради України у зв'язку з неповноважністю Верховної Ради України та достроковим припиненням її повноважень». Програми чотирьох політичних партій, які за результатами волевиявлення громадян знову потрапили до парламенту, мало чим відрізнялися від попередніх електоральних заяв, а нова політична сила – «Блок Литвина» – не мала чіткої позиції щодо зовнішнього курсу держави [173]. Ігнорування євроінтеграційної складової у передвиборчих програмах партій упродовж кількох електоральних циклів має, на нашу думку, кілька передуючих умов: по-перше, відсутність консолідованого і конкретного запиту від суспільства; по-друге, неможливість реалізації курсу без аналогічних заяв про наміри з боку ЄС, а таких заяв тоді не лунало; по-третє, токсичність самої

теми вступу до ЄС як контртези дружби з Росією, що призводить до репутаційних ризиків та електоральних втрат; по-четверте, на фоні складної соціально-політичної та економічної ситуації в країні акцент на чіткому зовнішньому курсі держави виглядав менш значимим і актуальним. Водночас, саме за час роботи Верховної Ради VI скликання було ухвалено Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» із закріпленою у ньому метою «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» [203].

Парламентські вибори 2012 р. зберегли кількісний показник партій у Верховній Раді, але оновили двох гравців – замість «Нашої України» та «Блоку Литвина» прохідний бар'єр здолали партії «УДАР Віталія Кличка» та Всеукраїнське об'єднання «Свобода». Партія регіонів у міжнародній політиці виступала за збереження позаблокового статусу, здобуття асоційованого членства в Євросоюзі, створення зони вільної торгівлі, зняття візових бар'єрів між Україною та ЄС, посилення економічної співпраці в рамках зони вільної торгівлі з країнами СНД, стратегічне партнерство з Росією, США, Китаєм. ВО «Батьківщина» заявляла про незворотність європейського вибору для України, обіцяла ліквідувати кризу у відносинах із Євросоюзом, забезпечити підписання та ратифікацію Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС, досягнути безвізового режиму з країнами Євросоюзу. Партія «УДАР Віталія Кличка» зафіксувала свій намір «вирвати Україну з кола зубожілих корумпованих режимів і приєднати до європейської спільноти». КПУ заявила про пріоритетність у зовнішній політиці вступу до Митного союзу, Єдиного економічного простору, Євразійського економічного союзу, перегляд положень міжнародних договорів, у першу чергу, у рамках СОТ, необхідність припинення співробітництва з МВФ. Позаблоковий та нейтральний статус України мав бути закріплений у Конституції. У програмі Всеукраїнського об'єднання «Свобода» відсутні положення щодо зовнішнього вибору/політики держави [174].

Очевидно, що з поляризацією, у тому числі штучною, суспільства полярність у презентації бачення зовнішнього курсу країни почали демонструвати й політичні партії: одні зберігали свої переконання, але висловлювали їх більш категорично (як-то КПУ), інші нарешті артикулювали не нейтральну, а чітку позицію (наприклад, БЮТ). Показово, що каменем спотикання для подальшої реалізації євроінтеграційних прагнень України стала саме Партія регіонів, яка протягом усіх виборчих кампаній, починаючи від діяльності блоку «За єдину Україну», зберігала нейтралітет з тяжінням до співробітництва саме у європейському напрямку.

Вибори до парламенту 2014 р. стали переломними у сприйнятті питання європейської інтеграції і показовими у контексті кардинальної зміни політичних сил у законодавчому органі влади та загальної «єврориторики». Лідери виборчого рейтингу – партії «Народний фронт» та «Блок Петра Порошенка» – були спільними у своєму баченні європейського майбутнього України: євроінтеграція мала бути системною, підтримуваною успішними реформами з кінцевою метою повноцінного членства в ЄС. «Опозиційний блок» заявляв про негативні наслідки підписання Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу, однак утримався від проросійських гасел. У своїй програмі ВО «Батьківщина» акцентувала важливість продовження європейської та євроатлантичної інтеграції як запоруки здобуття миру в країні. У документі чітко сформульовано мету членства України в Євросоюзі. Єдина партія, яка не висловилася з приводу зовнішньополітичного аспекту, – це «Об'єднання «Самопоміч» [33].

Саме у період каденції Верховної Ради України VIII скликання було підписано Угоду про асоціацію, внесено зміни до Конституції, які остаточно закріпили курс держави на інтеграцію до ЄС та НАТО. Відповідно, вибори до Верховної Ради у 2019 р. відбувалися в умовах, коли курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію вже був конституційно закріпленим і перманентно підтримуваним громадянами у статистиці соціологічних опитувань. Відтак, вектор партійних заяв вже менш залежав від суспільної думки, а був виключно

наслідком політичного рішення партійної номенклатури та зовнішніх впливів, зокрема, фінансових. Неформальні правила політичної гри для підтвердження релевантності учасників виборів вимагали висловитися щодо пріоритетів на осі «Схід – Захід», тому ці позиції присутні у програмах п'яти партій, які потрапили до чинного на момент написання дисертації парламенту. Лідери волевиявлення партія «Слуга народу» заявили про намір ухвалювати «закони, необхідні для виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС і розширення співпраці з Євросоюзом і НАТО», але уникнули висловлювань про кінцеву мету таких дій, а саме вступу до Євросоюзу. ВО «Батьківщина», «Європейська солідарність» та «Голос» зафіксували свою безапеляційну прихильність до євроінтеграції України. І лише «Опозиційна платформа – За життя» як ідеологічний правонаступник колишніх «регіоналів» висловилося щодо «повернення до політики багатовекторності, припинення обопільних санкцій та відновлення взаємовигідних торговельно-економічних зв'язків з Росією та країнами СНД, перегляду умов участі України у Світовій організації торгівлі та зоні вільної торгівлі з Європейським Союзом [171]. У 2019 р. такі позиції провідних партійних гравців були доволі передбачуваними, навіть для новачків електоральних змагань – партія «Слуга народу» дотримувалася суспільно схвалених трендів, але лишала простір для маневрів у бік опозиційного електорату.

Отже, проаналізувавши публічну частину партійних наративів щодо європейської інтеграції України, сформульовано висновки, що аспект зовнішньополітичного вибору не був основоположним для побудови ідеологічної платформи політичних партій, а конструювався залежно від запиту суспільства та зовнішніх і внутрішніх обставин. Європейський курс (часто без згадування ЄС) був присутній у більшості вивчених програм політичних партій-переможців парламентських виборів, але сформулювався у політичне гасло лише у 2010-х роках. Представлена у партійних програмах зовнішньополітична складова підпорядкована логіці: за ЄС значить проти Росії – нейтральна позиція (або взагалі не задекларована) – за східне партнерство

значить проти ЄС і Заходу. Єдине виключення, тобто партія, яка виходить за рамки цієї логіки, – це Партія регіонів у 2002-2014 рр.: євронастрої, демонстровані у партійних програмах, не знайшли фактичного прояву на вирішальних етапах реалізації євроінтеграційного курсу. Щодо маркеру еволюційності, то лише політична сила, очолювана Ю. Тимошенко, протягом досліджених електоральних кампаній демонструвала саме еволюцію євроінтеграційної частини своїх програмних заяв – від ігнорування теми до нейтральної позиції, але все ж світоглядно європейської, та визнання пріоритету європейської інтеграції і мети набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

У підсумку дослідженням зафіксовано, що від самого початку функціонування партійної системи у ній були представлені різні точки зору щодо зовнішньополітичного тяжіння держави. Більше того, ці точки зору зазнавали змін, що зумовлено і впливом громадської думки, і зовнішніми чинниками. Попри те, що питання євроінтеграції до 2014 р. часто було декларативною та навіть популістичною частиною порядку денного вітчизняних політичних партій, саме воно виступило рушієм стрімких змін у суспільстві, державних інституціях, принципах внутрішньої політики та становищі України на міжнародній арені. Зі статусу рядової тези європейська інтеграція трансформувалася у принципову позицію партій. Тепер ставлення до проєвропейського курсу, без перебільшень, є критерієм оцінки індивідуального та глобального виміру державної політики.

Взаємозв'язок процесів євроінтеграції та розбудови громадянського суспільства став предметом досліджень учених у різних галузях знань. Суспільні зміни в Україні у контексті євроінтеграції описані у колективній монографії за загальною редакцією С. Телешуна (2017 р.) [48], вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України актуалізовано у монографії А. Костенко (2018 р.) [126], формування громадянського суспільства в умовах модернізації державного управління проаналізовано у колективній монографії за загальною редакцією Л. Гонюкової (2019 р.). Різні

напрямки описаної проблематики лягли в основу дисертаційних досліджень М. Назаренко (2014 р.) [162], А. Матійчика (2016 р.), І. Тарнавської (2019 р.) [257] та викладені у наукових публікаціях Ф. Барановського [9], С. Леськів [149], О. Лотюк, В. Марчука [143–145; 332; 357], Х. Машталір [149], М. Месюк, О. Хомей та ін. Разом із цим, на основі офіційних документів і змістів цільових програм, грантових проєктів важливо виділити маркери оцінки та характер ролі громадянського суспільства у реалізації євроінтеграційних практик в Україні.

Євроінтеграційна складова внутрішньої та зовнішньої політики України зафіксована у відповідному законі ще у 2010 р., а саме: модернізація системи державної служби з урахуванням європейського досвіду; удосконалення системи демократичного цивільного контролю над військовою організацією держави та правоохоронними органами, забезпечення їх відповідності вимогам європейських інституцій; перехід на європейську модель ринкового нагляду, якості та безпеки продукції; впровадження європейських підходів у сфері делегування функцій держави суб'єктам господарювання; забезпечення прав і свобод громадян на основі дотримання європейських стандартів соціального захисту; реформування та розвиток вітчизняної системи вищої освіти і науки, забезпечення їх інтеграції в європейський та світовий освітній і науковий простір тощо [203].

Частина викладених у законі норм стосуються позаінституціональної площини державотворення, а отже – громадянського суспільства. У подальшому відповідні параметри суспільно-політичних відносин закладалися і в інших офіційних документах щодо реалізації євроінтеграційного курсу. Так, Угода про асоціацію визначає ті напрямки, у залученні до реалізації яких зацікавлені сторони. По-перше, передбачено функціонування дорадчої групи з питань сталого розвитку, до складу якої входять представники незалежних громадських організацій, як-то організацій роботодавців та працівників, НУО та інших зацікавлених сторін (Ст. 299). З метою підтримки діалогу щодо сталого розвитку торговельних відносин між Україною та ЄС заплановано проведення щорічного Форуму розвитку громадянського суспільства, останній

з яких у жовтні 2020 р. відбувся в онлайн-режимі через карантинні обмеження. По-друге, з метою реалізації реформ у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей унормовано включення до процесу організацій громадянського суспільства (ОГС) (Ст. 421). По-третє, міжкультурний діалог запропоновано здійснювати разом із організаціями, які представляють інтереси громадянського суспільства, та культурними закладами України та ЄС (Ст. 438). По-четверте, метою співробітництва з питань громадянського суспільства вказано зміцнення контактів та взаємного обміну досвідом між усіма секторами громадянського суспільства в Україні та державах-членах ЄС, залучення ОГС до реалізації Угоди, забезпечення взаємної обізнаності та розуміння щодо України в державах-членах ЄС та навпаки (Ст. 443). У документі також обґрунтовано включення ОГС до вирішення завдань транскордонного та регіонального співробітництва (Ст. 446) та передбачено інформування організацій громадянського суспільства про виконання Угоди та врахування їхнього внеску для її реалізації. З цією метою створено Платформу громадянського суспільства (ПГС), яка складається з представників громадянського суспільства України та членів Європейського економічного і соціального комітету (Ст. 469) [273].

У 2019 р. було підписано Угоду між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка громадянського суспільства та культури». Загальною метою заходів, розрахованих на сім років, є підвищення життєздатності та спроможності організацій громадянського суспільства і закладів культури сприяти розвитку підзвітних, прозорих та демократичних інституцій, соціальному та економічному поступу, а також запобіганню насильницьким конфліктам [271].

Підкреслимо, що в Угоді про асоціацію актуалізовано комунікаційну складову будь-яких взаємодій із питань громадянського суспільства. Діалог та співробітництво між його учасниками з обох сторін визнано невід'ємною частиною відносин між Україною та ЄС. Запорукою такого діалогу має бути зміцнення контактів та взаємного обміну досвідом між ОГС в Україні та

державо-членах ЄС, сприяння процесу інституційної розбудови та консолідації організацій громадянського суспільства, забезпечення поінформованості українських представників щодо організації в рамках ЄС консультацій та діалогу між соціальними і громадськими партнерами з метою залучення громадянського суспільства до політичного процесу в Україні (Ст. 444) [271]. Водночас, маємо констатувати, що існує ряд суперечностей та недоліків у висвітленні діяльності Платформи та згаданих Форумів. Якщо про функціонування Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС міститься інформація на Євроінтеграційному порталі [81], вебсайті української сторони Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС [185] та відповідній сторінці у соціальній мережі Facebook, то актуальні дані про перебіг Форумів громадянського суспільства з питань торгівлі та сталого розвитку відсутні у відкритому публічному доступі на офіційних джерелах, а лише частково згадуються на вебсайтах учасників заходу від організацій громадянського суспільства. Показово, що у спільній Декларації після засідання ПГС, яке відбулося у Брюсселі в 2019 р., висловлено стурбованість щодо неефективної комунікації між різними відомствами, залученими до впровадження Угоди про асоціацію, що відтерміновує виконання взятих сторонами зобов'язань [246].

Як протидія недолікам інформаційно-комунікаційної складової політики євроінтеграції наприкінці 2020 р. стартувала урядова інформаційна кампанія «EUKраїна», мета якої зробити свідомою підтримку євроінтеграції українцями. Цій цілі підпорядковано завдання показати практичні вигоди, які отримує кожен громадянин України від того, що країна починає «жити за новими, високими стандартами». До прикладу, кампанія пропагує «шість базових європейських цінностей: повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини» [113].

Наразі, за даними Євроінтеграційного порталу, серед 24 показників прогресу виконання пунктів Угоди про асоціацію відносно низькі темпи демонструють ті, що є запорукою балансу між громадянами та державними

інститутами, а саме: соціальна політика та трудові відносини – 40%, захист прав споживачів – 42%, статистика та обмін інформацією – 68% [219]. Запорукою ж успішного здійснення запланованих змін вважаємо включення до формування державних стратегій представників відповідних інститутів громадянського суспільства – суб'єктів представництва і репрезентації інтересів різних верств і груп громадян.

Описані показники та параметри, а також запит на участь інститутів громадянського суспільства у впровадженні пунктів Угоди про асоціацію України та ЄС зумовлюють необхідність у визначенні поняття «євроінтеграційний потенціал громадянського суспільства». Під ним розуміємо спроможність і сукупність можливостей організацій громадянського суспільства брати участь у реалізації курсу європейської інтеграції країни і спільно з державними інституціями, і в якості незалежного консультативного органу з числа зацікавлених ОГС за пріоритетними напрямками євроінтеграції. Ресурсну складову євроінтеграційного потенціалу громадянського суспільства уособлюють як активні неурядові організації, так і забезпечений їм доступ до інформації, діалогу, демократичного досвіду інших країн та можливість транслювати альтернативні чи додаткові позиції щодо включення до порядку денного євроінтеграційного процесу питань соціально-економічного, культурно-гуманітарного спрямування тощо [71].

Отже, помилковим вважаємо підхід в оцінці потенціалу громадянського суспільства виключно через урахування членства громадян у громадських організаціях чи кількості цих організацій, позаяк неможливо здійснити комплексний аналіз ефективності таких інституцій. Інші причини – можливість громадян бути учасниками одночасно кількох неурядових організацій або ж членство без активної позиції чи безпосередньої діяльності. Водночас, свою спроможність виступити рушієм суспільно-політичних змін у державі українське суспільство довело на прикладі Помаранчевої революції та Революції Гідності, організованого спротиву російській агресії добровольчими батальйонами, активного волонтерського руху та ін. [71].

Важливо підкреслити природу громадської активності у згадані періоди. За висновками фахівців Інституту соціології НАН України, «ініціатива спонтанних протестних акцій виходила не з партійно-інституціональних структур, а від активних громадян та студентів [71]. Цей алгоритм та особливість радше переважно самоорганізованих ініціатив, аніж акцій, організованих і керованих політичними елітами, зберігався впродовж усього тривалого протестного руху, включаючи його найдраматичніші епізоди» [223, с. 84]. Важливо зауважити, що помилковим є зведення причин громадянської активності виключно до вимоги подальшої євроінтеграції. За даними соціологів, кожен другий із мітингувальників опинився на Майдані заради скасування корумпованого режиму (51%), 46% опитаних мотивували відчуття того, що країна потребує радикальних змін у системі влади, прагнення інтеграції з Європейським Союзом рухало 44% респондентів, 30% були обурені силовими діями влади по відношенню до мирних протестувальників [223, с. 205–206.]. Таким чином, відмова офіційної влади від продовження курсу євроінтеграції наприкінці 2013 р. стала одним із тригерів, а не причиною Революції Гідності [71].

Участь населення у розробці та подальшому контролі за виробленням політичних рішень – це не традиція, а усталена практика у країнах ЄС, про що наголошує вітчизняна дослідниця Н. Вінникова. Відповідно, реалізація подібного досвіду в Україні – це частина євроінтеграційного шляху. Громадяни ЄС можуть здійснювати вплив на вироблення рішень через неурядові організації та різноманітні галузеві об'єднання. Згідно з результатами досліджень Євробарометру, більшість громадян в Євросоюзі вважають, що неурядові організації можуть впливати на ухвалення рішень на місцевому і національному рівнях. Найбільш поширеними формами прямої участі громадян у процесі вироблення й ухвалення загальноєвропейських рішень є плебісцити та механізм Європейської громадянської ініціативи. Необхідно відзначити, що саме політичні інструменти прямої партисипації неодноразово викривали

розбіжності, наявні у баченні й оцінці процесів євроінтеграції між громадянами та елітами [35, с. 36, 39].

Загалом, беручи громадянське суспільство України у якості певного мірила готовності чи усвідомленого європейського вибору країни, варто окреслити стартові оціночні позиції вітчизняного соціуму. Така оцінка завжди буде відносною – щодо інших держав та їхніх суспільно-політичних та економічних умов, щодо конкретно-історичної ситуації у світі чи регіоні, щодо параметрів, за якими здійснюється оцінювання [71]. До прикладу, за висновками Українського незалежного центру політичних досліджень та організації FHI360, Україна у своєму субрегіоні, до якого також входять країни пострадянського простору, залишається країною із найвищою сталістю організацій громадянського суспільства з повільною, але все ж позитивною динамікою [108]. Маркерами розвитку громадянського суспільства в Україні є покращення правового середовища, організаційної спроможності ОГС, упровадження секторального підходу до реалізації суспільно значущих проєктів, що підвищує ефективність неурядових організацій, їхньої співпраці з державними відомствами та міжнародними партнерами.

Щодо внутрішніх показників зрілості громадянського суспільства, то такими, на нашу думку, є готовність громадян брати на себе відповідальність за добробут власної громади, включеність до процесу фінансування ОГС як механізму унеможливлення монопольного державного впливу, віра у впливовість громадянської самоорганізації. Соціологічні дослідження показують, що майже 33% опитаних українців регулярно або рідко відвідує збори у своїх громадах, понад 7% роблять це часто. Однак дві третини зазначили, що не мають ні часу (33,3%), ні зацікавлення (31,7%) брати участь у таких активностях [105]. У 2020 р. кожен п'ятий українець (20,9%) перераховував кошти благодійним або громадським організаціям [66]. 30% громадян готові підтримувати організації громадянського суспільства за допомогою відсоткового механізму, але у більшості випадків ідеться про адресну підтримку, а не інвестування у модернізацію інституцій [34]. Такі

показники є свідченням низького рівня довіри, з одного боку, до спроможності організацій громадянського суспільства впливати на суспільно-політичні процеси в державі, з іншого боку, – до самих державних інститутів як гарантів створення належних умов для самоорганізації громадян. І тут знову постає потреба у налагодженні комунікації між державою та громадянським суспільством як засобі подолання таких деструктивних явищ.

Серед механізмів впливу інститутів громадянського суспільства у процесі євроінтеграції українські дослідники акцентують такі: участь у доопрацюванні положень нормативно-правових актів (громадська організація «Лабораторія законодавчих ініціатив»); включення до робочих консультативних груп при урядових інституціях (Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд»); створення коаліції провідних громадських організацій заради просування та імплементації реформ в Україні (Реанімаційний пакет реформ); впровадження партиципаторного бюджету (бюджету участі, громадського бюджету); участь інститутів громадянського суспільства у публічних закупівлях з метою надання публічних послуг, заходах громадського контролю та недержавного моніторингу тощо [126, с. 270–271, 273, 277, 279].

Також вітчизняні вчені пропонують різні підходи до прогнозів розвитку громадянського суспільства або впливу на нього євроінтеграційних практик. Так, Х. Машталір та С. Леськів, підсумовуючи спільне дослідження, зауважують, що «інтеграція України в європейську спільноту, а згодом і її членство в ЄС зовсім не означає автоматичного створення та функціонування в Україні нового зразка громадянського суспільства. На думку дослідниць, українським громадянам необхідно самостійно, за допомогою зовнішніх, міжнародних, а також внутрішніх факторів будувати модель вітчизняного громадянського суспільства з усіма його супутніми ознаками та елементами, тим самим практично довівши свою прихильність до базових цінностей Європи, демонструючи готовність до реальних змін та реформ усередині нашої держави» [149, с. 163–166.]. Інша точка зору зводиться до того, що розбудова громадянського суспільства – це, у першу чергу, запорука його власного

виживання і подальшої модернізації, у тому числі, у рамках євроінтеграційних практик.

Ще одна візія стосується аспекту цілепокладання щодо європейського вибору у розвитку України. Професор Ф. Барановський вказує на подвійний характер такого вибору для українського суспільства. По-перше, «напрямок руху у бік європейської цивілізаційної моделі дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності соціуму і держави, тобто підвищити в Україні європейську культуру ідентичності й інтеграції до загальноєвропейського середовища». По-друге, «зміцнення європейської ідентичності одночасно означає посилення власної національної ідентичності, пошкодженої тоталітарним минулим» [9, с. 203.]. В умовах силового тиску на державу з боку Російської Федерації, застосування маніпулятивних прийомів гібридної війни з метою ідеологічної диференціації та протиставлення частин українського суспільства наголос на європейській спільності вважаємо консолідуючим аргументом – він формулює спільний ціннісний наратив, нейтралізує штучно підживлюваний комплекс меншовартості, сприяє об'єктивній оцінці модерних змін, які поступово впроваджуються в Україні.

Характеризуючи суспільство як громадянське, ми засвідчуємо релевантний рівень відповідальності, компетентності та консолідованої цілеспрямованості його членів. Саме такі параметри дають можливість громадянському суспільству (його інституціям) бути розпорядниками грантової допомоги, донором якої в останні 10 років і надалі все частіше стає Європейський Союз. Перш за все, йдеться про включення громадянського суспільства у бюджетну підтримку ЄС – в один з механізмів допомоги Європейського Союзу, спрямований на сприяння подоланню бідності, стійкому економічному зростанню, розбудові та зміцненню демократії; договір, який використовують для підготовки і здійснення реформ у взаємоузгоджених секторах або в масштабах держави, а також у сфері макроекономіки і бюджетної політики [252, с. 4]. У даному контексті інститути громадянського суспільства стають партнерами не держави, а міжнародних інституцій і

залучаються у якості консультантів з подолання корупції, учасників Спільної групи моніторингу бюджетної підтримки, інструмента адвокації важливих суспільних процесів та поширення позитивного досвіду для реплікації іншими організаціями. Щодо країн Східного партнерства Європейський Союз передбачає однією з цілей бюджетної підтримки посилення ролі громадянського суспільства, яке, серед іншого, має «здійснювати моніторинг, контроль та підготовку звітів щодо виконання вимог у сфері реформування системи державного управління, заходів боротьби з корупцією, проведення конституційної реформи, реформи судів та судочинства, гармонізації виборчого законодавства» [252, с. 47]. Досвід інституціоналізації участі громадськості у всіх галузевих програмах державного розвитку дозволяє вітчизняному громадянському суспільству відповідати компетентностям вказаних функцій.

Останнім часом громадянське суспільство стає предметом угод між ЄС та Україною, як, наприклад, у рамках дії Угоди про фінансування між Урядом України та Європейською Комісією щодо механізму розвитку громадянського суспільства (06.10.2020 р.) [274]. Документ передбачає підтримку сприяння захисту навколишнього середовища, політичному діалогу та розвитку потенціалу громадянського суспільства, як визначено у Дорожній карті для взаємодії з громадянським суспільством (2018-2020 рр.), яка включає такі напрямки: використання інноваційних підходів в інформаційно-просвітницькій діяльності та розробці політики, включаючи участь у мультидонорських ініціативах; підтримка спільних донорських ініціатив, спрямованих на забезпечення довгострокової стабільності та зростання організацій, орієнтованих на інформаційно-просвітницьку діяльність; розвиток трансформаційного лідерства та організаційного управління, в тому числі у світлі відновлення після пандемії COVID-19; розробка спеціальних служб підтримки для українських організацій громадянського суспільства та, зокрема, аналітичних центрів, соціальних підприємств, ЗМІ та суб'єктів культури, а також організацій, які просувають права національних меншин; стимулювання волонтерської діяльності та просування громадянської освіти, в тому числі на

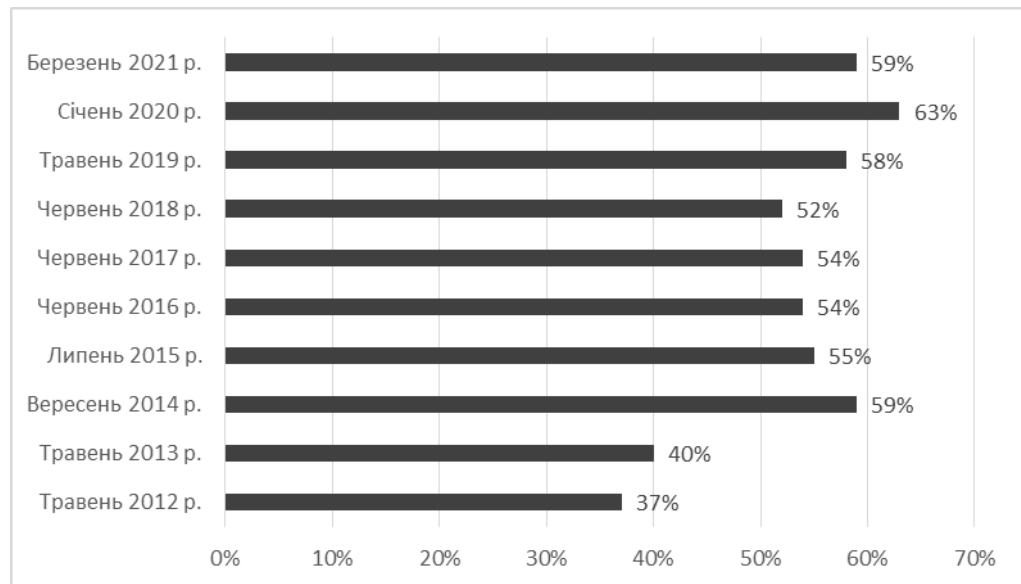
місцевому рівні; просування моделей управління мультиетнічними громадами через громадянське лідерство та розширення прав і можливостей; фінансова підтримка третім сторонам з питань, що сприяють соціальній згуртованості; зміцнення ролі громадянського суспільства, в тому числі тих, хто просуває права жінок і дітей, з метою пом'якшення негативних наслідків кризи, пов'язаної з пандемією COVID-19; фокусування уваги на заходах боротьби з гендерним насильством; просування прав людини, рівності та боротьби з дискримінацією в українському суспільстві, зокрема, щодо свободи асоціації, мирних зібрань та недискримінації на основі статі, расового чи етнічного походження, релігійних уподобань чи вірувань, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації; відстоювання участі громадянського суспільства у прийнятті рішень шляхом надання можливості представницьким організаціям вступати у діалог з українським урядом щодо нагальних питань [274].

Остання за дією Угода передбачала фінансування цільових заходів у сумі 20 млн євро від Європейської Комісії без умов співфінансування з боку Уряду України. Це лише один із прикладів субсидіювання розвитку громадянського суспільства в Україні від Європейського Союзу. Інший – вже згадувані положення Європейського інструменту сусідства, у рамках якого наша держава, починаючи з 2014 р. щорічно отримує близько 200 млн євро для розвитку економіки, державного управління та громадянського суспільства [65]. А протягом минулого року діяла проєктна заявка від Представництва Європейського Союзу в Україні «Механізм розвитку громадянського суспільства України: підвищення ролі громадянського суспільства для кращого врядування, прав людини та культури» на 12,5 млн євро. А до кінця 2022 р. триватиме проєкт для місцевих громад «Європейський Союз для сталості громадянського суспільства в Україні» з середнім очікуваним розміром гранту у 160 тис. грн. Цей перелік з мікро і макрогрантів для організацій громадянського суспільства є досить широким і постійно доповнюється.

Зацікавленість у сталому розвитку громадянського суспільства в Україні – це не умовність з боку ЄС, а пошук суспільного партнера у просуванні

євроінтеграційних реформ. На жаль, вади вітчизняної політики відомі далеко за межами України, натомість українці як свідомі і відповідальні громадяни з чіткою проєвропейською позицією заявили про себе під час двох сплесків суспільної активності (2003-2004 рр., 2013-2014 рр.). Фінансова підтримка лише ресурсно посилить дієвий засіб контролю за здійсненням влади, зокрема, й євроінтеграційних практик, а також підвищить мотивацію акторів громадянського суспільства як стейкхолдерів демократизації суспільно-політичного середовища в Україні. До слова, аналогічні функції та очікування покладено на громадянське суспільство й у рамках розробленої Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр. [228]. Адаптивність ОГС дозволяє їм включатися у вирішення різних нагальних питань – від реформи децентралізації до подолання наслідків пандемії, спричиненої вірусом COVID-19. Водночас, слушним вважаємо зауваження, висловлене вітчизняними дослідниками, зокрема Г. Агафоновою, В. Марчуком, Л. Павловою, які у своєму дослідженні доводять, що «недорозвиненість комунікативних можливостей інститутів громадянського суспільства у протидії викликам пандемічного постмодерну – одна з причин низького рівня адаптації соціуму до існуючих реалій та, відповідно, низького мобілізаційного потенціалу суспільства [357, с. 343–344].

Сприйняття українцями євроінтеграційного курсу тривалий час перебуває у фокусі соціологічних досліджень, що дозволяє простежити, як змінювалися суспільні настрої, особливо у переломні для держави періоди. У вересні 2003 р. відносини з країнами ЄС вважали пріоритетними 27% респондентів, у 2004 р. – 25,6% [249]. Аналогічні показники зберігалися до 2009 р., а потім поступово зростали. Подальша динаміка представлена у діаграмі (Рис. 3.1.).

Рис. 3.1. Підтримка євроінтеграційного курсу держави громадянами України (2012-2021 рр.)

Джерело: дані соціологічних опитувань [98; 248].

Традиційно орієнтації громадян відрізнялися, залежно від регіону по осі «схід – захід», однак і тут тенденція зростання підтримки євроінтеграційного курсу зберігалася. Показовими є зміни відсотків у період Революції Гідності, початку військової агресії проти України (2014-2015 рр.) та активної інформаційної кампанії, що передувала конституційним змінам (2019 р.). Позаяк стратегічний напрям вступу України до ЄС не став пріоритетом порядку денного Помаранчевої революції, то й статистика підтримки такої перспективи була рядовою для того періоду. Реакція українських громадян на європейський поступ держави є своєрідним лакмусом в оцінці громадянського суспільства, яке неодноразово виявляло здатність до консолідованої реакції і самоорганізованої активності.

Отже, аналіз впливів і співвідношення євроінтеграційних практик та розвитку громадянського суспільства доцільно здійснювати у тривимірній моделі вихідних параметрів:

1. На політико-інституціональному рівні, де розглядаються ступінь зацікавленості державних та наднаціональних інституцій та створені ними

нормативні можливості для залучення організацій громадянського суспільства до уточнення і реалізації пунктів Угоди про асоціацію.

2. На суспільно-ресурсному рівні, що демонструє готовність ОГС до секторальної участі у здійсненні євроінтеграційних реформ, ефективність наявних майданчиків для такої участі (як наприклад, Конституційна комісія (2015-2019 рр.), громадсько-урядові платформи, Координаційна рада сприяння розвитку громадянського суспільства, Рада національної єдності при Президентові України, передбачені Угодою про асоціацію консультативні інституції тощо). Разом із першим рівнем описані складові уособлюють обґрунтоване вище поняття євроінтеграційного потенціалу громадянського суспільства.

3. На рівні індивідуальної ідентифікації, на якому акцентується міра усвідомленої прихильності громадян щодо зовнішньополітичного курсу. Йдеться про підтримку політичних програм під час електоральних кампаній, гасла громадських активностей, результати тематичних соціологічних опитувань та под.

Перелічені параметри не є вичерпними, однак їхнє урахування дає можливість об'єктивно оцінити співвідношення євроінтеграційних прагнень держави і громадянського суспільства у конкретних умовах й у заданий період. Ключові питання наукового пошуку вимагають чіткого розуміння взаємозв'язку двох процесів – євроінтеграції та розвитку громадянського суспільства – щодо первинного і визначального впливу. Сприймаючи точки зору, які обґрунтовують обидва варіанти зумовленості, вбачаємо, що реалії актуалізують паритетний характер вказаних процесів:

– найбільш значимі сплески громадянської активності в Україні, так чи інакше, були пов'язані з аспектами вибору зовнішньополітичного курсу країни, а саме певної культурно-цивілізаційної парадигми, яка б закріплювала модель взаємодії держави та населення. З позиції громадян, ця парадигма виключає будь-які силові та недемократичні методи, а значить має дистанціюватися від авторитарного російського прикладу;

– гарантією політичної модернізації, яка б уможливила зміну взаємин у системі «держава – громадяни», наразі вбачається євроінтеграційний курс країни, котрий, нагадаємо, був обраний владою і презентований нею як найбільш пріоритетний. Відмова від цього курсу, а відтак, зрада очікувань громадян наприкінці 2013 р., з одного боку, зробила євроінтеграцію частиною суспільного запиту, з іншого боку, частково делегітимізувала владу;

– євроінтеграція виступає частиною державної стратегії розвитку, яку статистично підтримує значна кількість респондентів у численних соціологічних опитуваннях, однак ще більша частина населення й досі потребує чітких роз'яснень щодо змісту, мети та наслідків євроінтеграції для України. Надавши відповіді на ці важливі питання, можливо перетворити євроінтеграційні практики на чинник консолідації українського суспільства.

Резюмуємо, що євроінтеграція і розвиток громадянського суспільства в Україні – це взаємодоповнюючі, а не взаємозумовлюючі процеси, які співвідносяться у політико-інституціональному, суспільно-ресурсному та індивідуально-ідентифікуючому вимірах. І ці ж процеси на сучасному етапі однаково потребують поглиблення комунікаційних взаємодій, зокрема соціального діалогу на національному, галузевому, територіальному рівнях, та нейтралізації бар'єрів (штучних, зовнішніх, ресурсних) на шляху просування демократичних цінностей. Розв'язати вказані комунікаційні вади, на нашу думку, дозволить, по-перше, інформування про наявні інструменти включення громадськості до обговорення актуальних євроінтеграційних практик, а по-друге, надання питанню європейської інтеграції першочерговості у порядку денному спілкування влади та суспільства, не залежно від формату та цілі такого спілкування.

3.2. Євроінтеграція як чинник соціально-економічного розвитку держави

Соціально-економічний розвиток – головний запит суспільства в Україні і ключова призма, крізь яку дається оцінка будь-яким політичним рішенням. Це

зумовлено доволі тривалим перехідним періодом становлення суспільно-політичної та економічної сфер держави, відсутністю сталих показників добробуту громадян і неодноразовими розчаруваннями в обіцянках політичних еліт під час електоральних процесів, коли саме соціально-економічний прогрес ставав предметом передвиборчих обіцянок. Вибір зовнішньо-політичного курсу країни, у тому числі, має бути оцінений на предмет можливих чи обов'язкових змін у системі соціально-економічного розвитку. Особливо це актуально для євроінтеграційного контексту, позаяк європейська інтеграція вимагає відповідності певному рівню вказаних відносин. Відповідно, йдеться про взаємозумовлюючі чинники.

Положення про правовий соціальний захист в ЄС містяться ще у Римському договорі про заснування Європейського економічного співтовариства (1957 р.) [61]. Зокрема, у тексті йдеться про: сприяння економічному й соціальному поступові своїх країн, щоб ліквідувати бар'єри, що ділять Європу; головну мету своїх зусиль – стале поліпшення умов життя та праці своїх народів; бажання забезпечити процвітання країн і розвиток їхнього добробуту згідно з принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй; намір поширювати в межах усієї Спільноти гармонійний, збалансований і стабільний розвиток економічної діяльності, високий рівень зайнятості й соціального захисту, рівність жінок і чоловіків, стабільне та безінфляційне зростання, високий рівень конкурентоспроможності й конвергенції економічних показників, високий рівень захисту й поліпшення стану довкілля, підвищення рівня та якості життя, економічну й соціальну згуртованість та солідарність держав-членів тощо [61].

Аспекти соціального захисту визначає також Європейська соціальна хартія Ради Європи (1961 р.), яка закріплює: право на працю, право на справедливі умови праці, право на безпечні та здорові умови праці, право на справедливу винагороду, право на створення організацій, право на укладання колективних договорів, право дітей та підлітків на захист, право працюючих

жінок на захист, право на професійну орієнтацію, право на охорону здоров'я, право на соціальне забезпечення тощо [88].

Окремі повноваження ЄС в економічній та соціальній сферах були уточнені у пунктах Єдиного європейського акту (1986 р.), а саме приділити особливу увагу підвищенню безпеки і поліпшенню здоров'я працівників, насамперед там, де безпосередньо здійснюється трудова діяльність, і зблизити умови праці в країнах-членах ЄС на основі вже досягнутого прогресу (як доповнення до Договору про ЄЕС) [93]. Основні соціальні права працівників закріплені у Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників. [294].

У 2007 р. зміни до положень щодо складу Європейського парламенту, Комітету Регіонів та Європейського економічного та соціального комітету вніс Лісабонський договір. У сферах спільної компетенції держави-члени можуть приймати юридично обов'язкові документи у разі, якщо ЄС не здійснює регулювання в даній сфері. У соціально-економічній політиці до сфери спільної компетенції європейських інституцій потрапили власне соціальна політика, захист прав споживача, зона свободи, безпеки та правосуддя; гуманітарна допомога; до підтримуючої компетенції ЄС – охорона здоров'я, культура, туризм, освіта, спорт і соціальний захист [383].

Отже, основоположні договори Європейського Союзу чітко окреслили соціальний вимір євроінтеграції. Перерахованими вище документами закріплено основні права та свободи трудящих, уможливлено їхню мобільність і відповідальність перед ними роботодавців та урядів. Соціальна місія і цілі ЄС, остаточно сформульовані у тексті Лісабонського договору (2007 р.), також увійшли до політичних практик національних урядів, порядку денного міжурядового співробітництва та діяльності Європейської комісії. Як результат, вже можемо говорити про звід законодавства ЄС у сфері захисту та розширення соціальних прав громадян («social acquis»).

Попри те, що соціальна політика є прерогативою, у першу чергу, національних урядів, європейські наднаціональні інституції постійно працюють

над узагальненням й уніфікацією моделей реалізації такої політики для країн-членів ЄС. Усе заради створення умов для гармонізації, балансу і рівних можливостей для учасників спільноти. Після виходу Великобританії з Європейського Союзу (нагадаємо, що питання делегування повноважень у сфері соціальної політики свого часу стало каменем спотикання у контексті британської євроінтеграції) робота у соціальному напрямку знову актуалізувалася, що пов'язано також із неоднорідністю соціального забезпечення у різних країнах та потреби в оновленні відповідних стандартів. Дослідниці К. Слюсаренко та М. Садовенко зауважують, що «загострення проблеми зростання ЄС є сигналом того, що економіка застрягла в системі масового виробництва, впливу великих корпорацій і довгострокових моделей зайнятості, які більше не підходять для сучасного світу, який характеризується швидкими технологічними змінами і сильною глобальною конкуренцією. З огляду на це, країни Євросоюзу повинні провести комплексні економічні та соціальні реформи з метою розвитку інноваційної економіки, орієнтованої на Research & Development, технології та людський капітал» [241, с. 81].

Безперечно, сфера соціально-економічних відносин у ЄС є вразливою до внутрішніх і зовнішніх чинників, хоча й вважається на пострадянському просторі певним взірцем. Поняття «європейського рівня життя» завжди треба співвідносити з умовами всередині конкретної країни, як-то України, яка наразі має нижчі показники, ніж, скажімо в Німеччині, Іспанії чи Чехії. Але навіть для перерахованих держав «європейський рівень» свій і доволі відносний: наприклад, мінімальна заробітна плата в Німеччині складає у перерахунку 53,1 тис. грн, Іспанії – 36,4 тис. грн, Чехії – 19,2 тис. грн (станом на 1 січня 2021 р.) [153]. Вітчизняний же показник, який після кількарразового зростання сягнув позначки 6 тис. грн, значно відстає від середнього європейського і, зрозуміло, не відповідає навіть умовному розумінню «європейського».

Щодо європейських внутрішніх викликів, які безпосередньо впливають на стан соціально-економічного розвитку, то такими в останні півтора десятиліття є фінансова криза (боргова, євро-криза, глобальна та ін.) та

міграційна (особливо гостро проявилася у 2015 р.). Ці обставини, на нашу думку, маркували кілька важливих висновків для Європи й акцентували їх для усього світу, зокрема, й для України. По-перше, фінансові кризи показали, що вийти з них і нейтралізувати наслідки набагато легше в умовах, коли політичні заходи розуміє і підтримує населення. Ситуація свідчить, що найбільш ефективними і одночасно найбільш подразнюючими є заходи економії. Саме вони потребують нового підходу у комунікації з громадянами і виваженої інформаційної політики. По-друге, міграційний колапс довів посилення зовнішніх впливів на внутрішній порядок і добробут всередині Європейського Союзу і окремих його членів. Міграційні потоки лягли тягарем на сталі економіки, вплинули на безпекову сферу, зумовили кризу ідентичності та призвели до суспільного обурення серед резидентів. Загалом же, міграція некорінних етносів поставив під сумнів цінність мультикультуралізму як одного зі стовпів демократії.

Фахівці констатують, що ототожнювати успіхи формування єдиного економічного простору в Європі з будівництвом однорідної соціальної спільноти не можна, як би тісно не були пов'язані сфери соціального й економічного. Зокрема, наголошується, що «поширення інтеграційних ініціатив на соціальну сферу в Європі відбулося значно пізніше, аніж в інших сферах правового регулювання, а питання розширення компетенції існуючих інститутів ЄС щодо формування й реалізації загальноєвропейської соціальної політики та створення нових національних інститутів й досі є актуальним» [164, с. 195–196]. В Україні ж політика напрацювання і втілення соціальних стандартів знаходиться на початкових етапах, де національні моделі лише починають корелюватися з європейськими: спочатку орієнтуючись на загальні тренди, згодом у рамках виконання євроінтеграційних практик.

Сучасна політична наука напрацювала ряд моделей й як соціальної держави, так і соціальної політики, ними, у тому числі, послуговуються офіційні національні та наднаціональні інституції. Так, датський соціолог Г. Еспінг-Андерсен запропонував класифікацію моделей соціальної держави,

яка виходить з таких параметрів: рівень декомодифікації (рівень надання державою громадянам можливість підтримувати певні стандарти існування, незалежно від дії ринкових сил; припускає заміщення ринкового принципу розподілу товарів і послуг за допомогою інструментів соціальної політики); стратифікація суспільства; державне втручання (інтервенція) [148, с. 124]. На основі вказаних параметрів учений виділяє три типи (режими) сучасної держави загального добробуту:

1. Неоліберальний, або англо-американський, характеризується низьким рівнем декомодифікації, натомість, високим рівнем стратифікації суспільства та державним втручанням, що здійснюється у формі регулювання ринків.

2. Консервативно-корпоративістський, або франко-німецький, вирізняється високим рівнем декомодифікації, сильною стратифікацією суспільства та втручанням держави у формі прямого надання фінансового забезпечення та регулювання ринків.

3. Соціально-демократичний, або скандинавський, чи шведська модель соціальної політики з високим рівнем декомодифікації, слабкою стратифікацією суспільства і втручанням держави у формі прямого надання фінансового забезпечення [339]. Тут ще варто згадати про шведську модель інклюзивного зростання, в якій можна виділити три основні елементи: гнучкий ринок праці, адаптований до змін; політику загального добробуту; відкриту та стабільну економіку [332, с. 229].

Також документи Єврокомісії звертаються до моделей соціальної політики, запропонованих британським дослідником Б. Еббінгаузом та бельгійським професором А. Шапіром, а саме: північно-європейська (Фінляндія, Норвегія, Швеція, Данія, Нідерланди), де держава грає важливу роль у соціальному забезпеченні, високий рівень податків доповнюється таким же рівнем соціальних виплат, а перерозподіл благ передбачає принцип рівності та солідарності; англо-саксонська (Великобританія, Ірландія) – найбільш ліберальна в питаннях формування систем соціального забезпечення, адже соціальні виплати безпосередньо залежать від зайнятості, тому незахищеними

залишаються непрацюючі та літні люди, але держава гарантує безкоштовну медицину; континентальна, яка поєднує ліберальний принцип соціального страхування та розвинену систему соціального партнерства разом із активною роллю профспілок, і передбачає пріоритетність для підтримки незахищених верств населення; середземноморська, коли головним інститутом соціального добробуту громадян є сім'я, а значну частину соціальних витрат забирає на себе виплата пенсій [371, с. 369–390; 335, с. 1–26].

Серед перелічених моделей більшість дослідників найбільш привабливою вважають скандинавську, адже вона гармонією економічний розвиток та високі стандарти соціального захисту, спираючись на принципи солідарності та рівності. Водночас, виникає питання, чи має місце в описаних конструктах варіант соціальної політики країн Центральної та Східної Європи, який стосувався б і України. Західні експерти Дж. Віссер та М. Сенгоку запропонували додати до класичної вже класифікації п'ятий тип, притаманний країнам ЦСЄ, вказуючи, що там після ліберально-демократичних реформ 1990-х рр. зросла частка приватного і некомерційного секторів, натомість скоротилася державна участь у соціальній сфері, знизився рівень пенсійного забезпечення та соціального страхування [387, с. 49; 375].

Дійсно, соціальну політику України важко віднести до будь-якої з вищенаведених моделей. З іншого боку, саме вони й мають закласти основу розробки відповідної стратегії (моделі) для України. Дослідниці К. Слюсаренко та М. Садовенко вважають, що метою соціальної політики нашої держави має стати побудова моделі соціально орієнтованої економіки, в основі якої покладені високі стандарти рівня життя людей, які максимально повно враховують соціальні потреби та надають гарантії споживачам соціальних послуг [271, с. 85]. Наразі ж ситуація виглядає так, що навіть визнання ключовим пріоритетом орієнтацію на європейські засади соціальної політики не стала запобіжником для законодавця у використанні старих механізмів, як-то пільги, соціальні виплати, стратифікаційні статуси для різних категорій громадян. Це при тому, що повсюдне субсидіювання вважається згубним для

економіки і, по суті, не несе реального покращення для вразливих верств населення. Соціальними гарантіями, якими послуговується держава для забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень, є мінімальні розміри заробітної плати та пенсії за віком, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інші соціальні виплати [199]. Базовим державним соціальним стандартом в Україні визнано прожитковий мінімум, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти [148, с. 125].

Пошук відповідників євроінтеграційним вимогам щодо соціально-економічної політики, так чи інакше, спирається на положення Копенгагенських критеріїв (1993-1995 рр.), розроблені для вступу країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу. Вказані критерії неодноразово цитувалися і піддавалися аналізу, тому вважаємо за доцільне акцентувати їхню сутність – дотримання принципу демократичності у всіх суспільно-політичних відносинах, підтримка ринкових механізмів і конкурентного середовища в економічній сфері, верховенство права та повага до прав людини як найвищої і невід'ємної цінності кожної держави [123].

У 2005 р. Європейський Союз офіційно надав Україні статус країни з ринковою економікою. Того ж року Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України затвердило й нині чинну Методику визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм, яка включає такі напрямки: створення адаптованої до норм ЄС нормативно-правової бази; політичні, економічні та соціальні перетворення і структурні реформи, спрямовані на досягнення Україною Копенгагенських критеріїв; набуття Україною членства у світових та європейських структурах, імплементація міжнародних угод; розширення співробітництва з ЄС, його державами-членами та акторами галузевих проєктів; інституційне забезпечення процесу євроінтеграції; інформаційна підтримка процесу євроінтеграції [205].

Отже, з 2005 р. в Україні мав стартувати відлік реалізації державних цільових програм за принципами, домінуючими в ЄС, спираючись на правила ринкової економіки. Відповідно, це мало б позначитися на торгівельних відносинах між Україною та країнами Євросоюзу. Аналіз, проведений К. Кулаковським, свідчить, що «починаючи з 2005 р. спостерігається від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі з країнами ЄС, яке має зростаючий характер до 2013 р. через зростання обсягів торгівлі, а в наступні роки суттєво скорочується внаслідок падіння обсягів експорту і імпорту. У 2014 р. Євросоюз стає основним торгівельним партнером України, на якого припадає максимальна частка українського експорту (31,8% в 2014 р. і 32,8% в 2015 р.) та імпорту (39,8% в 2014 р., 42,2% в 2015 р.). До 2014 р. найбільша частка експорту і імпорту припадала на країни СНД (передусім, на Росію), а основною причиною радикальної трансформації географічної структури експорту і імпорту України є гібридна війна з Росією і поступове взаємне запровадження санкцій» [130, с. 28–29]. Тенденція, зумовлена не економічними чинниками, втримується й донині. За даними Представництва України при Європейському Союзі, підсумком 2020 р. є те, що ЄС і надалі залишається ключовим торговельним партнером України із часткою 40,7% (у 2019 р. – 40,1%). І лише коронакриза сприяла зниженню обсягу торгівлі товарами і послугами з ЄС на 9% (у порівнянні з 2019 р.) [187].

Якщо раніше успіхи євроінтеграції вимірювалися результатами компаративного аналізу звітів про стан справ в Україні та вимог Копенгагенських критеріїв, то від часу підписання Угоди про асоціацію мірилом є доповіді щодо стану її імплементації. У таких документах ідеться про досягнутий Україною прогрес у сфері реформ і надаються рекомендації щодо наступних кроків. У 2021 р. доповідь Європарламенту констатувала виконання Угоди про асоціацію на рівні 53%, було відзначено прогрес у галузі сільського господарства, енергетики, банківської справи, децентралізації, цифрової економіки, навколишнього середовища та виборчих процедур, позитивно

оцінено впровадження реформ, які призвели до дерегуляції економіки, більшої прозорості державних фінансів та вдосконалення нормативних актів [64].

Щоб мати об'єктивну картину щодо стану економічного розвитку та умов для позитивних змін, звернімо увагу на рейтингові показники держави у період до та після активних євроінтеграційних практик. Маркерами для порівняння обираємо 2013 та 2019 роки – перший в умовах здійснюваних реформ, але без підписаної Угоди про асоціацію, другий після апробації Угоди та отриманого безвізу і до пандемії коронавірусу (Табл. 3.2.) [329; 282; 313; 381; 109; 356; 107; 280].

Таблиця 3.1.

Місце України у міжнародних рейтингах (2013, 2019 рр.)

Міжнародний рейтинг	2013 р.	2019 р.
Doing business	137	71
Глобальної конкурентоспроможності (GCI WEF)	84	85
Індекс людського розвитку	83	74
Економічної свободи	155	134
Індекс соціального розвитку	62	80
Індекс якості життя	57	62
Індекс процвітання	64	96
Рейтинг бюджетної прозорості	35	26
Індекс сприйняття корупції	144	126
ВВП на душу населення	113	119

На сьогодні Україна фігурує у понад трьох десятках світових (міжнародних) рейтингах, які стосуються політики та економіки, однак ми звернули увагу на ті з них, що за змістом параметрів відповідають принципам, закладеним в основу соціально-економічної політики ЄС. Таким чином, можна простежити, чи вплинув євроінтеграційний курс на сутність вітчизняної

політики. Однак зміни у позиціях не дають уявлення про однозначну динаміку – лише половина рейтингів зазнали позитивних зрушень:

– щодо простоти ведення підприємницької діяльності. В Україні успішно впроваджено реформи дерегуляції, державних закупівель (наприклад, система Prozorro), уніфікації з нормативно-правовою базою та процедурами банкрутства ЄС, а також вдосконалено власну інституційну та законодавчу бази політики у сфері малого та середнього підприємництва (МСП) і розвитку ключових підприємницьких компетентностей. Стратегія розвитку МСП 2018-2020 рр., створення Офісу розвитку МСП для надання підтримки Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства в реалізації стратегії та розширенні інфраструктури підтримки підприємницької діяльності також сприяли тому, що підприємництво як частина національної економіки почало поступово виходити з тіні, а відтак його легалізований дохід ставав надійним партнером розбудови фінансової системи країни [106]. До цього також додамо реформу банківської сфери, коли довіра до фінансових інституцій навіть з невеликим оборотним капіталом відчутно зросла. Упевненості додала й реалізована можливість повернення ПДВ.

– щодо рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу. Тут важливо наголосити на створенні умов для планування – життя, бізнесу, відпочинку, освіти тощо. В Україні запроваджено програму державної підтримки «Доступні кредити 5-7-9%», яка є частиною плану стабілізації саме розвитку добробуту. Продовжуючи тезу попереднього пункту, акцентуємо зміну у ставленні до банків – якщо у 2013 р. довіряли банкам 28% українських респондентів, а не довіряли 61% (тоді Україна опинилася у топ-десятці, де зафіксована найнижча довіра до фінустанов), то у 2020 р. 76% опитаних українців заявляли, що не мали жодної проблемної ситуації у взаємодії з банками, а частка тих, хто зберігає понад половину своїх коштів у банку, зросла з 8% до 13% [133; 292; 177]. З 2013 до 2021 р. зросла й мінімальна заробітна плата українців – майже у 5 разів: з 1218

грн. до 6000 грн, що однак у доларовому еквіваленті дорівнює зростанню усього на 34% (зі 150 дол. США до 226 дол. США);

– щодо права громадян управляти власною працею та майном. За цим параметром зміни, хоч і не повністю втілені в життя, однак носили глобальний характер. Ідеться як про реформу децентралізації, яка принесла новий рівень і масштаб прав, можливостей і відповідальності місцевим громадам, так і неоднозначна земельна реформа, яка дала початок продажу земель сільськогосподарського призначення. Для відповідних реформ необхідний апробаційний період, однак вони вже є частиною державної політики євроінтеграції, її практик й засобів виконання Угоди про асоціацію. У 2017 р. Урядом схвалено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України, яка стимулює розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів розвитку демократії в країні, підвищення продуктивності, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України [122]. Одразу з ухваленням Концепції електронна комерція в Україні зросла на 25%, а за короткий період часу країна посіла друге місце за темпами зростання електронної комерції в Європі;

– щодо відкритості інформації про використання бюджетних коштів. В Україні, як уже зазначалося, стартує впровадження цифрової економіки, майданчики якої від самих витоків є публічними і відкритими. У 2015 р. в Україні ухвалено закон про відкритість використання публічних коштів, яким, зокрема, передбачено функціонування Єдиного веб-порталу використання публічних коштів як офіційного інформаційного ресурсу з відкритими даними про використання бюджетних коштів в Україні та найбільшої бази даних з публічних фінансів України [92; 197].

– щодо показника рівня корупції. Це найбільш суперечлива ланка у формуванні міжнародного іміджу України, адже на фоні розгалуженої системи антикорупційних органів (Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національна агенція з питань запобігання корупції (НАЗК), Вищий антикорупційний суд (ВАС) тощо)

та законодавства (кодекси, закони про запобігання корупції, про Національне антикорупційне бюро України, про засади антикорупційної політики, про очищення влади та ін.; ратифіковані міжнародні акти) сформовано чітку громадську думку щодо корупційної складової державної політики. За даними НАЗК та Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу, 44,2% українців стикалися з корупційними практиками, а проблему корупції називають головною з недосягнутих цілей Революції Гідності, одночасно зростає кількість тих, хто вважає, що в Україні відсутня системна боротьба з корупцією [251; 58; 300]. Станом на кінець червня 2021 р. в Україні розслідувалося майже 900 проваджень щодо корупції, мали місце майже 400 повідомлень про підозру, 584 особи були обвинуваченими у корупційних злочинах, а засудженими – лише 56.

Упроваджувані реформи нерозривно пов'язані з системною фінансовою допомогою Україні від Євросоюзу. Починаючи з 2014 р., ЄС та його фінансові інституції залучили понад 15 млрд євро у формі грантів і позик задля підтримки процесу реформування соціально-економічної сфери в нашій державі та нейтралізації викликів сучасності (до прикладу, у рамках регіональних та двосторонніх програм для подолання наслідків пандемії від COVID-19 Україна отримала від ЄС понад 190 млн євро). Якщо перевести на мову цифр участь ЄС у вітчизняних реформах, то це виглядатиме так: 4,3 млрд євро кредитів від Європейського інвестиційного банку – на підтримку розвитку інфраструктури та реформ в транспортній сфері, енергетиці, сільському господарстві, освіті та муніципальному секторі; 4,05 млрд євро інвестицій від Європейського банку реконструкції та розвитку – на реформування банківського сектору, аграрного бізнесу, транспорту та малого бізнесу; 205 млн євро у рамках Інвестиційної платформи сусідства (План Neighbourhood Investment Platform – NIP) – на фінансування інфраструктури у таких сферах, як водопостачання та санітарія, енергоефективність, довкілля та малого і середнього бізнесу; 1,365 млрд євро допомоги Інструменту європейського сусідства, а це моніторинг демократичних реформ та посилення макроекономічної стабільності, покращення механізмів управління і соціально-економічного розвитку,

Програма технічного співробітництва тощо; понад 116 млн євро в рамках Інструменту сприяння стабільності та миру (IcSP) – на підтримку роботи Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, допомогу внутрішньо переміщеним особам та громадянам, які постраждали від російської військової агресії; понад 9 млн євро цільової допомоги протягом 2018-2020 рр. [32].

Важливо уточнити, що фінансова допомога від ЄС мала місце і до 2014 р., однак була систематизована та збільшила обсяги саме після підписання Угоди про асоціацію, коли реформи в країні були розподілені за пріоритетними напрямками, з'явилося підґрунтя для звітності, а потреби стали цільовими. Також акцентуємо, що фінансова допомога – це, у тому числі, і значна частина позик (кредитів), які часто негативно сприймаються громадськістю та політичними опонентами євроінтеграційного курсу. Однак вважаємо, що чинник кредитування є маркером усвідомленого вибору країною зовнішньополітичного курсу, стимулює інтенсивність реформ і виступає гарантом послідовної політики реформ і відповідальності за їхнє здійснення.

Отже, досліджені параметри дають підстави для обґрунтованих висновків про зумовленість репутаційного прогресу України євроінтеграційними реформами, зокрема, у сферах реалізації підприємницької діяльності, забезпечення економічних прав і свобод громадян, інформаційної відкритості щодо економіки та державних фінансів, створення умов для спроможності громадян в управлінні власним майном та працею. Водночас, викликає сумніви показник антикорупційного поступу, щодо якого й у керівництва держави є нарікання та апелювання до відповідальних органів. Припускаємо, що зміни у рейтингу могли бути викликані змінами у формулах підрахунку або ж урахуванням суто інституціональних параметрів.

Наразі можемо виокремити й ті аспекти соціально-економічної площини, які виявляють чутливість до євроінтеграційних процесів, з'ясувати порядок їхньої зумовленості або взаємозалежності, можливості сприяння або гальмування. Так, проблема, яка має місце у системі координат соціально-економічної політики в Україні та її відносин з Європейським Союзом,

стосується міграційних процесів. Міграція – процес, який супроводжує соціально-демографічний поступ в усіх країнах світу, і може бути постійною, тимчасовою або сезонною, трудовою і туристичною, легальною і нелегальною, прикордонною і транзитною. Міграція щодо України у зв'язку з географічними особливостями та економічною зумовленістю може охоплювати усі можливі види. Серед причин міграційних потоків з України дослідники Т. Нагорняк та Ю. Пачос називають такі групи: економічна та трудова, соціальна, культурна, військова, освітня, екологічна [161, с. 29].

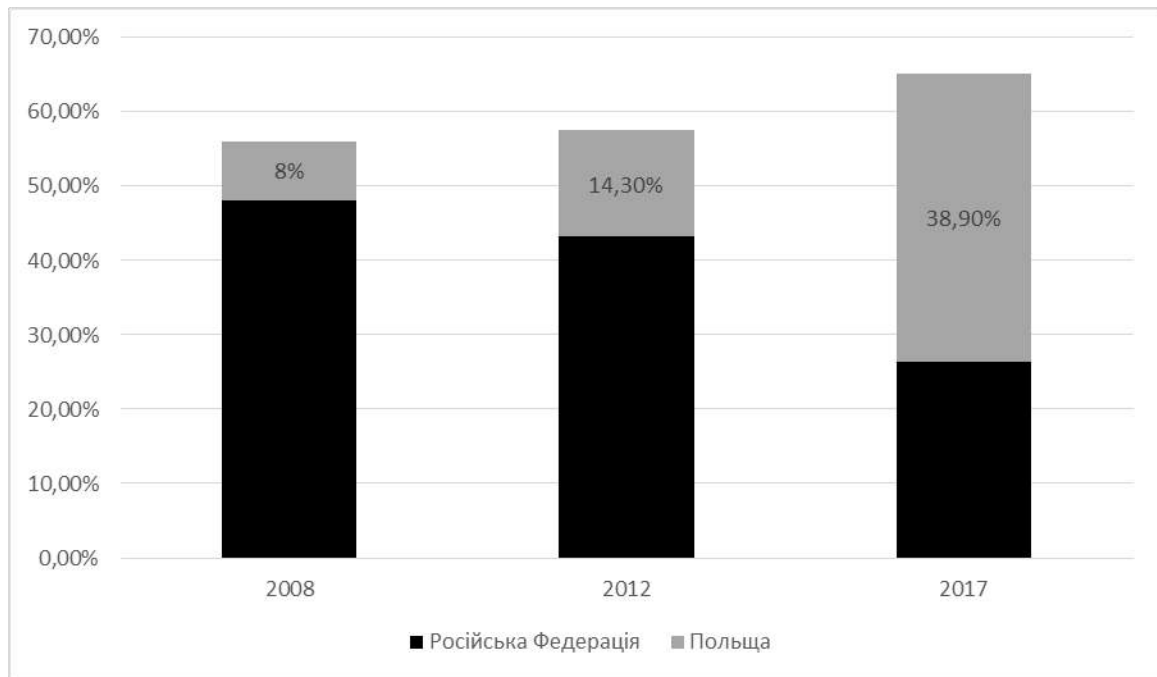
Водночас, Т. Нагорняк виокремлює соціально-політичні чинники, які зумовлюють міграційні процеси: гео економічні – фактори первинної природи (ресурси, локація) та створені людиною чинники розвитку (фінансові потоки, агломераційний ефект, людський капітал, інфраструктура, тип економіки та управління); соціальні – соціальна стратифікація населення, групи інтересів, соціальні ролі, пріоритетність та статусність інтеракцій в суспільстві, соціальні коди, інтелектуальний та культурний ресурси нації, зрілість територіальних громад; політико-інформаційні – організація влади та розвинутість громадянського суспільства, прозорість виборів та системи правосуддя, зрілість політичного ринку, якість медіа-поля, забезпечення політичних прав і свобод громадян; психологічні – чинники цінностей, принципів, мотивацій рішень і дій переселенців [160, с. 33].

Дослідники наголошують, що переважна більшість причин міграції з України економічні та соціальні, що результують значний приріст трудової і освітньої міграції, зокрема до Польщі. Забезпечення гідних економічних, соціальних, освітніх, культурних та інших умов є зоною діяльності та відповідальності державних інститутів. З іншого боку, за сучасних умов найбільшу роль у зростанні міграції українців відіграє державна політика країн – цілеспрямований комплекс заходів, рішень та дій інститутів влади по заохоченню українців до переміщення, особливо репатріації своїх співвітчизників з метою поповнення власного людського капіталу та трудових ресурсів [161, с. 29–30].

Міграція – процес доволі обчислюваний, і висновки щодо нього завжди аргументуються цифрами. З іншого боку, міграційні аспекти життя держави часто стають предметом політичних маніпуляцій: кількість українців, що виїхали за кордон, збільшилася – влада працює погано, громадяни повертаються – в країні здійснюються успішні реформи. Однак у контексті нашого дослідження цікавість викликає напрям міграції і вплив на нього євроінтеграційного курсу.

Статистика, за даними Держстату, представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, Центру економічних стратегій, Міжнародної організації з міграції, Євростату та Світового банку, свідчить про підтвердження прогнозів чисельного зростання трудових мігрантів з України. Так, загальна кількість працевлаштованих за кордоном українців з 2012 р. до 2017 р. збільшилася з 1,18 млн ос. до 1,3 млн ос. [101]. У 2018 р. кількість трудових мігрантів сягнула 4 млн ос., та одночасно за межами країни могли перебувати близько 2,6-2,7 млн ос., а у рухливому міграційному процесі брали участь у середньому від 7 до 9 млн ос. на рік, у той же час постійно протягом року за кордоном перебували лише 3,2 млн трудових мігрантів з України [238; 59]. У 2019 р. 9 млн українців перебували за кордоном на сезонних тимчасових роботах, ще близько 2 млн ос. – постійно [285]. Через пандемію коронавірусу і зумовлені нею закриті кордони чисельність трудових мігрантів-українців у 2020-2021 рр. зменшилася – до 3 млн ос. [262].

Ми свідомо виклали суто фактаж цифр трудової міграції без аналізу географії, яка, зрозуміло, змінюється у зв'язку з різними чинниками. До 2013 р. країною з найбільшою часткою трудових мігрантів з України була Російська Федерація, нині ж найбільший приріст українських заробітчан демонструє Польща (рис. 3.2.) [262; 264; 152; 101].

Рис. 3.2. Зміна співвідношення частки українських мігрантів в Російській Федерації та Польщі (2008, 2012, 2017 рр.)

Відкриття кордонів ЄС для працівників з України з упровадженням безвізового режиму викликало хвилю різновекторних думок з цього приводу: від підвищення рівня суспільної інтеграції українців через активізацію їхньої мобільності до очікувань катастрофічного для країни відтоку населення через трудову міграцію. Okремо продовжує існувати точка зору, що «Європа українцям не по кишені». Передусім, така думка стосується сфер туризму та освіти. Як у цілому щодо міграційних потоків, ті з них, що стосуються здобуття українцями освіти за кордоном, також зростають – за даними ЮНЕСКО, кількість українських студентів за кордоном після 2013 р. майже подвоїлася і сягнула 77,6 тис., а потім у зв'язку зі стабілізацією ситуації в країні процес дещо загальмувався [152]. У доковідний період (2017-2018 рр.) найбільше українських студентів навчалися в Польщі – 34,7 тис., натомість показник щодо Росії зменшилася до 15,3 тис., а третє місце має Німеччина – 6,1 тис. [284]. Серед причин освітньої міграції – можливості: через освітні програми мати доступ до міжнародного ринку праці, возз'єднатися з родиною, яка повністю або частково працевлаштована за кордоном. Щодо останнього, то

переконаливою є статистика Італії, де у період з 2000 р. до 2018 р. кількість українських студентів виросла у 70 разів (з 40 до 2800 ос.) [152]. Загалом, з 2014 р. понад 9 тис. українських і 4 тис. європейських студентів і науково-педагогічних працівників скористалися перевагами академічних обмінів Erasmus, більше 14,5 тис. молодих людей та працівників з України взяли участь у короткострокових обмінах, програмах мобільності та стажування, а також волонтерських проєктах [32].

Тригером туристичного буму, безумовно, став безвіз. У 2017-2019 рр. виїзний туризм зберігав позитивну динаміку, демонструючи середній приріст у 7-8%, а частка в'їздів до сусідніх країн хоч і зменшується, але не була нижчою за 77% (половина цього показника – це країни ЄС) [112]. Навіть у рік пандемії коронавірусу за кордоном побували понад 11 млн українців – найбільше у Польщі (4 млн ос.) [269].

Важливо відзначити, що наскрізна тенденція до західного міграційного напрямку не стосується тимчасово окупованих територій Луганської та Донецької областей. Через географічну близькість, родинні зв'язки і проросійську орієнтацію частини мешканців вказаних областей значна частина вимушених мігрантів звідти виїхала до Російської Федерації. Так, станом на 2015 р., на її території було зареєстровано 2,5 млн громадян України, що на мільйон більше, ніж на 1 січня 2014 р. [232].

Міграція, у тому числі й зовнішня міграція українців, – нормальний, тобто природний процес для усієї Європи, а не виключна ситуація для представників окремого народу. Громадяни країн ЄС теж мігрують і теж у західному напрямку. Щодо європейських держав, то, як резюмовано у спільній статті І. Вдовичина та С. Наумкіної, «прийняття та інтеграція іммігрантів є чинником соціально-політичної стабільності, посилення сегментації соціально-демографічного простору Європи,.. [26, с. 26]. Українці в означені процеси інтегровані вже досить давно, відтак є частиною тривалої тенденції європеїзації трудових мігрантів, шукачів власного закордонного коріння, мігруючої інтелігенції тощо.

Наведені цифри і дані дають можливість зробити висновки і певні припущення. По-перше, ми спостерігаємо прогнозоване явище збільшення кількості трудових мігрантів серед громадян України. Серед чинників такого зростання, як вже існуючі недоліки у соціальному забезпеченні громадян, відсутність конкурентного середовища відносно ринків праці закордонних держав, загальне розчарування у вітчизняних соціально-економічних реаліях, так і нові можливості у вигляді запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС, лібералізація процедур офіційного працевлаштування для українців (наприклад, у Польщі та Німеччині). По-друге, вбачаємо дуальний характер географічної переорієнтації трудової міграції з України у напрямку Заходу на противагу Російській Федерації, а це одночасно погіршення умов праці та безпеки середовища в Росії, що зумовлено станом військової агресії цієї держави проти України, і спрощення процедур працевлаштування в країнах ЄС. Це нашарування обставин, по суті, зробило вибір замість людей, і євроінтеграція тут – сприятлива умова, а не ключова причина.

«Плюси» і «мінуси» міграції українців в ЄС давно озвучені. З одного боку громадяни України своїми заробітками поповнюють вітчизняний бюджет. Так, протягом 2020 р. обсяг приватних грошових переказів в Україну з-за кордону склав понад 12,1 млрд доларів США, що на 200 млн доларів більше, ніж у 2019 р. (11,9 млрд доларів) [178]. З міжнародної точки зору, Україна є десятим за величиною одержувачем грошових переказів в абсолютних показниках серед країн із низьким та середнім рівнем доходу, та другим, після Єгипту, серед країн-сусідів ЄС (дані Світового банку за жовтень 2020 р.) [181]. У 2020 р. було зафіксовано, що закордонних переказів в Україну надійшло більше, ніж іноземних інвестицій.

Також заробітчанство – це один з компенсаторних виходів з проблеми безробіття в країні, а ще, за свідченням фінансистів, засіб створення своєї «валютної подушки» на випадок загострення економічної кризи у розрізі саме падіння добробуту громадян [263]. З іншого боку, інтенсифікація міграційних потоків – це репутаційний удар для держави Україна, яка демонструє

неспроможність створити сприятливі умови для працевлаштування на батьківщині; шлях до демографічної кризи. Ще один аспект акцентує економіст В. Лановий – «знекровлення» України. Експерт пояснює, що в Україні не створюються виробничі, економічні, торговельні, транспортні, електронні об'єкти, тому людям немає де працювати, відтак, вони шукають більш пристосовані для праці місця – часто це Польща, Чехія, Угорщина тощо [263]. І саме там зростає виробництво, адже є дві важливі складові – капітал і робоча сила.

Дослідниця Л. Мартинова вважає, що за рахунок мобільності збільшується конкурентна перевага людського потенціалу, мобільні носії якого уособлюють людський капітал [142, с. 59]. «Соціальний захист і соціальне забезпечення носіїв людського потенціалу набуває ролі вагомого чинника його збереження та реалізації. Тому ключовою функцією держави як суб'єкта соціальної політики має стати «формування соціально-економічного середовища, сприятливого для активної реалізації людського потенціалу кожного члена суспільства у економічній сфері, що гарантує достатній рівень стабільності і можливість розвитку... Відтак, соціальний аспект втілюють «антимонопольна політика, підтримка дрібного і середнього бізнесу, програми збалансованого розвитку територій, створення сприятливого інвестиційного клімату, регулювання політики зайнятості і заробітної плати» [142, с. 59]. Дотримання цих правил включені у систему взаємозалежності середовища та успіху європейської інтеграції, а запорукою стабільного соціально-економічного розвитку є спільна діяльність держави та структур громадянського суспільства, однаково зацікавлені як у приватно-державному партнерстві, так і у формуванні відповідних інституціональних умов.

Тематика підрозділу, яка охоплює соціальне й економічне у просуванні євроінтеграційних практик, межує з предметним полем тієї частини дисертації, яка сконцентрована на питаннях розбудови громадянського суспільства. На нашу думку, саме у межах підрозділів 3.1. та 3.2. варто розглянути таке важливе питання, як державно-приватне партнерство (ДПП), ресурсна

домінантність якого зумовила аналіз саме у контексті цього підрозділу кваліфікаційного дослідження. У 2010 р. в Україні ухвалили Закон «Про державно-приватне партнерство», яке уособлює систему відносин між державним та приватним партнерами, які об'єднують свої ресурси, відповідальність, ризики та винагороди для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі при створенні чи модернізації об'єктів, що потребують залучення інвестицій, та у використанні таких об'єктів [200]. В Україні за останні кілька років ДПП стало одним із найбільш перспективних інструментів залучення інвестицій, наголошувала під час свого виступу заступниця міністра економіки І. Новікова, яка у липні 2021 р. презентувала Посібник з питань державно-приватного партнерства [54]. Акцентуємо, що державно-приватне партнерство – універсальний економічний інструмент, яким однаково користуються як розвинені країни, так і ті, що розвиваються, з тією лиш поправкою, що в ЄС така форма взаємодії зазвичай має назву «публічно-приватне партнерство».

В Європі у проекти ДПП залучають мільярди євро з постійно зростаючими показниками (наприклад з 16,3 млрд євро у 2013 р. до 18,7 млрд євро у 2014-му [55]). На рівні Європейського Союзу питанням публічно-приватного партнерства опікується Європейська Асоціація з державно-приватного партнерства (C.R.E.A.M Europe PPP Alliance), яка виступає як гарант і посередник між приватними учасниками та урядовими організаціями. В Україні ж зацікавленими сторонами є як державні інституції (міністерства економіки, інфраструктури, Проектний офіс з розвитку державно-приватного партнерства тощо), так і НУО, як-то Громадська організація «Фонд розвитку публічно-приватного партнерства у охороні здоров'я в Україні». За даними Мінекономіки, станом на початок 2021 р. на умовах ДПП в Україні було укладено 192 договори, з яких реалізуються лише 39 [250]. Такий показник пояснюється зазвичай тим, що складно прописані процедури унеможливають швидку реалізацію проектів ДПП, яка зазвичай триває по кілька років, нерідко перевищуючи термін дії відповідних договорів. Додамо, що й експерти не

радять займатися занадто великою кількістю проєктів одночасно, щоб мати можливість вчитися на помилках [17].

Таким чином, державно-приватне партнерство – це нова практика для України у тому сенсі, що від інституціоналізованої можливості до безпосередньої реалізації держава активно перейшла лише в останнє десятиліття, удосконалюючи процедури вже у рамках євроінтеграційного курсу. Наразі чітко простежується пріоритетний інтерес такого партнерства, а саме активізація інвестиційної діяльності та модернізація економіки, що можливо лише за умови рівноправності партнерів, незалежно від масштабу об'єкту, яким вони опікуються.

З різною інтенсивністю, але зі збереженням саме європейського поступу у реалізації державної стратегії розвитку, Україна завжди ідентифікувала себе як культурно, історично й цивілізаційно належною до Європи. Саме тому попри системний зовнішній опір від зацікавлених сторін така позиція трансформувалася у євроінтеграційний курс країни, якому згодом будуть підпорядковані ключові реформи. На фоні такої відносно витриманої тактики вбачаємо й деструктивний чинник – а саме формат політики сусідства, а не партнерства чи перспективи вступу з боку Європейського Союзу щодо України. Це відтермінувало період, коли реформи йшли б у своєрідний «залік» нашій державі на шляху до об'єднаної Європи. На ще один чинник вказує дослідниця О. Ковальова – це «відсутність чіткого спрямування суспільно-політичних та економічних реформ в перші роки незалежності на інтеграцію до ЄС» [117]. Дійсно, предметно про європейську інтеграцію України прийнято говорити і аналізувати певні кроки з 2010-х років, тоді як потужна хвиля посилення східного вектора європейських інституцій припала на 2004-2007 рр. (у цей період членство отримали Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія, Болгарія, Румунія та ін.). Таким чином, Україна випала з контексту постсоціалістичних трансформацій та зміни європейського ландшафту кордонів. Водночас, припускаємо, що перехід до статусу європейського прикордоння став аргументом на користь активізації

міждержавних та міжурядових (на рівні Україна – ЄС) діалогів про переформатування стосунків. Вони втілилися у запровадження ініціативи «Східне партнерство» (2009 р.), яка для Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови та України відкривала можливості оновити договірні стосунки з ЄС з урахуванням планів на майбутнє співробітництво.

Отже, євроінтеграція як чинник соціально-економічного розвитку заявила про себе у чотирьох вимірах: адаптації законодавства України до інтеграції принципів та цінностей політики ЄС у вітчизняні практики; підтримки та форсування системних реформ, корельованих із євроінтеграційним курсом, за рахунок макрофінансової допомоги та кредитування; сприяння активізації та переорієнтації на європейський напрямок соціальної мобільності українців – у межах трудової міграції, академічної мобільності та туристичних потоків тощо; покращення репутаційних показників України у світових рейтингах, особливо щодо ведення підприємницької діяльності, реалізації людського потенціалу та права громадян управляти власною працею та майном, відкритості інформації про використання бюджетних коштів.

3. 3. Специфіка інформаційної та безпекової складових євроінтеграційних практик

Інтеграція України одразу у двох напрямках – європейському та євроатлантичному – супроводжується нарощуванням ряду стереотипів, один з них стосується розмежування цілей: ЄС – це про політику та економіку, а НАТО – це про безпеку. Однак у сучасних умовах глобалізованого світу та триваючої гібридної війни Російської Федерації проти України і загалом усіх опонентів, які не розділяють принципи російської «дипломатії», безпековий компонент стає невід’ємною частиною національних та міжнародних політик. Вже у преамбулі Угоди про асоціацію звертаємо увагу на вказані вище аспекти. Там ідеться про дотримання принципів і положень Статуту Організації Об’єднаних Націй, Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Гельсінського заключного акту Ради з безпеки та співробітництва в Європі

1975 р., заключних документів Мадридської та Віденської конференцій відповідно 1991 та 1992 рр., Паризької хартії для нової Європи 1990 р., Загальної декларації прав людини ООН 1948 р. та Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Також наголошено на зміцненні міжнародного миру та безпеки, а також залученні до ефективної багатосторонності та мирного вирішення спорів, зокрема за допомогою тісного співробітництва з метою досягнення цих цілей у рамках Організації Об'єднаних Націй (ООН), ОБСЄ та Ради Європи (РЄ). Документ закріплює прагнення дедалі тіснішого зближення позицій з двосторонніх, регіональних та міжнародних питань, які становлять взаємний інтерес, ураховуючи Спільну зовнішню та безпекову політику ЄС, у тому числі, Спільну політику безпеки та оборони [273].

Розділ II Угоди присвячено політичному діалогу та реформам, політичній асоціації, співробітництву та конвергенції у сфері зовнішньої та безпекової політики, а Розділ III – юстиції, свободі та безпеці. Заявлено, що «сторони повинні поглиблювати свій діалог і співробітництво та сприяти поступовій конвергенції у сфері зовнішньої та безпекової політики, у тому числі Спільної політики безпеки і оборони, а також, зокрема, розглядати питання недопущення конфліктів та антикризового управління, регіональної стабільності, роззброєння, нерозповсюдження, контролю над озброєннями та експортом зброї, а також поліпшення взаємовигідного діалогу у космічній сфері. Співробітництво ґрунтуватиметься на спільних цінностях і спільних інтересах та спрямовуватиметься на посилення політичної конвергенції й ефективності, сприяння спільному політичному плануванню. Із цією метою Сторони використовуватимуть двосторонні, міжнародні і регіональні форуми» [273]. Також документом передбачено збільшити участь України у цивільних та військових операціях ЄС з подолання кризових ситуацій та тероризму, а також у відповідних навчаннях і тренуваннях, зокрема тих, що проводяться в рамках Спільної політики безпеки і оборони [273]. Інформаційну складову в Угоді уособлюють положення про прозорість та розголошення конфіденційної

інформації (Ст. 107), захист персональних даних (Ст. 15), співробітництво щодо розвитку інформаційного суспільства та електронних комунікацій (Ст. 389, 394), реалізацію електронних комунікаційних послуг (Ст. 115) та ін. [273].

Європейський Союз не є мілітарною наднаціональною структурою, але у своїй військово-політичній інфраструктурі має кілька компетентних інституцій: Комітет з питань політики та безпеки, Європейське агентство з озброєння, досліджень та військового потенціалу, Європейське оборонне агентство, Інститут досліджень проблем безпеки ЄС, Військовий комітет Євросоюзу, Військовий штаб ЄС та ін. А всі принципи діяльності цих інституцій об'єднує спільна політика безпеки і оборони (СПБО), яка будувалася за інституційним принципом на декількох рівнях ієрархії: на вершині ієрархії знаходиться Європейська Рада, другий рівень прийняття рішень, які визначають поточні справи, утворює Рада ЄС у складі міністрів закордонних справ; змістом роботи Ради ЄС займається Політичний комітет у складі керівників політичних департаментів МЗС держав-членів, який свою функцію між політичним і адміністративним рівнями поділяє з Комітетом постійних представників; забезпечення роботи Політичного комітету і Комітету постійних представників здійснюється за рахунок робочих груп чи спеціальних експертів, які регулярно засідають у Брюсселі;

– Європейська кореспондентська група, що складається з довірених осіб політичних директорів та службовців, які відповідають за координацію діяльності СПБО на національному рівні, перевіряє та здійснює нагляд за загальною організацією СПБО [217, с. 27].

Така структурна підпорядкованість свідчить, що оборонна сфера не є окремою інституціоналізованою одиницею, а інтегрована в усі європейські інституції. Загалом, ідея військової інтеграції у рамках європейського об'єднання пройшла кілька етапів: від початку 1950-х років на рівні бачення; у 1990-х роках у зв'язку з конфліктами на Балканах; у червні 2016 р. з представленням Високим представником ЄС із закордонних справ і безпекової політики Ф. Могеріні нової Глобальної стратегії із зовнішньої та безпекової

політики, яка змінила попередній документ від 2003 р. Стратегія під назвою «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа» відобразила колективну думку країн-членів, запропонувала стратегічне бачення глобальної ролі ЄС і стала уособленням нового погляду на захист спільного майбутнього Європи, який став консолідованим для проєвропейських сил у Євросоюзі [5].

На сьогодні 21 з 27 країн-членів Європейського Союзу є учасниками Північно-Атлантичного альянсу (НАТО). Цим зумовлено те, що військові та оборонні стандарти НАТО є орієнтиром для ЄС, який, водночас, посилюючи військову інтеграцію, прагне підтримати певну автономію від НАТО, але у разі необхідності готовий посилити Альянс. Ключовими задачами оборонних структур ЄС є миротворча діяльність, спільна протидія міграційним кризам, участь у міжнародних місіях і навчаннях, забезпечення безпеки кордонів ЄС. А у 2020 р. міністри оборони країн ЄС вирішили створити координаційну військову структуру в межах Європейської служби зовнішніх справ, яка б опікувалася подоланням наслідки пандемії коронавірусу [154]. Нова структура займалася на загальноєвропейському рівні тим самим, чим і військові у своїх країнах у рамках боротьби з COVID-19: надавали транспорт, тилове забезпечення, свій медичний персонал, зводили шпиталі та реанімаційні центри, підтримували поліцію та службу з надзвичайних ситуацій.

Активна фаза співпраці України з Євросоюзом, а саме унормована інтеграція до політичного та економічного середовища ЄС збіглася у часі з військовими діями на Донбасі, спричиненими агресією РФ, анексією Криму, окупацією частин територій Луганської та Донецької областей. Відтак, не могло йтися про повноцінну військову інтеграцію, натомість серед цілей експерти відзначають посилення обороноздатності країни, вивчення спільного військового досвіду країн-учасниць, поглиблення співробітництва з європейськими інституціями. Реалізувати такі цілі для держави, яка не є членом ЄС, можливо лише за умови партнерських відносин зі спільнотою. Згадувана вище Глобальна стратегія ЄС із зовнішньої і безпекової політики містить відповідний пункт – «працювати з ключовими партнерами, державами і

регіональними об'єднаннями, які поділяють погляди ЄС» [163]. За такого підходу Україна є і визнана ЄС партнером співтовариства, більше того, наша країна залучилася всебічною підтримкою у питаннях, що стосуються суверенітету, територіальної цілісності, захисту національних інтересів, безпеки держави і людини. Зі свого боку, у межах імплементації положень Східного партнерства та інших міжнародних ініціатив Україна взяла на себе зобов'язання підтримувати політику ЄС, розділяючи основоположні принципи і цінності. Паралельно відбуваються регіональні взаємодії, як-то у контексті співробітництва з країнами Вишеградської групи, Чорноморського регіону тощо.

Євросоюз та його країни-члени є сторонами, що роблять значний внесок у діяльність Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, яка здійснює нагляд за дотриманням Мінських угод. Дві третини від бюджету місії та кількості спостерігачів припадає на ЄС. Окрім внесків країн-членів Євросоюзу, ЄС як інституція також зробив внесок у 49 млн євро через Інструмент підтримки стабільності та миру для підтримки спроможності місії здійснювати свій мандат [32]. Та все ж на міжнародному рівні більш відчутною є роль ЄС у запровадженні, підтримці та продовженні санкцій проти Росії – від дипломатичних зусиль до обмежувальних заходів персонального, корпоративного та державного характеру.

Серед основних завдань компетентних органів державної влади України з питань європейської інтеграції визначено, зокрема: «інтеграцію України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки шляхом визнання Євросоюзом важливої ролі України у формуванні новітньої архітектури загальноєвропейської безпеки в третьому тисячолітті» [311]. А дослідник В. Резніков вважає, що принцип неподільності європейської безпеки однаково важливий як для України, так і для ЄС та його повноправних і асоційованих держав-членів [226, с. 67]. Теза про те, що Україна – це ключовий рубіж геополітичних інтересів: між Сходом і Заходом, США та Росією, Європою та Азією, дають привід шукати своє місце у військово-оборонній стратегії табору,

до якого тяжіє зовнішній вектор державотворення. Очевидно, що таким є західний напрямок, мета інтеграції до якого отримала конституційне закріплення змінами в Основному законі у 2019 р.

На сучасному етапі у рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом визначено чотири ключові пріоритети у оборонній сфері. По-перше, розширення формату діалогу з ЄС за воєнно-політичним, військово-технічним та військовим напрямами. По-друге, посилення практичного співробітництва з ЄС у рамках Спільної політики безпеки і оборони (залучення сил і засобів Збройних Сил України до міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки під проводом ЄС та бойових тактичних груп ЄС) [245]. По-третє, участь в ініціативі ЄС «Східне партнерство». Аналітики обґрунтовано зауважують, що головним досягненням Східного партнерства є ідеологічний (ціннісно-орієнтований) прорив, спровокований революційними подіями в Україні. Загалом же, фахівці наголошують на доцільності СхП не лише з точки зору стимулювання демократичних реформ у пострадянських країнах регіону, але й як протидія діям Росії з розширення Євразійського економічного співтовариства та внутрішньополітичним нахилам цих держав до корупції та авторитаризму. Тобто Східне партнерство варто розглядати як інструмент формування ідеологічних орієнтирів населення східноєвропейських країн та ефективний засіб протидії російським інтересам з метою поступового відновлення впливу ЄС у регіоні [330, с. 79]. По-четверте, розвиток співпраці з Європейським оборонним агентством, залучення до проектів програми Постійного структурованого співробітництва в сфері безпеки і оборони (PESCO) [245].

Україна неодноразово брала участь у спільних зі структурами ЄС заходах в рамках реалізації спільної політики безпеки та оборони: оперативному чергуванні у складі бойових тактичних груп ЄС (БТГ ЄС В4, 2016 р.; Хелброк, 2020 р.), ініціативі ЄС «Східне партнерство» (Міністерство оборони України з 2012 р.), операції Європейського Союзу «EU NAVFOR ATALANTA» (2010-2013 рр.), військовій тренувальній місії Європейською Союзом в Республіці Малі

(2014 р.) та ін. Ще до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС країни Євросоюзу вели співпрацю з українським оборонним відомством з надання окремих видів допомоги: двосторонні контракти між Україною та Данією щодо використання українських літаків Іл-76 МД для транспортування пального до Гренландії (2011 р.), поліцейська місія ЄС у Боснії та Герцеговині (2006-2007, 2009 рр.) тощо [191].

У Європейському Союзі неодноразово піднімали питання можливого створення Європейського оборонного союзу – своєї армії ЄС. Такі амбітні наміри зумовлені зовнішніми чинниками, передусім, ультиматумами США щодо перегляду європейськими державами своєї частки участі у НАТО (йшлося про фінансові витрати, які мали б бути аналогічними до американських). Інша причина – потреба у новому інтеграційному поштовхі для об'єднаної Європи, яку сколихнули факт «Брекзиту» та активізація євроскептиків. У таких умовах Україна має право та відповідний потенціал претендувати на більш глибоке партнерство з ЄС, тим більше, що фактичний досвід у протистоянні сучасним безпековим викликам нашої держави не поступається тренувальному досвіду країн Євросоюзу. Досліджуючи події останніх років, відзначимо ті практики, з якими Україна має справу з огляду на географічне положення, спротив російській агресії та гібридній війні:

– протидія незаконній міграції. Україна давно використовується як транзитна територія для нелегалів на шляху до країн ЄС. Україна має лінію кордону з чотирма країнами Євросоюзу (Словаччина, Польща, Угорщина, Румунія) протяжністю понад 1360 км, де нелегальні мігранти шукають місце для незаконного перетину держрубежу як у пунктах пропуску, так і за його межами. За даними Держприкордонслужби України, протягом 2020 р. було затримано 1067 нелегалів з Молдови (206), Туреччини (131), Афганістану та РФ (по 62), Бангладеш (58), Індії (56), Сирії (55), Алжиру (46), Іраку (43), Шрі-Ланки (36) та Румунії (31). Більшість із них (691) намагалися потрапити до країн Європейського Союзу [18]. Україна не становить загрози для ЄС як канал масової незаконної міграції, натомість має досвід виявлення нелегалів та

застосування до них офіційних процедур. За умови глибшої інтеграції у сферу спільної оборони наша держава може принести більше користі, аніж колочий дріт у якості гуманітарної допомоги Литві [277];

– протидія контрабанді. Це предмет спільних операцій та спільної зацікавленості України та прикордонних країн ЄС. У 2020 р. в Україні було затримано 11,9 млн пачок сигарет і 49,1 тис літрів алкоголю, а за перший квартал 2021 р. – майже 9 млн 423 тис. пачок цигарок. Тіньова частина у цих групах товарів зростає разом з ростом акцизів. За даними дослідницької групи Kantar, тіньова частина тютюнової продукції становила у 2016 р. – 1,1%, у 2017 р. – 2,3%, у 2018 р. 4,4%, у 2019 р. – 6,6%, у 2020 р. – 6,9%, а у 2021 році вже досягла рекордних 12,8% [128; 297]. Від таких тенденцій страждають економіки країн по обидві сторони кордону, що повинно мотивувати до поглиблення реальної, а не декларативної співпраці;

– протидія кіберзлочинам. У 2020 р. збитки від кіберзлочинів у світовому вимірі склали понад 1% світового ВВП, а це близько 1 трлн доларів США [11, с. 213]. Поширення комп'ютерних вірусів, шахрайство з пластиковими платіжними картками і коштами з банківських рахунків, викрадення персональних даних, порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем – це лише частина інтернет-злочинів, яким протистоять спеціальні органи безпеки України та світу. У 2020 році до кіберполіції України надійшло понад 30 тисяч звернень щодо шахрайства в Інтернеті. 80% повідомлень громадян стосувалися незаконних дій у віртуальному просторі (переважно це схеми аферистів з продажем неіснуючих товарів, телефонні шахрайства, фішингові ресурси) [267]. У 2015 р. в Україні у структурі Національної поліції України було створено спеціальний підрозділ – Кіберполіція, а з 2017 р. держава переважно покращує показники з кібербезпеки (Табл. 3.2.) [344; 366; 365; 367].

Таблиця 3.2.

Позиції України у міжнародних рейтингах з кібербезпеки

Рейтинг	Рік	Місце
----------------	------------	--------------

Глобальний індекс кібербезпеки (Global Cybersecurity Index International Telecommunication Union (ITU))	2017	58/180
	2018	54/180
	2020	78/194
Глобальний рейтинг потужностей кібервійськ (National Cyber Power Index) – Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School	2018	27/100
	2020	25/100
Національний індекс кібербезпеки (National Cybersecurity Index) – Фонд академії електронного управління (Естонія) та Програма розвитку ООН	2018	29/160
	2020	25/160

Додамо також, що ЄС та Україна мають значну кількість точок дотику у формулюванні мети та завдань стратегії кібербезпеки, про що свідчать положення Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента від 15 березня 2016 р., та Директиви з безпеки мережевих та інформаційних систем ЄС (NIS), ухваленої того ж року Європейським Парламентом [328; 253].

– реалізація оборонних заходів в умовах включення у конфлікт мирного населення та наявності значної кількості внутрішніх біженців. Аналітичний звіт відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки НІСД обґрунтовує цінність потенційного вкладу України у формуванні європейської безпекової політики практичними напрацюваннями за більше ніж семирічний період війни з російськими військами та підтримуваними ними сепаратистськими угрупованнями, а також наявною оборонно-промисловою базою за різними секторами – від авіа- і суднобудування до новітніх технічних розробок з ведення розвідки, управління вогнем і підрозділами. Важливим є досвід нашої держави у нейтралізації застосування принципів гібридної війни та виявленні і ліквідації гібридних загроз, а також у нейтралізації спроб зовнішнього агресора провокування масових протестів, соціальних бунтів і внутрішніх протистоянь в умовах наявності великої кількості внутрішньо переміщених осіб [5, с. 9].

Наголосимо, що позиція України щодо оборонної співпраці та інтеграції до структур і практик Європейського Союзу ґрунтується на взаємній

зацікавленості обох сторін. Потенціал і можливості України виступає своєрідним щитом у забезпеченні стабільності у регіоні і континенті в цілому. Зацікавленість ЄС засвідчують наскрізні фінансові програми підтримки саме оборонно-безпекового напрямку партнерства з сусідніми державами. Так, у березні 2019 р. Європейський Парламент прийняв законодавчу резолюцію щодо нової Багаторічної фінансової перспективи ЄС на 2021-2027 рр., яка визначає фінансування зовнішнього виміру діяльності Євросоюзу. Документ об'єднує більшість інструментів зовнішнього фінансування ЄС в один глобальний інструмент під назвою «Сусідство, розвиток та міжнародне співробітництво» (NDICI), де безпековій складовій (Інструмент Спільної зовнішньої та безпекової політики (CFSP), Європейський інструмент ядерної безпеки (EINS)) надано і пріоритет, і значне фінансування (3,3 млрд євро) [258]. Попередньо пораховано, країни Східного партнерства отримають близько третини згаданих коштів, тому можна очікувати, що рамки щорічного бюджету зовнішньої допомоги Україні, Грузії, Молдові, Азербайджану, Білорусі та Вірменії на 2021-2027 рр. складатимуть близько 1 млрд євро.

В епоху активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій безпекова та інформаційна галузі є досить пов'язаними і часто взаємозалежними. Безпека інформації, об'єктивне інформування та інформаційна гігієна є запорукою планомірного просування євроінтеграційного курсу, формування громадської думки підтримки, конструктивного діалогу між владними інституціями обох сторін та ними з громадянським суспільством. Наразі інформаційний простір містить загрози як всередині, так і з-за меж України, адже в умовах гібридної війни європейський вибір держави завжди знаходиться у фокусі інформаційних атак опонентів.

У рамках реалізації Угоди про асоціацію інформаційна складова простежується у різних частинах інституційної структури двосторонніх органів. наприклад, підкомітет з питань економіки та іншого галузевого співробітництва Комітету асоціації опікується кластером зі співробітництва у сфері науки та технологій, інформаційного суспільства, аудіовізуальної політики, освіти,

навчання та молоді, культури, співробітництва в галузі спорту та фізичної культури. Постійний моніторинг ходу виконання Угоди про асоціацію виявляє як досягнення та слабкі місця здійснюваних у державі змін щодо інформаційно-комунікаційної політики. Досягненням вважаємо прийняті євроінтеграційні закони щодо електронних довірчих послуг, цифровізації об'єктів будівництва, транспорту та електроенергетики, основних засад забезпечення кібербезпеки тощо. Зокрема, розроблено та передано до європейських інституцій Стратегію інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС та «дорожню карту» з її виконання, започатковано регулярний Діалог Україна – ЄС з питань інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС. До всього налагоджено співпрацю з Агентством з питань мережевої та інформаційної безпеки ЄС (ENISA) та Європейським центром досліджень та компетенцій з кібербезпеки для протидії кіберзагрозам. У пілотному режимі діє інформаційна система державного ринкового нагляду (аналогічна до Community Rapid Information System, RAPEX), створено Координаційну раду з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції, оновлено Доповнення XVII-3 до Угоди про асоціацію, що сприятиме впровадженню новітніх стандартів ЄС у сфері електронних комунікацій і поступовій інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС. також було розроблено та оприлюднено рубрики з питань європейської інтеграції з відповідними інформаційними матеріалами на офіційних веб-сайтах міністерств та відомств, облдержадміністрацій тощо [233; 89].

Слабкими місцями є ті, що пов'язані з фінансовими аспектами, а значить піддаються корупційним ризикам. Експерти вважають, що Угода про асоціацію виконується повільними темпами через відсутність інформаційного обміну, перевірок та інспекцій на місцях і відсутність відповідних угод з Європейським управлінням з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF). Також мають місце нарікання на ігнорування необхідності розробити і затвердити порядок проведення оцінки ефективності урядових комунікацій. У цілому, висловлюється занепокоєння дефіцитом комунікації – брак публічної активності профільних міністерств і відомств з тематики європейської

інтеграції. У 2020 р. експерти досить критично оцінювали євроінтеграційну політику керівництва країни: 64% не вважали її зрозумілою для суспільства, 59% респондентів наголошували на тому, що ця політика не є ефективною, 57% були переконані у тому, що політиці влади на європейському напрямі бракує чіткої стратегії дій, а 50% не вважали цю політику прозорою і відкритою [233].

Завданнями інформаційного сектору визначено: посилення інформаційно-розвідувальної співпраці з державами ЄС щодо боротьби з незаконною торгівлею зброєю, що зумовлено значною присутністю на території України нелегальної зброї із зони конфлікту; підвищення довіри і безпеки при використанні інформаційно-комунікаційних технологій, включаючи інформаційну безпеку, кібербезпеку, захист персональної інформації тощо; розвиток транскордонного та регіонального співробітництва у контексті транспорту, енергетики, комунікаційних мереж, культури, освіти, туризму, охорони здоров'я та інших сфер, охоплених Угодою про асоціацію [233; 89].

Окремо сформовано пакет рекомендацій для громадськості, на яку також покладено відповідальність участі в оптимізації інформаційної складової євроінтеграційних практик, а саме: проведення інформаційних кампаній для зарубіжних аудиторій щодо євроінтеграційних успіхів України та для населення України з метою роз'яснення переваг європейської та євроатлантичної інтеграції; включення неурядового середовища до координування реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції; залучення ОГС до співпраці щодо системного моніторингу інформаційних атак з боку РФ у медіа та соціальних мережах та діяльності у рамках єдиного координаційного центру при центральних органах виконавчої влади стосовно реагування на інформаційні атаки; налагодження системного діалогу з адміністрацією Facebook стосовно протидії інформаційним загрозам у соціальній мережі; започаткування практики підтримки ініціатив з покращення іміджу України, її інвестиційної привабливості в очах зарубіжних аудиторій [89].

Серед великої кількості завдань порядку денного та невирішених задач Україна визначилася з ключовим пріоритетом – інтеграцією до Єдиного цифрового ринку ЄС. У цьому напрямку вже реалізовано кілька важливих рішень: у сфері електронної торгівлі, довірчих послуг та електронних комунікацій. У червні 2020 р. Верховна Рада у першому читанні ухвалила законопроект, який передбачає імплементацію Європейського кодексу електронних комунікацій. З того ж таки 2020 р. функціонує експериментальний проект у сфері надання електронних адміністративних послуг «Держава у смартфоні» та спеціальний застосунок «Дія» (кількість активних користувачів влітку 2021 р. переступила за 6 млн осіб), які поруч зі зручністю сервісів для громадян дозволяють перебувати на одних хвилях та частотах із Європою. Нормативний поступ ґрунтується на ухваленні законів України «Про електронні довірчі послуги», «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку телекомунікаційних мереж», «Про електронні комунікації» та ін. Цифровий ринок давно є важливим для сучасного світу, а у пандемічну добу через COVID-19 набув нового значення, оскільки глобальна економіка не змогла б зберегтися без електронних комунікацій і всього, що з цим пов'язано – від доступу до інфраструктури та швидкісного Інтернету до захисту даних та електронних довірчих послуг [233]. Аргументом також є переконання, що у мережевому світі неможливо інтегруватися в цивілізаційний простір лише у фізичній реальності.

Отже, інформаційно-комунікаційна складова процесу євроінтеграції не обмежується виключно розвитком інформаційного суспільства, технологій та електронних комунікацій і послуг. По суті, ця складова присутня у сферах публічних закупівель, інфраструктури, туризму, санітарних заходів, технічного регулювання, розвитку бізнес-середовища, діяльності митниць, контролюючих органів, телекомунікаційних мереж тощо. Такий порядок речей уможливорює процедури контролю і погоджень норм та стандартів Європи для України. Саме комунікаційні взаємодії роблять європейську інтеграцію двостороннім процесом.

Грантова частина співробітництва Україна – ЄС також включає актуальні питання гібридних викликів та інформаційної безпеки, зокрема, у рамках проєктів «Академічна протидія гібридним загрозам» (2019 р.), «Європейський Союз і виклики сучасного суспільства» (2019-2022 рр.), «Кібербезпека та цифрова дипломатія ЄС: зміцнення мосту між дослідженнями та політикою» (2019-2022 рр.), «Захист даних в ЄС» (2019-2022 рр.) та под. [179].

У 2018-2021 рр. в Україні діяла Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції. Її метою є «утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в ЄС, інтеграції в європейський економічний, культурний та політичний простір та здійснення процесу внутрішніх реформ і перетворень у бік більш вільного, справедливого, демократичного, успішного і прозорого суспільства, що спирається на засадничі права та свободи людини, принципи гендерної рівності та недискримінації, підзвітності влади, ринкової економіки та відкритості» [254]. Головними комунікаційними цілями Стратегії є:

- створення стабільної проєвропейської більшості в українському суспільстві, в якій сформовано розуміння державної політики у сфері європейської інтеграції як процесу внутрішніх реформ в Україні, які впливають на життя кожного українця;
- підвищення рівня поінформованості широких верств населення про можливості та перспективи, які відкриває для держави Угода про асоціацію та інші документи у сфері взаємної співпраці;
- підвищення рівня поінформованості широких верств населення про європейські цінності та стандарти щодо верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод, забезпечення гендерної рівності та подолання дискримінації в усіх її формах та проявах;
- протидія дезінформації, спрямованої на дискредитацію відносин України з ЄС та майбутнього членства України в ЄС [254].

У 2021 р. стратегічним планом передбачено проведення роз'яснювальної кампанії, у тому числі в рамках концепції EUКраїна, щодо основних

європейських цінностей (повага до людської гідності, до прав людини, свобода, демократія, рівність, верховенство права) та їх значення для побудови успішної європейської держави. Заплановано забезпечення виготовлення в рамках кампанії інформаційної аудіовізуальної, друкованої продукції та розміщення її в ефірі загальнонаціональних теле- та радіоканалів, в Інтернеті, зокрема у соціальних мережах, громадських місцях, у форматі внутрішньої та зовнішньої реклами. Реалізується проведення інформаційної кампанії, у тому числі в рамках концепції EUКраїна, щодо роз'яснення зв'язку між реформами, виконанням Угоди про асоціацію та позитивними змінами в житті громадян України, зокрема в частині пріоритетних тем: розширення торговельно-економічних відносин України та ЄС, реформування сфери охорони здоров'я, інтеграція енергетичних ринків, стимулювання енергоефективності, інтеграція України у цифровий ринок ЄС тощо. Серед заходів також: висвітлення результатів впровадження реформ за профільними напрямками в рамках виконання Угоди про асоціацію шляхом із проведенням регулярних комунікаційних заходів на всіх доступних майданчиках; продовження впровадження навчального курсу з питань європейської інтеграції України для учнів закладів загальної середньої освіти. Важливим вважаємо й намір розробити та поширити методичні рекомендації щодо комунікації у сфері європейської інтеграції, адаптації локального контенту до загальнонаціональної комунікаційної стратегії серед державних службовців обласних держадміністрацій та центральних органів виконавчої влади, посадових осіб місцевого самоврядування, відповідальних за зв'язки із засобами масової інформації та громадськістю [206].

Таким чином, спостерігаємо високий рівень міжінституціональних комунікацій, однак недостатній – із залученням громадськості. Також широкий спектр завдань, спрямованих на популяризацію євроінтеграційних практик, свідчить про недостатність поінформованості громадськості про цілі і напрямки європейської інтеграції України. У 2019 р. 72% опитаних українців заявили про потребу отримувати більше інформації про Європейський Союз та

євроінтеграцію України [1]. У 2021 р. урядовці й досі висловлюють переконання, що громадяни мають недостатню кількість якісної й достовірної інформації про євроінтеграційні процеси. «Сьогодні євроінтеграція має сприйматися як щось життєве, просте, що стосується кожного з нас. І тому цієї інформації має бути якомога більше. Більше того, ми повинні створити інформаційну супермагістраль і наповнити її якісним змістом, пояснити на практиці, як євроінтеграція допоможе українцям втілювати свої плани, мрії, мати кращі можливості для життя, навчання і самореалізації», – зауважила радниця з питань стратегічних комунікацій віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України О. Сікора [158]. Відповідно, інформування про євроінтеграцію має стати постійним супроводжуваним процесом на усьому шляху зближення з об'єднаною Європою – як на центральному і місцевому рівнях, так і з залученням європейських інституцій та організацій громадянського суспільства з обох сторін.

Упровадження євроінтеграційних реформ, формування у громадян власних оцінок та упереджень щодо європейського вибору країни відбуваються в умовах перманентної інформаційної війни, яка у суспільному вимірі часто дезінтегрує євроінтеграцію. Саме тому безпековий компонент двосторонніх відносин завжди містить інформаційну складову, і цим пояснюється наша логіка формулювання дослідницьких завдань дисертації.

Зброя у вигляді інформації досить часто застосовується щодо України – до гібридних атак Росії у 2020-2021 рр. додалися дезінформаційні кампанії щодо коронавірусної інфекції. В україномовній та англійській версіях Вікіпедії навіть є стаття «російсько-українська інформаційна війна», яка визначається як комплекс заходів, постійно здійснюваних урядовими та неурядовими організаціями Росії та України в інформаційному просторі України, Росії, інших країн та міжнародних організацій, спрямованих на отримання стратегічно-політичних переваг шляхом деморалізації або введення в оману противника та протидії заходам іншої сторони у глобальному протистоянні Росії і України, а також протистоянні Росії та «Західного світу» [229].

На перетині інформаційних інтересів України та Європейського Союзу знаходиться політика протидії російській пропаганді. Цей виклик кожна зі сторін приймала по-різному: Європа – дипломатичними нотами та виокремленням цільового фінансування, Україна – комплексними заходами у рамках спротиву російській агресії. Цілей та інструментів інформаційного наступу є багато, але у нашому випадку всі вони концентруються навколо єдиної цілі – переконати і громадян України, і Європу, що конфлікт на Донбасі є суто внутрішнім, і втручатися у нього третім сторонам не варто, тим самим лишивши Україну сам на сам з могутнім ворогом. Інший наратив, який тиражується російськими агентами впливу, – Українська держава програла в інформаційній війні. На нашу думку, такі оцінки може дати лише сторонній спостерігач, який є об'єктом інформаційних впливів. Зокрема, оціночну тезу під час виступу на міжнародному форумі у Києві «Democracy in Action: Zero Corruption Conference» висловив керівник Східноєвропейської програми аналітичного центру «Європейські цінності» (Чехія), колишній багаторічний речник Представництва Європейського Союзу в Україні Д. Стулік. Він заявив, що Україна не програла і не програвала в інформаційній війні. «Навпаки, вона однозначно у ній перемагає, адже, якщо запитати зараз будь-якого європейця, чи Україна є фашистською країною, хунтою, то відповідь буде негативною. Ті ж, хто вірять у тиражовані фейки, складають меншість аудиторії» [279].

Європейська ж політика також відчула пропагандистські впливи зі сторони Росії. У 2015 р. в ЄС була створена оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій Європейського Союзу, до основних функцій якої увійшло: роз'яснення ключових аспектів політики Європейського Союзу, створення його позитивного іміджу та протидія дезінформації; ефективна комунікація та просування політики ЄС щодо Східного партнерства; загальний розвиток медійного простору в країнах Східного партнерства та країнах-членах ЄС, що передбачає сприяння незалежності ЗМІ; удосконалення механізмів, що уможливають передбачення, оцінку та реагування ЄС на дезінформацію, яка поширюється зовнішніми акторами; надання інформаційної підтримки

делегациям ЄС в Азербайджані, Вірменії, Білорусі, Грузії, Молдові, Україні [312].

У листопаді 2016 р. Європейський Парламент ухвалив Резолюцію «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін», яка визнала стратегічні комунікації та інформаційну війну не тільки зовнішнім аспектом ЄС, але й внутрішнім. У квітні 2017 р. ухвалено спільне рішення країн НАТО та ЄС створити Європейський центр протидії гібридним загрозам. У жовтні 2019 р. Європейський Парламент підтримав резолюцію про дезінформацію і зовнішнє втручання у вибори до Європарламенту, ключова роль у якому належала саме РФ, оскільки було зафіксовано майже тисячу (998) випадків розповсюдження дезінформації з боку Росії. У грудні 2020 р. Європейська комісія презентувала «План дій щодо європейської демократії», який визначає заходи зі сприяння вільним та чесним виборам, зміцненню свободи ЗМІ та протидії дезінформації [312]. До цих нормативних актів та рішень додається постійно збільшуване фінансування боротьби з російською пропагандою – у 2018 р. 1 млн євро, у 2019 р. 5 млн євро [95]. У січні 2020 р. European Union Task Force (підрозділ Європейської служби зовнішньополітичної діяльності) провели перший в історії саміт щодо ворожого зовнішнього впливу (переважно з боку РФ та Китаю), де обговорювалися змінювані загрози, викликані поширенням дезінформації всередині ЄС, наголошувалося на необхідності вироблення крос-секторальної стратегії, спрямованої на боротьбу з дезінформаційними кампаніями, картографування майбутніх загроз та діагностики сфер вразливості, а також визначення нових шляхів подолання цих [68, с. 112–113].

Враховуючи аномальну статистику – у половині випадків дезінформації в російських ЗМІ йдеться про Україну, держава до переліку засобів протидії інформаційним атакам залучає як інституціоналізовані, так і позасистемні. У травні 2021 р. президент України В. Зеленський підписав Указ «Питання Центру протидії дезінформації» (ЦПД), яким затвердив Положення про ЦПД. Нова структура має забезпечувати протидію як наявним, так і прогнозованим

загрозам нацбезпеці та національним інтересам в інформаційній сфері, виявляти та протидіяти дезінформації, пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, а також запобігати спробам маніпулювання громадською думкою [192]. Реагувати на виклики інформаційних атак та гібридним загрозам також покликані російськомовний державний інформаційно-розважальний телеканал «Дом» та вже згадувана урядова кампанія «EUKраїна».

Європейський Союз також долучився до протидії дезінформації в Україні, реалізуючи два стратегічні проекти: у межах одного вивчатимуть імідж України в інших країнах, у межах другого – формування поглядів у районах на схід від контактної лінії [231]. На озвучені цілі вже виділено понад 2 млн євро.

Проаналізований досвід, стратегічні цілі та напрямки діяльності України та Європейського Союзу у контексті реалізації нашою державою євроінтеграційних практик дають підстави констатувати взаємопов'язаність секторів оборони та інформаційних взаємодій. Це зумовлено тим фактом, що етап активного впровадження євроінтеграційних практик збігся у часі з військовою агресією та засобами гібридної війни з боку Російської Федерації, які, передусім, спрямовані на дискредитацію європейського вибору України та участі європейських інституцій у подоланні кризових явищ у нашій державі. З іншого боку, такі обставини оптимізували двосторонню співпрацю України та ЄС, акцентували позитивний досвід вітчизняного оборонного сектору, який може покращити безпекову складову спільного європейського простору, а це заходи із протидії міграції, контрабанді, кіберзлочинності, збройних конфліктів на території зі значною кількістю мирного населення. Якщо сфера військових активностей залишається розмежованою кордонами і зонами національних та наднаціональних інтересів, то інформаційний простір є спільним і підпорядкованим світовим тенденціям, викликам і загрозам, що сприятиме тісній співпраці профільних відомств та фахівців України, країн-членів ЄС та у цілому Європейського Союзу.

Висновки до третього розділу

Встановлено, що від початку партогенезу в Україні ставлення політичних партій до євроінтеграції було різне – від ідеологічного спротиву до декларативних заяв чи нейтральної позиції та чітких закликів до реалізації плану вступу до ЄС. Така полярність конструювалася впродовж останніх 20 років і була підпорядкована запитам суспільства, зовнішнім і внутрішнім обставинам. Акцентовано, що європейський курс завжди розглядався партіями у контексті логіки: за ЄС значить проти Росії, тобто в межах геополітичної осі «Схід – Захід». Політичні партії, які впродовж проаналізованих шести електоральних циклів потрапляли до Верховної Ради, переважно дотримувалися стабільного курсу – проєвропейського (ВО «Батьківщина», «Наша Україна», «Народний фронт», «УДАР», «БПП», «Голос» та партії, похідні від них), нейтральної позиції з тяжінням до європейського напрямку (СДПУ (о), «Блок Литвина», Соціалістична партія України, Об'єднання «Самопоміч»), антиєвропейського (КПУ, послідовники Партії регіонів). Єдиним виключенням з описаної логіки була саме Партія Регіонів – у період 2002-2013 рр. тривала відносна проєвропейськість закінчилася інституціональним саботажем європейської інтеграції України.

З'ясовано, що євроінтеграційні практики, які набули в Україні стратегічного і конституційного оформлення, передбачають співпрацю з організаціями громадянського суспільства. Сторонами Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом створено майданчики для координації спільних дій з представниками ОГС, зокрема, Платформа громадянського суспільства, щорічні форуми щодо сталого розвитку і торговельних відносин між Україною та ЄС тощо. Разом із позитивною динамікою розвитку українського громадянського суспільства констатовано збереження низького рівня довіри громадян до влади та здійснюваних нею реформ. Ці факти та поки що недостатньо ефективна комунікація між різними відомствами, залученими до впровадження Угоди про асоціацію, відтермінують виконання взятих сторонами зобов'язань.

Акцентовано поняття євроінтеграційного потенціалу громадянського суспільства, котре визначаємо як спроможність і сукупність можливостей організацій громадянського суспільства брати участь у реалізації курсу європейської інтеграції країни як спільно з державними інституціями, так і в якості незалежного консультативного органу з числа зацікавлених ОГС за ключовими напрямками євроінтеграції. Наголошено, що процеси євроінтеграції та розвитку громадянського суспільства в Україні мають паритетний характер. З одного боку, найбільш значимі сплески громадянської активності, так чи інакше, були пов'язані з вибором зовнішньополітичного курсу країни, тяжіючи до західного вектору. З іншого боку, євроінтеграція тут стала одним із тригерів, а не причиною протестів громадян. Вони хоч і підтримують європейський вибір держави, але й надалі вимагають конкретизації змісту і цілей євроінтеграційного курсу. Отже, вказані процеси є взаємодоповнюючими, а не взаємозумовлюючими, а їхнє співвідношення доцільно аналізувати у політико-інституціональному, суспільно-ресурсному та індивідуально-ідентифікуючому вимірах.

Досліджено рейтингові показники держави у період до та після активних євроінтеграційних практик – у 2013 та 2019 роках. У підсумку роблено висновки про зумовленість репутаційного прогресу України євроінтеграційними реформами, зокрема, у сферах реалізації підприємницької діяльності, забезпечення економічних прав і свобод громадян, інформаційної відкритості щодо економіки та державних фінансів, створення умов для спроможності громадян в управлінні власним майном та працею.

Обґрунтовано чотири рівні євроінтеграційного чинника у соціально-економічному розвитку України: адаптація вітчизняного законодавства до інтеграції принципів та цінностей політики ЄС в українські практики; підтримка та форсування системних реформ, корельованих із євроінтеграційним курсом, за рахунок макрофінансової допомоги та кредитування; сприяння активізації та переорієнтації на європейський напрямок соціальної мобільності українців – у межах трудової міграції,

академічної мобільності та туристичних потоків; покращення репутаційних показників України у світових рейтингах.

Акцентовано позитивний досвід безпекових практик України, з якими держава має справу з огляду на географічне положення, спротив російській агресії та гібридній війні: протидія незаконній міграції, контрабанді, кіберзлочинам та реалізація оборонних заходів в умовах включення у конфлікт мирного населення та наявності значної кількості внутрішніх біженців.

Наголошено, що позиція України щодо оборонної співпраці та інтеграції до структур і практик Європейського Союзу ґрунтується на взаємній зацікавленості обох сторін. Потенціал і можливості України виступають своєрідним щитом у забезпеченні стабільності у регіоні і континенті в цілому. Зацікавленість ЄС засвідчують наскрізні фінансові програми підтримки саме оборонно-безпекового напрямку партнерства з сусідніми державами.

Доведено високий рівень міжінституціональних комунікацій між Україною та ЄС і посередній – із залученням громадськості. На основі аналізу завдань Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції та даних соціологічних опитувань констатовано недостатній рівень поінформованості громадськості про цілі і напрямки європейської інтеграції України.

Маркером консолідації інформаційних інтересів України та Європейського Союзу обґрунтовано визначено протидію російській пропаганді. Вона ж на сучасному етапі зумовила взаємопов'язаність секторів оборони та інформаційних взаємодій, адже засоби гібридної війни з боку Російської Федерації, передусім, спрямовані на дискредитацію європейського вибору України та участі європейських інституцій у подоланні кризових явищ у нашій державі. З іншого боку, такі обставини оптимізували двосторонню співпрацю України та ЄС, акцентували позитивний досвід вітчизняного оборонного сектору, який може покращити безпекову складову спільного європейського простору.

ВИСНОВКИ

1. Систематизовано чинники генези цілей і напрямків політики євроінтеграції, серед яких історичні, політичні та чинники-реакції. У підсумку виявлено зміну євроінтеграційної сутності у контексті трансформації принципу цілепокладання: від об'єднання заради монопольного панування через ідею миру, прагнення економічної самодостатності та конкурентоспроможності до пошуку шляхів збереження цілісності Європейського Союзу та маркерів його ідентичності. Також з'ясовано показники напрямків євроінтеграції: щодо можливості та доцільності централізувати чи децентралізувати ЄС; щодо впровадження системи міждержавних відносин, глибокої інтеграції політичного та економічного управління задля підвищення рівня автономії ЄС на світовій арені; щодо європейської ідентичності, пошук і спільне визнання якої і є запорукою об'єднання Європи.

У рамках предметного поля дисертаційного дослідження конкретизовано дефініцію «євроінтеграційні практики» як функціональну складову політики євроінтеграції, організовану згідно з конкретним планом роботи державної влади щодо впровадження європейських стандартів в усі сфери суспільного життя через процес створення нормативно-правової бази інтеграції, формування відповідних структур реалізації політико-правових рішень з метою набуття членства в ЄС.

З'ясовано, що вітчизняна політологія, починаючи з 2000-х років активно включила до предметного поля досліджень усе розмаїття аспектів європейської інтеграції – спочатку як актуального наднаціонального процесу, згодом як однієї з перспектив України, її стратегічного наміру, а на сучасному етапі конституційно визнаної мети. Нами не зафіксовано кардинальних змін у напрямках наукового пошуку, а лише поступове розширення його контексту. Доведено посилення імперативної складової політологічних досліджень щодо європейської інтеграції України з 2014 р., яка полягала у переході від вивчення

можливих варіантів чи сценаріїв вибору країною зовнішньополітичного партнерства до аналізу викликів та завдань реалізації євроінтеграційного курсу. Обґрунтовано кореляцію актуальних наукових досліджень з упроваджуваними в державі реформами, як-то децентралізаційної чи державного управління.

На основі вивчених матеріалів наукових розвідок запропоновано поточну етапізацію генези політологічного осмислення євроінтеграційних перспектив України: 1991-2013 рр. – описовий етап стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу, обґрунтовувалися наукові припущення щодо місця України на політичній мапі світу; з 2014 р. й дотепер – імперативний етап галузевого аналізу залучення євроінтеграційних практик й актуалізації позаінституціонального виміру європейської інтеграції.

2. Запропоновано періодизацію формування та реалізації євроінтеграційних практик України на основі аналізу політико-нормативної складової відносин між Україною та ЄС: етап визначення пріоритетів (1991-1998 рр.), етап співробітництва та партнерства (1998-2014 рр.), етап асоціації та інтеграції (з 2014 р.). Виділено ряд специфічних рис, досягнень та проблемних сфер реалізації євроінтеграційних практик України на окреслених етапах. Перший етап характеризувався, з одного боку, активним процесом налагодження взаємовідносин з ЄС, початком формування сталої нормативної бази та інституціональної складової взаємовідносин Україна-ЄС, а з іншого боку, мали місце політична фрагментація, дискретність функцій і повноважень органів влади, внутрішньополітичне протистояння і відсутність консенсусу серед української політичної еліти, домінування корпоративних інтересів над національними. На другому етапі констатовано інтенсифікацію процесів унормування основоположної бази для набуття членства в ЄС, створення умов для інтеграції ринку України у спільний ринок ЄС, адаптації законодавства до європейських стандартів, пошук та вироблення моделі реалізації євроінтеграційних практик, де інституційний баланс визначався формою правління. Серед проблемних аспектів – декларативність процесів

реформування, механічне копіювання євроінтеграційних моделей, формування низькоефективних інституціональних структур, а також занадто об'ємний для оговореного терміну виконання в три роки перелік зобов'язань, покладених на Україну згідно з Планом дій, неготовність усередині ЄС до більш поглибленої співпраці. На сучасному етапі констатовано наявність значних здобутків, підтверджених результатами урядових звітів та звітів громадськості. З'ясовано, що викликами ефективного реалізації євроінтеграційних практик залишаються подолання внутрішніх проблем, російська гібридна агресія, спалах світової пандемії, проблеми поширення євроскептичних настроїв, посилення відцентрових процесів всередині ЄС.

3. На основі аналізу досвіду євроінтеграційних моделей країн, які успішно інтегрувались та країн-кандидатів, стверджується, що результативність та успішність реалізації євроінтеграційних зобов'язань прямо пов'язана з існуванням окремого інституту з євроінтеграції, зі створенням результативного механізму взаємодії між парламентом і урядом шляхом забезпечення регулярного діалогу цих інституцій з питань інтеграції, з наявністю політичної волі та відданістю еліти євроінтеграційним реформам, навіть, при наявних проблемах, непорозуміннях та виникаючих розбіжностях.

Відзначено достатній рівень інституціональної спроможності державних органів влади України щодо результативного втілення євроінтеграційних практик через системний та органічний характер залучення профільного віцепрем'єр-міністра, урядового офісу з питань європейської інтеграції, секторальних міністерств, парламентського комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу в процес євроінтеграції та їхню тісну співпрацю з ЄС з метою досягнення демократичної стабільності та економічного зростання.

4. Акцентовано на здобутках сучасного етапу реалізації євроінтеграційних практик, а саме на наявності широкого спектру фінансово-економічної та політичної підтримки з боку ЄС та окремо держав-членів ЄС у сферах боротьби з корупцією, децентралізації, державного управління, судової

влади та верховенства права, конституції та виборчих практик. З'ясовано важливість України для всього ЄС з точки зору політичної стабільності, безпеки та енергетичних питань.

Найбільш послідовними партнерами у підтримці європрагнень України відзначено Литву та Польщу, які постійно акцентують увагу на необхідності збереження політики «відкритих дверей» для нових країн-членів. Головування Польщі у в ОБСЄ у 2022 р. та головування у Раді ЄС у 2025 р., а також головування у Раді ЄС Литви у 2027 р. розглянуто як перспективу подальшого відстоювання інтересів України та підтримки її євроінтеграційного курсу на рівні ЄС і забезпечення можливості для початку переговорів щодо вступу України до ЄС. Водночас проблемним виміром ефективного використання наданої допомоги у процесі реалізації євроінтеграційних практик України визначено, з одного боку, акцентування на персоналіях, а не на інституціях, низький рівень підтримки реформ через нездатність влади досягти конкретних результатів у реформуванні та вчасно розв'язувати пріоритетні завдання, суперечливість політичних рішень, що призводить до нерозуміння дій української влади союзниками та зумовлює тенденції до зниження їхньої готовності допомагати у глобальних масштабах. З іншого боку, стверджується, що відсутність чіткого уявлення про значення та перспективи України у керівництві ЄС, зумовленої існуванням «інтеграційної втоми» та перевантаженням економічного та політичного порядку денного ЄС, призводить до непорозуміння та розбіжностей у трактовці реалізації механізмів підтримки з боку українського уряду та ЄС.

5. На основі результатів контент-аналізу передвиборчих програм партій-переможців останніх шести парламентських кампаній встановлено, що з перших років незалежності ставлення вітчизняних політичних партій до теми євроінтеграції було різним: декларативним, нейтральним, схвальним, негативним. Акцентовано, що європейський курс завжди розглядався партіями у межах геополітичної осі «Схід – Захід». З'ясовано, що озвучена полярність конструювалася впродовж двох останніх десятиліть і була зумовлена запитам

суспільства, зовнішніми і внутрішніми обставинами, а не ідеологією партійної організації. Через зростаючу актуальність зовнішньої складової державної політики маркер ставлення до євроінтеграції перетворився на якісний критерій оцінки політичної діяльності, зокрема, й партій. Тоді як на початку 2000-х років позиція щодо зовнішньополітичного курсу частиною партійного спектру взагалі ігнорувалася і не знаходила місця в офіційних програмах на виборах.

Констатовано нормативно закріплену потребу включення до євроінтеграційних практик організацій громадянського суспільства. З'ясовано, що сторонами Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом створено майданчики для координації спільних дій з представниками ОГС (Платформа громадянського суспільства, щорічні форуми щодо сталого розвитку і торговельних відносин між Україною та ЄС тощо). Водночас, спостерігається збереження низького рівня довіри громадян до влади та здійснюваних нею реформ, недостатньо ефективна комунікація між різними відомствами, залученими до впровадження Угоди про асоціацію, що у підсумку відтерміновує виконання взятих сторонами зобов'язань.

Уточнено поняття євроінтеграційного потенціалу громадянського суспільства, котре визначено як спроможність і сукупність можливостей організацій громадянського суспільства брати участь у реалізації курсу європейської інтеграції країни як спільно з державними інституціями, так і в якості незалежного консультативного органу з числа зацікавлених ОГС за ключовими напрямками євроінтеграції. Щодо ресурсної складової, то тут її уособлюють активні неурядові організації та забезпечений їм доступ до інформації, діалогу, демократичного досвіду інших країн і можливість транслювати альтернативні чи додаткові позиції щодо включення до порядку денного євроінтеграційного процесу питань соціально-економічного, культурно-гуманітарного спрямування тощо.

Підкреслено, що найбільш значимі сплески громадянської активності, так чи інакше, були пов'язані з вибором зовнішньополітичного курсу країни, тяжіючи до західного вектору, однак євроінтеграція тут стала одним із тригерів,

а не причиною протестів громадян. Отже, вказані процеси є взаємодоповнюючими, а не взаємозумовлюючими, а їхнє співвідношення доцільно аналізувати у політико-інституціональному, суспільно-ресурсному та індивідуально-ідентифікуючому вимірах.

6. На основі аналізу соціально-економічних параметрів рейтингових показників України у період до та після активних євроінтеграційних практик (у 2013 та 2019 роках) зроблено висновки про зумовленість репутаційного прогресу України євроінтеграційними реформами, зокрема, у сферах реалізації підприємницької діяльності, забезпечення економічних прав і свобод громадян, інформаційної відкритості щодо економіки та державних фінансів, створення умов для спроможності громадян в управлінні власним майном та працею. Виокремлено ті аспекти соціально-економічної сфери, які демонструють чутливість до процесів, активізованих реалізацією євроінтеграційних практик, зокрема: міграційні процеси у напрямку підвищення трудової, туристичної та академічної мобільності. Акцентовано найбільш актуальні маркери соціально-економічного розвитку України, зумовлені євроінтеграційним чинником: адаптація вітчизняного законодавства до інтеграції принципів та цінностей політики ЄС в українські практики; підтримка та форсування системних реформ, корельованих із євроінтеграційним курсом, за рахунок макрофінансової допомоги та кредитування; сприяння активізації та переорієнтації на європейський напрямок соціальної мобільності українців; покращення репутаційних показників України у світових рейтингах.

7. Обґрунтовано позитивний досвід безпекових практик України, які можуть стати ключовими напрямками двосторонньої співпраці на засадах рівноправного партнерства: протидія незаконній міграції, контрабанді, кіберзлочинам та реалізація оборонних заходів в умовах включення у конфлікт мирного населення та наявності значної кількості внутрішніх біженців.

З'ясовано, що досягненням реалізації Угоди про асоціацію в інформаційному напрямку є: прийняття євроінтеграційних законів щодо електронних довірчих послуг, цифровізації об'єктів будівництва, транспорту та

електроенергетики, основних засад забезпечення кібербезпеки; налагодження співпраці з Агентством з питань мережевої та інформаційної безпеки ЄС та Європейським центром досліджень та компетенцій з кібербезпеки для протидії кіберзагрозам; запровадження інформаційної системи державного ринкового нагляду; створення Координаційної ради з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції; оновлення положень Угоди про асоціацію, що сприятиме впровадженню новітніх стандартів ЄС у сфері електронних комунікацій і поступовій інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС. Протидію російській пропаганді обґрунтовано визначено маркером консолідації інформаційних інтересів України та Європейського Союзу, адже засоби гібридної війни з боку Російської Федерації часто спрямовані на дискредитацію європейського вибору України та участі європейських інституцій у подоланні кризових явищ у нашій державі.

Насамкінець, результуюемо аргументацію щодо висловленої на початку дослідження наукової гіпотези та похідних від неї припущень. Отже, у дисертації **обґрунтовано**, що конституційно визначена мета набуття членства в Європейському Союзі на сучасному етапі не означала одночасну ідентифікацію системних трансформацій в Україні як галузевих євроінтеграційних практик, позаяк частина з них почалася до підписання основоположного документа – Угоди про асоціацію України та ЄС. На прикладі фактів поглиблення співпраці двох сторін **підтверджено**, що планомірне здійснення реформ та дотримання регламентів Угоди, з одного боку, пришвидшили перехід від відносин декларативного партнерства до реальної політичної та економічної взаємоінтеграції, а з іншого боку, акцентували недоліки та вади вітчизняної політики євроінтеграції, які заважають досягати відповідних показників виконання пунктів Угоди. **Аргументовано**, що Україна й досі потребує інтенсифікації інформаційних кампаній про євроінтеграційний курс держави, які б сприяли підвищенню рівня підтримки суспільства, протидії пропаганді євроскептиків, конструктивному діалогу з міжнародними партнерами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 72% українців потребують більше інформації про ЄС та євроінтеграцію, 52% – про НАТО. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/72-ukrayinciv-potrebuyut-bilshe-informaciyi-pro-yes-ta-yevrointegraciyu-52-pro-nato> (дата звернення: 24.06.2021)
2. Абромавичус оголосив новий час проведення донорської конференції. *Українська правда*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/23/7056079/> (дата звернення: 12.07.2021)
3. Аверчук Р. Президент-прем'єр-парламент: чи слід Україні змінити форму правління та Конституцію. *Вокс Україна*. 2018. URL: <https://voxukraine.org/prezident-prem-yer-parlament-chi-slid-ukrayini-zminiti-formu-pravlinnya-ta-konstitutsiyu/> (дата звернення: 02.09.2019)
4. Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України. *Матеріали 17 регіон. наук.-практ. конф.* 14 травня 2020 р. м. Дніпро. ДРІДУ НАДУ. 2020. URL: http://www.dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2020_05_14_pei_material.pdf (дата звернення: 02.09.2019)
5. Александров О. *Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Перспективи для України*. Національний інститут стратегічних досліджень. 2016. URL: <http://old.niss.gov.ua/content/articles/files/Aleksandrov-91492.pdf> (дата звернення: 24.06.2021)
6. Артьомов І. (за заг. ред.). *Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія*. Ужгород: МПП «Гражда». 2012. 520 с.
7. Артьомов І. *Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції*. Навчальний посібник: У 2-х кн. Ужгород: Ліра. 2008. Кн. 1. 332 с.

8. Баймуратов М., Хоббі Ю. *Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами: монографія*. Суми: Унів. кн., 2013. 298 с.
9. Барановський Ф. Вплив громадянського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст. *Наукові записки*. 2018. № 3 (89). С. 198–218.
10. Басараб М. *Досвід європейської інтеграції Польщі: перспективи для України*: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Нац. ін-т стратег. дослідж., Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ, 2004. 15 с.
11. Батиргареева В. Основні тенденції кіберзлочинності карантинного періоду та протидія їй. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1(15). С. 207–225.
12. Баштанник В. *Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів: монографія*. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. 389 с.
13. Беззуб І. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. 2015. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasnij-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evrointegratsiji&catid=8&Itemid=350%20%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B0%2012 (дата звернення: 12.04.2021)
14. Бережна К. *Принципи організації та функціонування інститутів влади в Європейському Союзі та Україні: порівняльно-правовий аналіз монографія*. Запоріжжя : Гельветика, 2017. 407 с.
15. Бетлій О. *Аудит зовнішньої політики: Україна-Литва*. Інститут світової політики. Київ, 2016. 56 с.
16. Бєдова О. *Організаційне забезпечення адаптації законодавства України до acquis ЄС*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2019. 20 с.

17. Білоус А. Державно-приватне партнерство в Україні: чи буде інакше цього разу? *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/derzhavno-privatne-partnerstvo-v-ukrayini-chi-bude-inakshe-tsogo-razu/> (дата звернення: 22.06.2021)
18. Більше 9 тисяч нелегальних мігрантів: кого не пропустили, скількох затримали. *Державна прикордонна служба України: Офіційний вебсайт*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Bilshe-9-tisyach-nelegalnih-migrantiv-kogo-ne-propustili-skilkoh-zatrimali/> (дата звернення: 24.06.2021)
19. Боднарчук О. *Політичні комунікації в контексті євроінтеграційного курсу України*. Автореф. дис. к.політ.н. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2015. 24 с.
20. Браг Р. Європа, римський путь. *Вестник Европы*. 2003. №10. URL: <https://magazines.gorky.media/vestnik/2003/10/evropa-rimskij-put.html> (дата звернення: 10.06.2021)
21. Бусленко В. *Взаємовідносини влади та опозиції в контексті демократизації політичних систем*. Автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Вінниця, 2020. 36 с.
22. В уряді пояснили низькі результати євроінтеграції у 2019 році. *Європейська правда*. 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/03/3/7107047/> (дата звернення: 12.04.2021)
23. В урядовому офісі євроінтеграції бракує половини експертів. *Європейська правда*. 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/04/17/7122261/> (дата звернення: 12.04.2021)
24. Василенко С. *Україна: Геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі*. О.: ОДМА, 2000. 206 с.
25. Ващук Ф. (за ред.). *Концептуальні і правові основи формування європейського освітнього простору: навч. посіб.* Ужгород: ЗакДУ, 2011. 568 с.

26. Вдовичин І., Наумкіна С. Формування комплексної міграційної політики як умова забезпечення стабільності країн ЄС. *Політикус*. 2019. № 2. С. 22–27.

27. Веселовський А. Європейська інтеграція України: між омріяним поверненням та «домашньою роботою». *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. № 15. С. 62–69.

28. Вибори народних депутатів України 31 березня 2002 року. *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini/vibori-narodnih-deputativ-ukraini-31-bereznua-2002-roku.html (дата звернення: 20.09.2021)

29. Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна». Програма партії (блоку). *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12v7c4e.html?kodvib=400&pf7171=194> (дата звернення: 20.09.2021)

30. Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко». Програма партії (блоку). *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12v7e00.html?kodvib=400&pf7171=204> (дата звернення: 20.09.2021)

31. Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!». Програма партії (блоку). *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12vd151.html?kodvib=400&pf7171=195> (дата звернення: 20.09.2021)

32. Відносини між ЄС та Україною: інформаційна довідка. *European Union External Action*. 2020. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/29685/node/29685_uk (дата звернення: 22.06.2021)

33. Відомості щодо реєстрації виборчих списків кандидатів у депутати. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. *Центральна*

виборча комісія: Офіційний вебсайт. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp400pt001f01=910.html> (дата звернення: 21.09.2021)

34. Відсотковий механізм для фінансування організацій громадянського суспільства в Україні – 2020: Соціологічне опитування. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/vidsotkoviy-mekhanizm-dlya-finansuvannya-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukraini-2020> (дата звернення: 21.06.2021)

35. Вінникова Н. До питання «дефіциту демократії» в Європі: практики громадянської партисипації і політичної репрезентації в ЄС. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць*. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. 2016. 2(12). С. 32–44.

36. Вожняк М. Соціально-економічний розвиток України в умовах сучасних глобальних викликів. *Міжнародна економічна політика*. 2016. № 1 (24). С. 7–28.

37. Врублевський В., Хорошковський В. *Український шлях*. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси. Київ, 1997. 426 с.

38. Вступ у НАТО вилучено з Воєнної Доктрини України. *ВВС*. 2004. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2004/07/040726_doctrine_military (дата звернення: 12.07.2021)

39. Гаджиев К. *Введение в геополитику*. М.: Логос, 2004. 335 с.

40. Гайдай Д., Літра Л. *Аудит зовнішньої політики: Україна-Швеція*. Інститут світової політики. Київ. 2017. 43 с.

41. Гапоненко В. *Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України*. Автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2020. 34 с.

42. Гев'юк У. Позачергові парламентські вибори 1994 та 2007 рр. в Україні: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. 2010. № 14. С. 78–82
43. Герасимюк К. *Оптимізація територіально-управлінської системи в Україні в контексті європейського досвіду*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2016. 20 с.
44. Геффернен М. *Значення Європи. Географія та геополітика*. Київ: Дух і літера. 2011. 464 с.
45. Глава МЗС Чехії: «Не можу контролювати заяви Земана, та нашу політику формує не він». *Європейська правда*. 2014. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2014/12/8/7028524/> (дата звернення: 29.05.2021)
46. Гладій В. *Місьцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи для України*. Автореф. дис. к.політ.н. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 23 с.
47. Гнидюк Н. *Механізм координації політики європейської інтеграції в Україні*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. О., 2011. 18 с.
48. Гонюкова Л., Козаков В. (за заг. ред.). *Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики: монографія*. Київ: НАДУ, 2018. 400 с.
49. Горбач Д., Голуб М. Українська євроінтеграція. Корабель без керма? *Європейська правда*. 2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/31/7032416/> (дата звернення: 12.05.2021)
50. Горизонт-2020. *Міністерство освіти і науки України: Офіційний вебсайт*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2015-03-19-ukrayina-stane-asoczijovanim> (дата звернення: 18.06.2021)

51. Громадська думка: підсумки 2013 року. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku> (дата звернення: 08.06.2021)

52. Громадськість пропонує кандидатів на посаду віце-прем'єра з євроінтеграції *Реанімаційний пакет реформ*. 2015. URL: <https://rpr.org.ua/news/hromadskist-proponuje-kandydativ-na-posadu-vitse-premjera-z-jevrointehratsiji/> (дата звернення: 14.03.2021)

53. Данте А. *Монархия*. М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле». 1999. 192 с.

54. Державно-приватне партнерство дозволяє реалізувати соціально-важливі інфраструктурні проекти, – Ірина Новікова. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhavno-privatne-partnerstvo-dozvolyaye-realizuvati-socialno-vazhliivi-infrastrukturni-proekti-irina-novikova> (дата звернення: 22.06.2021)

55. Державно-приватне партнерство. *Міністерство інфраструктури України: Офіційний вебсайт*. URL: <https://mtu.gov.ua/content/erzhavnoprivatne-partnerstvo-publicprivate-partnerships.html> (дата звернення: 22.06.2021)

56. Деяка наша допомога Україні не для публічного обговорення – Грибаускайте. *Європейська правда*. 2014. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/23/7028076/> (дата звернення: 15.07.2020)

57. Деякі питання Секретаріату Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету міністрів України від 07.07.2010. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.04.2021)

58. До 44,2% українців стикалися з корупційними практиками – опитування. *Національна агенція з питань запобігання корупції: Офіційний вебсайт*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/do-44-2-ukrayintsiv-stykalysya-z-koruptsijnymu-praktykamu-opytuvannya/> (дата звернення: 23.06.2021)

59. До уваги ЗМІ: цифра про 12 мільйонів українських заробітчан за кордоном не відповідає дійсності. *Міністерство соціальної політики: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16528.html> (дата звернення: 22.06.2021)

60. Договір про запровадження Конституції для Європи: Проект. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_647#Text (дата звернення: 18.06.2021)

61. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 р.). *Верховна Рада України: Офіційний вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 21.06.2021)

62. Договір о Європейском Союзе. Маастрихт, 7 февраля 1992 г. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 18.06.2021)

63. Дойч К. *Национальная интеграция: обзор некоторых концепций и исследовательских подходов*. Этнос и политика. Хрестоматия. М.: Прогресс. 2000. 288 с.

64. Доповідь Європарламенту свідчить, що ЄС очікує на поглиблення інтеграції з Україною, – Ольга Стефанішина. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dopovid-yevroparlamentu-svidchit-shcho-yes-ochikuye-na-pogliblennya-integraciyi-z-ukrayinoyu-olga-stefanishina> (дата звернення: 22.06.2021)

65. Допомога ЄС Україні. *Представництво України при Європейському Союзі*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/politika-yes-shchodo-ukrayini/dopomoga-yes-ukrayini> (дата звернення: 22.06.2021)

66. Допоможи собі сам: українці розчаровані в реформах, але готові підтримувати свої громади: Соціологічне опитування. *Ресурсний центр «ГУРТ»: Офіційний вебсайт*. 2020. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/63607/> (дата звернення: 21.06.2021)

67. Дорош Л., Івасечко О. Особливості функціонування та виклики розвитку ЄС у близькій перспективі (2017-2018 рр.). *Humanitarian Vision*. Lviv: Lviv Politechnic Publishing House. 2017. № 3/1. С. 19–24.

68. Дорош Л. Відповіді на гібридні загрози: особливості стратегії Європейського Союзу у боротьбі з дезінформацією. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: Збірник наукових праць*. 2020. № 27. С. 106–116.

69. Дудкевич В. Громадянське суспільство України у контексті реалізації євроінтеграційних практик. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (Івано-Франківськ, 27 травня 2021 р.). Івано-Франківськ: ПНУ імені Василя Стефаника, 2021. С. 580 – 589.

70. Дудкевич В. Євроінтеграційний дискурс політологічних досліджень в Україні. *Регіональні студії*. 2021. № 25. С. 104–109.

71. Дудкевич В. Євроінтеграційні практики України: специфіка політико-нормативного регулювання. *Політикус*. 2021. № 3. С. 47–53.

72. Дудкевич В. Євроінтеграційні практики як детермінанти впливу на розбудову громадянського суспільства в Україні. *Evropský Politický A Právní Diskurz*. 2021 № 8/3. С. 122–129.

73. Дудкевич В. Євроінтеграція як еволюційний маркер державного розвитку. *Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація»* (м. Сєверодонецьк, 8 червня 2021 р.). Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 76–79.

74. Дудкевич В. Євроінтеграція як чинник репутаційного поступу України. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічний аспекти»* (м. Київ, 8-9 жовтня 2021 р.). Київ: ТНУ імені В. І. Вернадського, 2021. С. 41–45.

75. Дудкевич В. Місце євроінтеграційного наративу у політиці сучасної України. *Зб. наук. пр. Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політична система України за умов глобальних викликів і локальних проблем»*. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (21 квітня 2021 р.). С. 130–134.

76. Дудкевич В. Процес інтеграції України до Європейського Союзу в контексті суперечностей внутрішньо європейського розвитку. *Політичне життя*. 2021. № 1. С. 119–124.

77. Дудкевич В., Шотурма Н. Діджитальна комунікація як один із механізмів взаємодії з громадськістю. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2019. № 13. С. 86–93.

78. Експерт: віце-прем'єр з євроінтеграції – церемоніальна особа, що нічого не вирішує. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2015. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2015/04/28/novyna/polityka/ekspert-vice-premyer-z-yevrointehracziyi-ceremonialna-osoba-shho-nichoho-ne-vyrishuye> (дата звернення: 14.03.2021)

79. Ефективність політичної асоціації між Україною і ЄС сягає 90%. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3275415-efektivnist-politichnoi-asociacii-miz-ukrainou-i-es-sagae-90-dzaparova.html> (дата звернення: 12.08.2021)

80. Євроінтеграційний дайджест. Випуск 103. *Євроінтеграційний портал*. 2019. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/digest/2817> (дата звернення: 14.03.2021)

81. Євроінтеграційний портал: Офіційний вебресурс. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/platforma-gromadyanskogo-suspilstva> (дата звернення: 21.06.2021)

82. Дудкевич В. Євроінтеграція як еволюційний маркер державного розвитку. *Зб. матеріалів V міжнар. наук.-практ. конф. «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація» (м. Сєвєродонецьк, 8 червня 2021 р.)*. С. 76–79.

83. *Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства*. Київ: Фонд «Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва». 2014. 50 с.

84. Європа різних швидкостей є більшою загрозою ЄС, ніж Brexit – Дуда. *Європейська правда*. 2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/5/7070546/> (дата звернення: 22.06.2021)

85. Європейська інтеграція України в оцінках лідерів українського політикуму, бізнесу та суспільства. *Міжнародний фонд «Відродження»*. 2003. URL: https://www.batory.org.pl/doc/drogi_ukr.pdf (дата звернення: 03.03.2020)

86. *Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми*. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2005. 332 с.

87. Європейська політика сусідства та потенціал нової Посиленої угоди Україна-ЄС як чинники європейської інтеграції України. *Державна фіскальна служба України*. 2015. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/arhiv/integratsiya-ukraini-do-es/integratsiya-ukraini-do-es/evrop-polituka/> (дата звернення: 23.05.2021)

88. Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р. *Законодавство України: Офіційний вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300#Text (дата звернення: 22.06.2021)

89. Європейська та євроатлантична інтеграція. *Transition book 2019*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-presentation-2019/8.2019/transition-book-final-stisnuto.pdf> (дата звернення: 24.06.2021)

90. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки: послання Президента України до Верховної Ради. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02#Text> (дата звернення: 03.02.2021)

91. Євросоюз не бачить потреби змінювати Угоду про асоціацію, але послухає Україну. *Європейська правда*. 2021.

<https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/02/11/7119719/> (дата звернення: 10.03.2021)

92. Єдиний веб-портал використання публічних коштів. URL: <https://spending.gov.ua> (дата звернення: 22.06.2021)

93. *Єдиний європейський акт*. Угода від 17.02.1986 р. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text (дата звернення: 18.06.2021)

94. Єрмолаєв В. (за заг. ред.). *Європейський проект та Україна: монографія*. К.: НІСД, 2012. 192 с.

95. ЄС виділяє на боротьбу з російською пропагандою вп'ятеро більше коштів, ніж раніше, – ЗМІ. *Лівий берег*. URL: https://lb.ua/news/2018/12/28/416032_es_videlyaet_borbu_rossiyskoj.html (дата звернення: 26.06.2021)

96. ЄС знайшов вихід з кризи щодо Угоди про асоціацію з Україною. Повний текст рішення. *Європейська правда*. 2016. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/12/15/7058954/> (дата звернення: 08.06.2020)

97. ЄС має негайно заявити про перспективу членства для України– експрем'єр Литви. *Європейська правда*. 2014. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/06/18/7023478/> (дата звернення: 12.07.2020).

98. За вступ до ЄС виступають 59% українців – опитування. *Європейська правда*. 2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/10/7098320/> (дата звернення: 21.06.2021)

99. Закоморна К. Про деякі особливості застосування компаративного методу дослідження проблем світового конституційного розвитку. *Проблеми законності*. Х.: Нац. юрид. акад. України. 2011. № 114. С. 208–215.

100. Зарембо К. *Аудит зовнішньої політики: Україна-Польща*. Інститут світової політики. Київ. 2016. 43 с.

101. Заха Д., Луке М. Кінця-краю не видно: трудова міграція з України може сповільнитися, проте, швидше за все, триватиме. *VoxUkraine*. 2020. URL: <https://voxukraine.org/kintsya-krayu-ne-vidno-trudova-migratsiya-z-ukrayini-mozhe-spovilnitisya-prote-shvidshe-za-vse-trivatime/> (дата звернення: 22.06.2021)

102. Звіт про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (вересень 2014 – квітень 2015). *Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України*. 2015. URL: <https://knute.edu.ua/file/MTc=/b4edb9ba066ec8c3667c2f27b26d356d.pdf> (дата звернення: 22.06.2021)

103. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році. *Кабінет міністрів України*. 2018. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/association-agreement-implementation-report-2018.pdf> (дата звернення: 13.05.2021)

104. Зона вільної торгівлі між Україною та державами-членами Європейської асоціації вільної торгівлі. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*. 2016. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/publications/books?pid=5226> (дата звернення: 21.04.2021)

105. Зроби за мене: українці готові до самоорганізації, але покладають відповідальність за свій добробут на державу: Соціологічне опитування. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/zrobi-za-mene-ukraintsi-gotovi-do-samoorganizatsii-ale-pokladayut-vidpovidalnist-za-sviy-dobrobut-na-derzhavu> (дата звернення: 21.06.2021)

106. Індекс політики у сфері МСП: Країни Східного партнерства 2020. Оцінка стану реалізації Акту про малий бізнес для Європи. *Paris: SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2020*. URL: <https://www.oecd.org/global-relations/SMEPI-EaP-2020-Ukraine.pdf> (дата звернення: 22.06.2021)

107. Індекс сприйняття корупції-2019. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2019/> (дата звернення: 22.06.2021)

108. Індекс сталості ОГС-2019: Україна демонструє стале зростання. *Портал «Громадський простір»*. 2020. URL: <https://www.prostir.ua/?news=indeks-stalosti-ohs-2019-ukrajina-demonstruje-stale-zrostannya> (дата звернення: 21.06.2021)

109. Індекс якості життя: як змінювалося місце України в рейтингу. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/19/infografika/svit/indeks-yakosti-zhyttya-yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-rejtynhu> (дата звернення: 22.06.2021)

110. Інтеграція в рамках Асоціації: динаміка виконання Угоди між Україною і ЄС. *Міжнародний Фонд «Відродження»*. 2019. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Integratsiya-u-ramkah-asotsiatsiyi-dynamika-vykonannya-Ugody-mizh-Ukrayinoyu-i-YES-3-e-vydannya.pdf> (дата звернення: 12.07.2021)].

111. Інтеграція до ЄС: стан, особливості, виклики. *Центр Разумкова*. 2021. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf (дата звернення: 13.05.2021)

112. Інформація щодо відвідування України іноземними туристами та виїзду громадян України за кордон у 2016-2019 рр. (за даними Адміністрації Державної прикордонної служби). URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=13fa3ae9-19e7-42a7-8feb-ebdab617d977> (дата звернення: 22.06.2021)

113. Кампанія ЕУКраїна. *Євроінтеграційний портал*. URL: <https://association4u.in.ua/> (дата звернення: 22.06.2021)

114. Кант І. *Сочинения на немецком и русском языках*. М.: Ками. 1994. Т. 1. 586 с.

115. Кваша О., Синякова А. Україна та ЄС: проблеми та перспективи інтеграції в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. *Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. № 23. Ч. 1. С. 112–117.

116. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 103–114.

117. Ковальова О. *Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: монографія*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 340 с.

118. Комуністична партія України. Програма партії (блоку). *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12v1745.html?kodvib=400&pf7171=1> 40 (дата звернення: 20.09.2021)

119. Кондратюк В. Інтеграційні процеси: поняття, підходи, закордонний досвід. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: зб. наук. пр.* Кіровоград: КНТУ, 2007. № 12, ч. 2. С. 215–219.

120. *Конституція України* від 28.06.1996 р. (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України. № 30. С. 92.

121. Концепція реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2021)

122. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.06.2021)

123. Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі: довідка. *Міністерство закордонних справ України: Офіційний вебсайт*. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774> (дата звернення: 22.06.2021)

124. Копійка В. *Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу*. К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. 253 с.
125. Коротков Д. Зміна політичних еліт у контексті парламентських виборів в Україні (1998-2007 рр.). *Політичний менеджмент*. 2012. № 4–5. С. 65–72
126. Костенко А. *Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України: монографія*. Суми: Сумський державний університет, 2018. 411 с.
127. Кравец И. Конституціоналізм в сравнительном изучении и преподавании. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2009. № 6 (73). С. 72–82.
128. Криміналізація контрабанди. Держприкордонслужба – ЗА! *Державна прикордонна служба України: Офіційний вебсайт*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Kriminalizaciya-kontrabandi-Derzhprikordonsluzhba-ZA/> (дата звернення: 24.06.2021)
129. Кузьо М., Хорольський Р., Черніков Д. *Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація*. Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив. 2015. 53 с.
130. Кулаковський К. Економічна складова євроінтеграційного процесу України: проблеми і перспективи. *Проблемні питання економіки України та її регіонів*. 2016. № 5(27). С. 24–31.
131. Кулеба Д. Анатолій Зленко був одним із батьків-засновників сучасної Української держави. *Міністерство закордонних справ України*. 2021. <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-anatolij-zlenko-buv-odnim-iz-batkiv-zasnovnikiv-suchasnoyi-ukrayinskoyi-derzhavi> (дата звернення: 28.09.2021)
132. Кучеренко Г. Сен-Симон и Тьерри: в поисках концепции мирной ассоциации народов. *Новая и новейшая история*. 1974. № 2. С. 42–54.
133. Лашенко О. Чому рівень довіри до банків в Україні – один із найнижчих у світі? *Радіо Свобода*. 2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24993268.html> (дата звернення: 22.06.2021)

134. Ле Гоф Ж. *Рождение Европы*. СПб., 2008. 400 с.
135. Литвин В. (за наук. ред.) Сучасні методи та інструменти політичної науки: колективна монографія (за результатами серії теоретичних і практичних воркшопів у рамках проекту «Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки» від 13-15 вересня 2019 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 296 с.
136. Лідери ФРН, Франції, Іспанії та Італії підтримали Європу «різних швидкостей». *Європейська правда*. 2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/03/7/7062644/> (дата звернення: 22.06.2021)
137. [Літра Л. Санкції та передвиборча підтримка: чого досяг Порошенко у відносинах з ЄС у 2019 році. *Європейська правда*. 2019. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/04/17/7095291/ \(дата звернення: 20.05.2021\)](https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/04/17/7095291/)
138. Маєв А. *Концептуальні засади розбудови інституту регіонального управління в сучасній Україні: європейський та вітчизняний досвід*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2016. 24 с.
139. Майже 40 євроінтеграційних законопроектів потребують першочергового розгляду Парламентом України. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України*. 2021. <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/202743.html> (дата звернення: 21.06.2021)
140. Малик Я., Паріляк О. Плани дій Україна-ЄС як інструменти забезпечення європейської інтеграції. *Збірник наукових праць: «Ефективність державного управління»*. 2015. № 42. С. 13–20.
141. Манжола В., Муравйов В., Філіпенко А., Сапсай А., Копійка В. *Інтеграція України в європейські правові, політичні та економічні системи: монографія*. К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. 320 с.

142. Мартинова Л. Підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у наближенні соціально-економічного розвитку України до країн ЄС. *Економічний аналіз*. 2016. Том 24. № 1. С. 57–62.

143. Марчук В. Громадянська активність та ефективне управління як основи соціального партнерства. *Побудова миру та справедливості на перехресті цивілізацій. Місія України*. Київ. 2016. С. 105–131.

144. Марчук В. До проблеми політичної консолідації і збереження національної ідентичності українського інформаційного простору. *Аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства*. 2012. С. 113–115.

145. Марчук В. Соціальні комунікації у процесах політичної глобалізації. *Вісник Прикарпатського національного університету. Політологія*. 2014. № 10. С. 6–18.

146. Масик Ю. Етапи процесу євроінтеграції країн Балтії: досвід для України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. № 2 (46). С. 22–27.

147. Матюшенко І., С. Беренда, В. Резніков. *Євроінтеграція України в системі міжнародної економічної інтеграції: навчальний посібник*. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2015. 504 с.

148. Матяж С. Європейські стандарти в соціальній сфері: досвід для України. *Наукові праці. Соціологія*. 2013. № 199. Том 211. С. 123–126.

149. Машталір Х., Леськів С. Інтеграція України до європейського союзу як основа для розбудови громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 163–166.

150. МЗС пропонує зробити Держагенцію з євроінтеграції. З єврокомісією погодили. *Європейська правда*. 2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/07/15/7035948/> (дата звернення: 04.06.2020)

151. Михальченко М. *Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи*. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/struktura/viddily/viddil-teorii-ta-istorii-politychnoi->

[nauky/mykhalchenko-m-i-ukraina-iak-nova-istorychna-realnist-zapasnyj-hravets-ievropy/#_Toc45099246](#) (дата звернення: 08.06.2021)

152. Міграція в Україні: цифри і факти. *Міжнародна організація з міграції*. 2019. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf (дата звернення: 22.06.2021)

153. Мінімальна зарплата в Європі в 2021 році: де в рейтингу Україна. *Портал Smartfin UA*. URL: <https://smartfin.ua/blog/minimalna-zarplata-v-evropi-v-2021-rotsi> (дата звернення: 22.06.2021)

154. Міністри оборони ЄС домовилися про військову структуру для боротьби з коронавірусом. *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2913501-ministri-oboroni-es-domovilisa-pro-vijskovu-strukturu-dla-borotbi-z-koronavirusom.html> (дата звернення: 24.06.2021)

155. Мітрофанова О. Складнощі розуміння: як бачать Україну французькі дипломати. *Європейська правда*. 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/02/15/7119752/> (дата звернення: 20.05.2021)

156. Моніторинг законодавчої діяльності Верховної Ради: Перші дві сесії IX скликання. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2020. URL: <https://parlament.org.ua/2020/02/19/monitoryng-zakonotvorchoyi-diyalnosti-verhovnoyi-rady-pershi-dvi-sesiyi-ih-sklykannya/> (дата звернення: 04.04.2021)

157. Навігатор угоди. *Європейська правда*. URL: <http://navigator.eurointegration.com.ua/tasks> (дата звернення: 20.05.2021)

158. Нагальні завдання комунікації європейської інтеграції в Україні. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3195678-nagalni-zavdanna-komunikacii-evropejskoi-integracii-v-ukraini.html> (дата звернення: 26.06.2021)

159. Нагорняк Т. Брендинг території як напрям політики глобального, національного та регіонального рівнів. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2014. № 2 (13). С. 106–121.

160. Нагорняк Т. Соціально-політичні чинники і наслідки міграційних процесів в Україні 2014-2016 рр. *Політичне життя*. 2016. № 3. С. 32–45.
161. Нагорняк Т., Пачос Ю. Міграція українців до Польщі як наслідок державної політики. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 27–35.
162. Назаренко М. *Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2014. 20 с.
163. *Общее видение, единый подход: сильная Европа. Глобальная стратегия Европейского Союза по внешней политике и политике безопасности*. URL: https://eeas.europa.eu/sites/default/files/eu_global_strategy_ru.pdf (дата обращения: 24.06.2021)
164. Окладна М., Якименко Х. Соціальна політика європейського союзу: уроки для України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами I Харків. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті професорів М. В. Яновського і В. С. Семенова* (м. Харків, 27 листопада 2015 р.): у 2 ч. Харків. 2015. Ч. 1. С. 193–199.
165. Оржель О. *Європейське врядування як чинник згуртування Європейського Союзу: теоретико-методологічні засади: монографія*. К.: НАДУ, 2012. 235 с.
166. Павленко С. Приєднання України до ЄврАзеС: доцільність і можливі наслідки. *Національна безпека і оборона*. 2002. №12 (36). С. 51–52
167. Пагулич Р. Лише слова підтримки? Як інші країни допомагають українській армії. *Радіо Свобода*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zakordonna-dopomoga-dlia-zsu/31266364.html> (дата звернення: 29.05.2021)
168. Палагнюк Ю. *Механізми формування та реалізації державної євроінтеграційної політики України*. Автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Миколаїв, 2015. 36 с.
169. Панфілова Т. Організація виконання Угоди про асоціацію з ЄС в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. № 3 (52). Ч. 1. С. 98–104.

170. Панченко Ю. Слабкість ЄС та шахрайство Києва: чому спотворюють євроінтеграційні закони. *Європейська правда*. 2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/03/7/7062615/> (дата звернення: 20.05.2020)

171. Партії на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 р. *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp501pt001f01=919.html> (дата звернення: 21.09.2021)

172. Партії та виборчі блоки партій у виборчому процесі. Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 р. *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p501517f.html?PT001F01=600> (дата звернення: 21.09.2021)

173. Партії та виборчі блоки партій у виборчому процесі. Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 р. *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001.html> (дата звернення: 21.09.2021)

174. Партії/фракції у виборчому процесі. Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 р. *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp501pt001f01=900.html> (дата звернення: 21.09.2021)

175. Пебро М. *Международные экономические, валютные и финансовые отношения*. М.: Прогресс, Универс, 1994. 496 с.

176. Пенн В. *Опыт о настоящем и будущем мире в Европе путем создания европейского Конгресса, Парламента или Палаты государств*. 1693. URL: http://www.marsexx.ru/lit/traktaty_o_vechnom_mire.html#680 (дата звернення: 18.06.2021)

177. Пенсійний фонд України: Офіційний вебсайт. URL: <https://www.pfu.gov.ua/> (дата звернення: 22.06.2021)

178. Перекази заробітчан в Україну зросли, незважаючи на пандемію – НБУ. *Слово і діло*. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/02/01/novyna/suspilstvo/pereказы-zarobitchan-ukrayinu-zrosly-nezvazhayuchy-pandemiyu-nbu> (дата звернення: 22.06.2021)
179. Перелік проєктів програм. *Мережа національних офісів програми Еразмус+ та національних команд експертів з реформування вищої освіти*. URL: <https://erasmusplus.org.ua/projects/ka2/2976-akademichna-protydiia-hibrydnym-zahrozam.html> (дата звернення: 24.03.2021)
180. Петров Р., Головка-Гавришева О., Кузьо М., Черніков Д. *Інституційне та правове забезпечення європейської інтеграції України: виклики та завдання*. Київ. 2015. URL: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/europrav2015.pdf> (дата звернення: 13.05.2021)
181. Пеньковські Є. Вплив трудової міграції на українську економіку. *VoxUkraine*. 2021. URL: <https://voxukraine.org/vpliv-trudovoyi-migratsiyi-na-ukrayinsku-ekonomiku/> (дата звернення: 22.06.2021)
182. Підготовку до запуску першої нитки «Північного потоку-2» майже завершено, – Газпром. *РБК-Україна*. 2021. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/podgotovka-zapusku-pervoy-nitki-severnogo-1630423392.html> (дата звернення: 10.10.2021)
183. Пістракевич О. *Інституційна система Європейського Союзу: становлення та розвиток в умовах розширення*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Івано-Франківськ, 2015. 19 с.
184. Плани дій Ради Європи для України. *Постійне представництво України при Раді Європи*. 2021. <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/plani-dij-radi-yevropi-dlya-ukrayini> (дата звернення: 12.09.2021)
185. Платформа громадянського суспільства Україна-ЄС: Офіційний вебресурс. URL: <http://eu-ua-csp.org.ua/> (дата звернення: 21.06.2021)
186. Подебрад І. *Трактат про встановлення миру у світі християнському*. Чернігів: Десна Поліграф. 2016. 28 с.

187. Показники торговельно-економічного співробітництва Україна-ЄС. *Представництво України при Європейському Союзі: Офіційна вебсторінка*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/pokazniki-torgovelnno-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ukrayina-yes> (дата звернення: 22.06.2021)
188. Політичні відносини між Україною і Польщею. *Посольство України в республіці Польща*. 2015. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/228-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju> (дата звернення: 07.06.2021)
189. Польовий М. Актуальні проблеми Функціонування політичних інститутів. *Актуальні проблеми політики*. 2015. № 54. С. 212–220.
190. Польовий М., Бахтиєв Р. Особливості моделювання процесів транскордонної міждержавної взаємодії. *Актуальні проблеми політики*. 2016. № 58. С. 129–139.
191. Потенціали співробітництва України з ЄС у сфері безпеки. *Центр досліджень армії конверсії та роззброєння для Фонду Конрада Аденауера*. 2011. URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=3c38095e-4b0b-26e6-380a-7c3aaabec671e&groupId=252038 (дата звернення: 24.06.2021)
192. Президент затвердив Положення про Центр протидії дезінформації. *Президент України: Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-polozhennya-pro-centr-protidiyi-dezinfor-68317> (дата звернення: 26.06.2021)
193. Президент Литви спрогнозував, коли Україна може отримати членство в ЄС. *Українська правда*. 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/04/6/7289234/> (дата звернення: 09.08.2021)
194. Прем'єр-міністр провів перше засідання Урядового комітету. *Урядовий портал*. 2014. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247158585> (дата звернення: 14.03.2021)
195. Прес-конференція, присвячена виходу тижневика «УНІАН-Євроінтеграція». *Міжнародний Фонд «Відродження»*. 2005. URL:

https://www.irf.ua/preskonferentsiya_prisvyachena_vikhodu_tizhnevika_unianevroinTEGRatsiya/ (дата звернення: 23.12.2020)

196. Прийнято за основу проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення добору та підготовки прокурорів». *Верховна Рада України. Новинний центр.* 2021. <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/210225.html> (дата звернення: 15.06.2021)

197. Про відкритість використання публічних коштів. Закон України № 183-VIII від 11.02.2015 р. *Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text> (дата звернення: 22.06.2021)

198. *Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки.* Указ президента України від 13.12.2003 р. № 1433/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433/2003#Text> (дата звернення: 10.06.2021)

199. *Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії.* Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. *Законодавство України.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 22.06.2021)

200. *Про державно-приватне партнерство.* Закон України № 2404-VI від 01.07.2010 р. *Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 22.06.2021)

201. *Про деякі питання впорядкування діяльності консультативно-дорадчих органів при Президентові України.* Указ Президента України від 03.05.2006 р. № 340/2006. *Верховна Рада України.* URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2020)

202. *Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.* Закон України від 18.03.2004. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 08.03.2021)

203. *Про засади внутрішньої і зовнішньої політики.* Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 р. Верховна Рада України: Офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 08.06.2021)

204. *Про затвердження Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008-2011 роки.* Постанова Кабінету міністрів України від 2.07.2008 р. № 594. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.06.2021)

205. *Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм.* Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 62 від 16 березня 2005 р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05#Text> (дата звернення: 24.05.2021)

206. *Про затвердження плану заходів на 2021 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки.* Розпорядження Кабінету міністрів України № 331-р від 14 квітня 2021 р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.06.2021)

207. *Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу.* Указ президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 10.04.2021)

208. *Про затвердження тимчасового регламенту Кабінету Міністрів України.* Постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2000. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/915-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.07.2021)

209. *Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС.* Указ Президента України від 30.08.2000. Верховна Рада України. Законодавство України. 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/2000#Text> (дата звернення: 12.07.2020)

210. *Про основні напрями зовнішньої політики.* Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> (дата звернення: 12.07.2021)

211. *Про перелік центральних органів виконавчої влади, відповідальних за здійснення завдань.* Розпорядження Президента України від 27.06.1999. Верховна рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/151/99-%D1%80%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.06.2020)

212. *Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України».* Проект постанови Верховної Ради України від 07.09.2016 р. № 5090. Інформаційне агентство «ЛІГА: ЗАКОН». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu14097?an=2694&ed=2014_06_27 (дата звернення: 18.06.2021)

213. *Про створення Координаційного бюро європейської та євроатлантичної інтеграції.* Постанова Кабінету Міністрів України від 16.07.2008. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.04.2021)

214. Проблеми вдосконалення інституційних механізмів європейської інтеграції. *Лабораторія законодавчих ініціатив.* 2005. URL: <https://parlament.org.ua/2005/07/07/problemi-vdoskonalennya-institutsijni/> (дата звернення: 04.04.2021)

215. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text> (дата звернення: 12.07.2021)

216. Проект координації європейської інтеграції (EUCOP). *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*. 2007. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/projects?pid=2218> (дата звернення: 15.07.2021)
217. Прокопенко Л., Рудік О., Рудік Н. *Інституційна система ЄС: навч. посіб.* Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018. 220 с.
218. Прорахувати євроінтеграцію: що не так із відсотками виконання Угоди про асоціацію. *Європейська правда*. 2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/03/6/7078403/> (дата звернення: 16.05.2021)
219. Пульс Угоди – моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди про асоціацію. *Євроінтеграційний портал*. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 21.06.2021)
220. Рада асоціації між Україною та ЄС схвалила оновлений Порядок денний асоціації. *Урядовий портал*. 2015. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248012532> (дата звернення: 20.12.2020)
221. Рада Європи. *План дій для України на 2018-2021 рр.* URL: <https://rm.coe.int/ap-ukraine-2018-2021-ukr-local-lang-official-non-web/16809e4563> (дата звернення: 12.06.2020)
222. Рафальський І. Політика євроінтеграції та її роль в процесі національного самовизначення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2011. № 4 (12). С. 67–72.
223. Резнік О. (за заг. ред.). *Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні*. Київ: Інститут соціології НАН України. 2019. 288 с.
224. Реформа державного управління. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-derzhavnogo-upravlinnya> (дата звернення: 08.06.2021)
225. Решота В. *Європейський Союз: історичні, правові та інституційні основи: навч. посіб.* Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2012. 170 с.

226. Резніков В. Концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. № 1 (44). С. 66–72.
227. Розгромне голосування в Нідерландах: чи провалиться ЄС? *DW*. 2016. URL: <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення: 14.12.2020)
228. Розроблено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozrobleno-nacionalnu-strategiyu-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-20212026-roki> (дата звернення: 22.06.2021)
229. Російсько-українська інформаційна війна. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 26.06.2021)
230. Рудич Ф. (за заг. ред.). *Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти*. Київ: МАУП, 2002. 488 с.
231. Рябоштан І. ЄС впроваджує два проекти з протидії дезінформації в Україні. *Media Sapiens*. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/26639/2021-02-16-ies-vprovadzhuie-dva-proiektu-z-protydii-dezinformatsii-v-ukraini/> (дата звернення: 26.06.2021)
232. Сведения в отношении иностранных граждан, находящихся на территории РФ. *Федеральная миграционная служба РФ: Официальный вебсайт*. http://www.fms.gov.ru/about/activity/stats/Statistics/Svedeniya_v_otnoshenii_inostrannih_grazh (дата обращения: 22.06.2021)
233. [Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. Центр Разумкова. 2021.](https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf) URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf (дата звернення: 13.05.2021)
234. Сен-Пьер Ш. *Избранные места из проекта вечного мира (в изложении Ж.-Ж. Руссо). Трактаты о вечном мире*. М., 1963. URL: http://www.marsexx.ru/lit/traktaty_o_vechnom_mire.html#695 (дата звернення: 18.06.2021)

235. Сен-Симон А. де. *Избранные сочинения*. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР. 1948. Т. 1. С. 5–85
236. Сидоренко С. Хаотична євроінтеграція: чому Яценюк не призначає профільного віце-прем'єра? *Європейська правда*. 2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/12/7031748/> (дата звернення: 13.05.2020)
237. Синеокая Ю. Проблема объединения Европы в контексте философии Ницше. *Философские науки*. 2008. № 10. С. 21–36.
238. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити. *Центр економічної стратегії*. 2018. URL: <https://ces.org.ua/migration/> (дата звернення: 22.06.2021)
239. Слабкість ЄС та шахрайство Києва: чому спотворюють інтеграційні закони. *Європейська правда*. 2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/03/7/7062615/> (дата звернення: 13.05.2020)
240. «Слуга народу» хоче обмежити комітет з євроінтеграції мінімальною кількістю депутатів. *Європейська правда*. 2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/08/20/7099880/> (дата звернення: 12.04.2021)
241. Слюсаренко К., Садовенко М. Соціальна політика ЄС: сучасні виклики та перспективи. *Економічний аналіз*. 2017. Том 27. № 1. С. 80–90.
242. Солоненко І. *Вплив Європейського Союзу на трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи та Україні*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2013. 20 с.
243. Соціал-демократична партія України (об'єднана). Програма партії (блоку). *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12v0e36.html?kodvib=400&pf7171=143> (дата звернення: 20.09.2021)

244. Соціалістична партія України. Програма партії (блоку). *Центральна виборча комісія: Офіційний вебсайт.* URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12vc4fe.html?kodvib=400&pf7171=139> (дата звернення: 20.09.2021)

245. Співробітництво у воєнно-політичній, військовій та військово-технічній сферах. *Представництво України при Європейському Союзі: Офіційний вебсайт.* URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivprasya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/spivprasya-ukrayina-yes-u-ramkah-spilnoyi-politiki-bezpeki-i-oboroni> (дата звернення: 24.06.2021)

246. *Спільна Декларація VIII засідання Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС.* Брюссель, 03 грудня 2019 р. URL: <https://drive.google.com/file/d/1qf6sXNPNgLElTFmgxJat7HUalqXisp0F/view> (дата звернення: 21.06.2021)

247. *Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 р.* Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492#Text (дата звернення: 10.06.2021)

248. Ставлення громадян до вступу України до Європейського Союзу. *Центр Разумкова.* URL: <https://razumkov.org.ua/> (дата звернення: 21.06.2021)

249. Ставлення громадян до основних напрямів зовнішньої політики України: Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень.* 2010. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/stavlennya-gromadyan-do-osnovnikh-napryamiv-zovnishnoi-politiki> (дата звернення: 21.06.2021)

250. Стан здійснення ДПП в Україні. *Міністерство економіки України: Офіційний вебсайт.* URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (дата звернення: 22.06.2021)

251. Стан корупції в Україні за оцінками населення, бізнесу та експертів. *Національне антикорупційне бюро України: Офіційний вебсайт.* URL:

<https://nabu.gov.ua/en/open-office/biblio/sociologiya/stan-korupciyi-v-ukrayini-za-ocinkami-naselennya-biznesu-ta-ekspertiv> (дата звернення: 22.06.2021)

252. Старостенко Н. (за заг. ред.). *Бюджетна підтримка ЄС в Україні*. К.: ФОП Москаленко О.М., 2014. 60 с.

253. *Стратегія кібербезпеки України*. Президент України: Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/962016-19836> (дата звернення: 24.06.2021)

254. *Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки*. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2017-%D1%80#n10> (дата звернення: 24.06.2021)

255. *Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020*. Верховна Рада України. Законодавство України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 22.06.2021)

256. Тарасенко К., Серета Т. Конституційно-правова основа та інституційне забезпечення співробітництва України із Європейським Союзом. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3., С. 400–404.

257. Тарнавська І. Специфіка висвітлення євроінтеграційних процесів в Україні. *Communications and Communicative Technologies*. 2019. № 19. С. 70–75.

258. Технічна та фінансова допомога. *Євроінтеграційний портал*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/tekhnichna-ta-finansova-dopomoha> (дата звернення: 24.06.2021)

259. Ткаченко І. Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця. *Віче*. 2015. № 2. С. 15–19.

260. Тодоров І. *Європейська і євроатлантична інтеграція України: загальнонаціональний та регіональний виміри (1991-2004 рр.)*. Автореф. дис... д-ра іст. наук. Донецьк: Донецький національний ун-т, 2007. 39 с.

261. [Тримор'я і Україна. Український кризовий медіа-центр. 2021.](https://uacrisis.org/uk/trymor-ya-i-ukrayina) URL: <https://uacrisis.org/uk/trymor-ya-i-ukrayina> (дата звернення: 06.07.2021)

262. Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2017. URL:

<http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Malynovska-d28e1.pdf> (дата звернення: 22.06.2021)

263. Трудова міграція: порятунок чи сором України? *Радіо Свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/trudova-migratsiya/30937742.html> (дата звернення: 22.06.2021)

264. Трудова міграція: скільки українців працювали за кордоном в 2019-2021 роках. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax> (дата звернення: 22.06.2021)

265. Трюхан В. Інституційне забезпечення виконання угоди про асоціацію Україна-ЄС. *Вісник Національної Академії державного управління при Президентові України*. 2011. №3. С. 184–193.

266. Трюхан В. Моделі горизонтальної координації європейської інтеграції в Україні. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України: матеріали 8-ї регіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 19 травня 2011 р.)*. За заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2011. С. 24–27.

267. У 2020 році до кіберполіції надійшло понад 30 тисяч звернень щодо шахрайства в Інтернеті. *Кіберполіція: Офіційний сайт кіберполіції України*. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/u--rocz-i-do-kiberpolicziyi-nadijshlo-ponad--tysyach-zvernen-shhodo-shaxrajstva-v-interneti-8412/> (дата звернення: 24.06.2021)

268. У литовському парламенті ухвалили «план Маршалла» для України. *Європейська правда*. 2014. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/15/7027831/> (дата звернення: 15.07.2020)

269. У рік пандемії понад 11 млн українців з'їздили за кордон. Куди саме. *BBC News*. Україна. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55779000> (дата звернення: 22.06.2021)

270. У Херсоні відкрився перший регіональний Офіс з євроінтеграції. *Урядовий портал*. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-hersoni-vidkrivsvya-pershij-regionalnij-ofis-z-yevrointegraciyi> (дата звернення: 14.03.2021)

271. *Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка громадянського суспільства та культури»*. Верховна Рада України: Офіційний вебсайт. 2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-19#Text (дата звернення: 21.06.2021)

272. *Угода про асоціацію – цінність, яку можна втратити: аналітична записка*. Київ. *Міжнародний фонд «Відродження»*. 2012. URL: https://www.irf.ua/perspektivi_pidpisannya_ugodi_pro_asotsiatsiyu_z_es_obgovorya_t_u_zaporizhzi/files/ukr/programs/euro/eu_forum_an.pdf (дата звернення: 13.05.2021)

273. *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*. Верховна Рада України: Офіційний вебсайт. 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 21.06.2021)

274. *Угода про фінансування між Урядом України та Європейською Комісією, що діє від імені Європейського Союзу [Механізм розвитку громадського суспільства України ENI/2020/042-796]*. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-20#Text (дата звернення: 22.06.2021)

275. *Угоді 5 років. Що зробила Україна? Дослідження*. *Український центр європейської політики*. 2020. URL: <http://ucerp.org.ua/category/doslidzhennya> (дата звернення: 12.05.2021)

276. *Угорщина хоче створити проросійську коаліцію в ЄС*. *Європейська правда*. 2014. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/08/26/7025341/> (дата звернення: 29.05.2021)

277. *Україна відправила Литві гуманітарну допомогу – партію колючого дроту*. *Українська правда*. 2021. URL:

<https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/12/7303593/> (дата звернення: 24.06.2021)

278. Україна не зможе повернутися до автократії, це неможливо – посол ЄС. 2018. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/politics/2384652-ukrajina-ne-zmoje-povernutisya-do-avtokratiji-tse-nemojlivo-posol-es.html> (дата звернення: 24.06.2021)

279. Україна перемагає в інформаційній війні з Росією – чеський експерт. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3261199-ukraina-peremagae-v-informacijnij-vijni-z-rosie-u-ceskij-ekspert.html> (дата звернення: 26.06.2021)

280. Україна піднялася у рейтингу бюджетної прозорості. *Економічна правда*. 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/6/633815/> (дата звернення: 22.06.2021)

281. Україна планує заручитися підтримкою євроінтеграції з боку всіх країн ЄС – президент Литви. *Європейська правда*. 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/04/6/7121816/> (дата звернення: 24.05.2021)

282. Україна продовжує крокувати вперед до кращого розвитку людського потенціалу. *Організація Об'єднаних Націй в Україні: Офіційний вебресурс*. URL: <https://ukraine.un.org/index.php/uk/105324-ukraina-prodovzhue-krokovati-vpered-do-kraschogo-rozvitku-lyudskogo-potencialu> (дата звернення: 22.06.2021)

283. Україна та Естонія: історія двосторонніх відносин. *Слово і діло*. 2019. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/26/infografika/polityka/ukrayina-ta-estoniya-istoriya-dvostoronnix-vidnosyn> (дата звернення: 23.07.2021)

284. Українське студентство в Польщі: політика залучення, інтеграції та мотивації і плани студентства. *NGO Centre for Society Research*. URL: <https://cedos.org.ua/en/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-politykyzaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-plany-studentiv> (дата звернення: 22.06.2021)

285. Український трудовий мігрант: вигода сьогодні і колапс вже завтра. *Укрінформ*. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2822268-ukrainskij-trudovij-migrant-vigoda-sogodni-i-kolaps-vze-zavtra.html> (дата звернення: 22.06.2021)

286. *Український щорічник з європейських інтеграційних студій*: Офіційна інтернет-сторінка видання. URL: <https://aprei.com.ua/ukrainian-yearlybook-of-european-integration-studies/> (дата звернення: 08.06.2021)

287. Україну на міжнародній арені найбільше підтримує Польща, Литва та Швеція – опитування. *Європейська правда*. 2014. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/06/23/7023594/> (дата звернення: 13.02.2021)

288. Уряд і Верховна Рада домовилися про тісну взаємодію у сфері європейської інтеграції України. *Урядовий портал*. 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/verhovna-rada-i-uryad-domovilisya-pro-tisnu-vzayemodiyu-u-sferi-yevropejskoyi-integraciyi-ukrayini> (дата звернення: 14.03.2021)

289. Уряд Польщі підтримав рішення, яке відкривало шлях до повернення росіян у ПАРС – ЗМІ. *Європейська правда*. 2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/4/7098068/> (дата звернення: 23.05.2021)

290. Фадеева Т. *Европейский союз: федералистские концепции европейского строительства*. М.: ИНИОН РАН, 1996. 75 с.

291. Філіпчук В. *Європейська інтеграція як засіб державотворення в Україні*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2014. 20 с.

292. Фонд гарантування вкладів відзначає підвищення довіри українців до банків. *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3030215-fond-garantuvanna-vkladiv-vidznacae-pidvisenna-doviri-ukrainciv-do-bankiv.html> (дата звернення: 21.06.2021)

293. Функціонування комітетів у європейських справах у парламентах держав-членів ЄС: досвід для України. *UNDP*. URL: <https://www.ua.undp.org/dam/ukraine> (дата звернення: 13.05.2021)
294. *Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників*. Законодавство України: Офіційний вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (дата звернення: 22.06.2021)
295. Химинець В., Головка А., Мірус О. *Транскордонне співробітництво як інструмент місцевого та регіонального розвитку: аналіт. доп.* Київ: НІСД. 2021. 47 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-05/block_transkordon.pdf (дата звернення: 21.06.2021)
296. Чалий В., Сушко О., Пашков М. Нова зовнішня політика для нової України. *Національна безпека і оборона*. 2004. №9 (57). С. 2–12.
297. Черкашин В. Боротьба із контрабандою: поки що перемагають контрабандисти. *Європейська правда*. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/06/24/675318/> (дата звернення: 24.06.2021)
298. Чернопищук Я. *Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України*. Автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». О., 2013. 22 с.
299. Чи загрожує Польщі вихід з ЄС? *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3336554-ci-zagrozue-polsi-vihid-z-es.html> (дата звернення: 21.10.2021)
300. Чи спроможні та ефективні антикорупційні інституції: дослідження ті Україна. *Трансперенсі Інтернешнл Україна*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/chy-spromozhni-ta-efektyvni-antikoruptsijni-instytutsiyi-doslidzhennya-ti-ukrayina/> (дата звернення: 20.09.2021)
301. Шамраєва В. *Політика європейської інтеграції: підручник*. Х.: Магістр, 2012. 223 с.

302. Шашина М. Модернізаційна парадигма в сучасній структурно-функціональній теорії. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 2 (36). URL: http://bses.in.ua/journals/2018/36_2_2018/9.pdf (дата звернення: 24.05.2021)
303. Шелест Г. Майже добре: як у рік пандемії Україна діяла в сфері зовнішньої політики. *Європейська правда*. 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/04/5/7121725/> (дата звернення: 23.05.2021)
304. Шинкарук В. Інформаційна політика євроінтеграційного курсу України. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2015. № 9. С. 105–108.
305. Шлях до ЄС Вишеградських країн: уроки для України. *Фонд «Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва»*. 2015. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13318048035a71a8a708cc49.06571067.pdf>
306. Шмиттер Ф. Зачем конституционализировать Европейский Союз? *Прогнозис*. 2007. № 2 (10). С. 5.
307. Шпэт Л. *Мечта о Европе*. М.: Междунар. отношения, 1993. 270 с.
308. Штефан Фюле: Євросоюз має надати Україні чітку перспективу членства. *Центр міжнародної безпеки та партнерства*. 2013. URL: <https://www.ispc.org.ua/archives/921> (дата звернення: 12.03.2020)
309. Що спонукає Польщу до підтримки України. *УНЦПД*. 2015. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/research-updates/scho-sponuka-polschu-do-p-dtrimki-ukra-ni> (дата звернення: 12.06.2021)
310. Эмерсон М. Формирование политических рамок Большой Европы. *Современная Европа*. 2004. № 3. С. 90–95.
311. Юрковський Д. Європейська інтеграція – стратегічний пріоритет зовнішньополітичної діяльності України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. №10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=761> (дата звернення: 26.07.2021)

312. Як Євросоюз протидіє російській пропаганді. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. 2021. URL: <http://icps.com.ua/yak-vrosoyuz-protydi-rosiyskiy-propahandi/> (дата звернення: 26.06.2021)
313. Як змінювалося місце України в світових рейтингах в 2015-2020 роках. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/05/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-svitovux-rejtyunhax-2015-2020-rokax> (дата звернення: 22.06.2021)
314. *Як сприймають Україну в країнах ЄС? Кейси Німеччини, Франції, Італії, Польщі*. Київ: Центр «Нова Європа». 2020. 44 с.
315. Янишевський М. *Взаємовідносини між органами місцевого самоврядування в Німеччині (на прикладі землі Бранденбург): досвід для України*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2017. 20 с.
316. Янків М. *Організаційно-економічне забезпечення розвитку українсько-польського транскордонного регіону*. Львів: НАН України, Ін-т регіональних досліджень імені м. І. Долішнього, 2021. 249 с.
317. Ясперс К. *Смысл и назначение истории*. М.: Политиздат, 1991. 530 с.
318. Balladur E. *L'Europe autrement*. Paris: FAYARD. 2006. 162 p.
319. Bulmer S. *New Institutionalism, The Single Market and EU Governance*. European Union Studies Association. 2007. URL: http://aei.pitt.edu/2542/1/002862_1.PDF (дата звернення: 21.06.2021)
320. Butyter D. *Perspektywy współpracy Unii Europejskiej z Ukrainą. Rodzinna Europa. Europejska myśl polityczno – prawna u progu XXI wieku*. 2015. S. 425–453. URL: http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/66145/28_Daniel_Butyter.pdf (дата звернення: 11.09.2021)
321. *Cambridge Dictionary*. Cambridge University Press. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/integration> (дата звернення: 21.06.2021)
322. Cartou L. *Communautés européennes*. Paris: Dalloz. 1992. 542 p.

323. Chromiec J. *Supporting Ukraine's Difficult Path Towards Reforms*. Jacques Delors Institut. Berlin. 2015. 24 p.
324. Co-ordination at the Centre of Government: The Functions and Organisation of the Government Office. Comparative Analysis of OECD Countries, CEECs and Western Balkan Countries. *SIGMA Papers*. No.35. OECD Publishing. 2004. URL: http://www.oecdilibrary.org/governance/co-ordination-at-the-centre-of-government_5kml60v4x2f6-en (дата звернення: 12.11.2016)
325. Delors J. Discours en college de Bruges (17 octobre 1989). *Europe: Documents. Luxembourg-Bruxelles*. 1989. № 1576. P. 1–6.
326. Delors J. L'imperatif de l'urgence de l'Europe communautaire. *Europe: Documents. Luxembourg-Bruxelles*. 1989. № 1374. P. 1–5.
327. Dinan D. *Encyclopedia of the European Union*. Boulder, London: Lynne Rienner. 2000. 565 p.
328. *Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC (дата звернення: 24.06.2021)
329. Doing Business: Measuring Business Regulations. *The World Bank Group*. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine> (дата звернення: 22.06.2021)
330. Dorosh L., Turchyn Ya. Prospects of the Eastern Partnership under modern challenges to the European security system. *Lithuanian Foreign Policy Review*. 2016. Vol. 35. P. 67–91.
331. Dubois P. *De la reconquête de la Terre sainte; De l'abrègement des guerres et procès du royaume des Francs éd.* Paris: Les Belles Lettres. 2019. 540 p.
332. Dudkevych V., Gontar Z., Marchuk V., Durman O., Denkovych N. Exploring the Experience of the World's Leading Countries in Inclusive Growth as

Part of the Post-Industrial Politic: Challenges and Perspectives. *Postmodern Openings*. 2020. № 11(2 Supl 1). P. 222–237.

333. Dudkevych V., Marchuk V., Hladiy V., Holubiak N., Melnychuk V. The Development of a System of Local Self-Government in the Countries of the Visegrad Group in the Conditions of Postmodern Society. *Postmodern Openings*. 2021. № 12(2). P. 233–245.

334. Duleba A. O povahe tzv. Ukrajinskej krízy. *Annales Scientia Politica*. 2014. № 2. S. 48–53.

335. Ebbinghaus B. *Does a European Social Model exist and can it survive?* The Role of Employer Associations and Labour Unions in the EMU: Institutional Requirements for European Economic Policies (Huemer G., Mesch M. and Traxler F. (eds)). Aldershot: Ashgate, 1999. P. 1–26.

336. Elazar D.-J. *Federalism and Political Integration*. W.: Turtledove Pub. 1979. 233 p.

337. Emerson M. Towards a Greater Eurasia: Who, Why, What, and How? *Global Journal of Emerging Market Economies*. 2014. № 6. URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/towards-greater-eurasia-who-why-what-and-how/> (дата звернення: 18.06.2021)

338. Emerson M., Tocci N. *The Rubik Cube of the Wider Middle East*. CEPS. 2003. URL: <http://aei.pitt.edu/32576/> (дата звернення: 18.06.2021)

339. Esping-Andersen G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 1990. 35 p. URL: <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1134169.files/Readings%20on%20Social%20Democracy/Esping%20Andersen%20on%20The%20Three%20Worlds%20of%20Welfare%20Capitalism.pdf>. (дата звернення: 22.06.2021)

340. Etzioni A. *Political unification: a comparative study of leaders and forces*. New York: Rinehart. 1965. 346 p.

341. EU guidance on the handling of visa application from residents of Ukraine's Donetsk and Luhansk regions. *European Commission*. 2015. URL:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_5975 (дата звернення: 29.05.2021)

342. *EU Membership Perspective for Georgia, Moldova and Ukraine: impossible, forgotten, or hidden?* Institute of World Policy. 2016. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/EU_Membership-net_eng.pdf (дата звернення: 24.06.2021)

343. Friedrich C.-J. *Man and His Government: An Empirical Theory of Politics*. N.-Y.: Publisher. McGraw-Hill. 1963. 630 p.

344. *Global Cybersecurity Index*. International Telecommunication Union (ITU). URL: <https://www.itu.int/epublications/publication/global-cybersecurity-index-2020/en/> (дата звернення: 24.06.2021)

345. Gouyon F. L'Ukraine aux limites de l'Europe? *Hérodote. Revue de géographie et de géopolitique*. 2005. № 3. URL: <https://www.cairn.info/revue-herodote-2005-3-page-147.htm> (дата звернення: 11.09.2021)

346. Haas E. *The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford CA: Stanford University Press, 1968. 2-nd Ed. P. 62–74.

347. Haas E. Turbulent Fields and the Study of Regional Integration. *International Organization*. 1976. № 30. P. 169–199.

348. Hatton L. *Theories of European Integration*. Civitas: Institute for the Study of Civil Society. URL: <https://www.civitas.org.uk/content/files/OS.16-Theories.pdf> (дата звернення: 18.06.2021)

349. Hoffmann S. *Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe*. Readings on the Theory and Practice of European Integration. London: Macmillan Press LTD. 1998. P. 157–172.

350. How the EU is supporting Ukraine. *European Commission*. 2015. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_15_5035 (дата звернення: 29.05.2019)

351. Imre G. Ukrajna és az európai unió kapcsolata. *Eu Working papers*. 2007. № 3. URL: (дата звернення: 11.09.2021)

352. Jacobs J., Epstein J. Biden Says He Waived Nord Stream Sanctions Because It's Finished. *Bloomberg*. 2021. URL: https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-25/biden-says-he-waived-nord-stream-sanctions-because-it-s-finished?utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_content=business&utm_campaign=socialflow-organic&cmpid=socialflow-twitter-business (дата звернення: 10.10.2021)
353. Jarábik B., Sasse G., Shapovalova N., Waal T de. *The EU and Ukraine: Taking a Breath*. Carnegie Europe. 2018. URL: <https://carnegieendowment.org/2018/02/27/eu-and-ukraine-taking-breath-pub-75648> (дата звернення: 21.04.2020)
354. *Judy Asks: Is Ukraine a Lost Cause?* Carnegieeuropa. 2016. URL: <https://carnegieeuropa.eu/strategieurope/62866> (дата звернення: 21.04.2019)
355. Labuda M. Proces integracji Ukrainy z Unią Europejską. Aspekty instytucjonalne. *Instytucjonalizacja procesów integracji europejskiej: wybrane zagadnienia teoretyczne i funkcjonalne*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2019. S. 126–137.
356. Legatum Prosperity Index. *Legatum Institute Foundation*. URL: <https://www.prosperity.com/globe/ukraine> (дата звернення: 22.06.2021)
357. Marchuk V., Pavlova L., Ahafonova H., Vonsovyh S., Simonian A. Communication Opportunities of Civil Society Institutions in Countering the Challenges of Post-Pandemic Postmodernity. *Postmodern Openings*. 2021. № 12 (1Sup1). P. 335–345.
358. Mitrany D. The Functional Approach in Historical Perspective. *International Affairs*. 1971. № 47/3. P. 345–386.
359. Mitrany D. *Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*. Chicago: Quadrangle Books. 1966. 221 p.
360. Molle W. *The Economics of European Integration*. Theory, Practice, Policy. Aldershot, Ashgate. 2001. 548 p.

361. Monnet J. *A grand design for Europe*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 1988. 57 p. URL: <http://aei.pitt.edu/4561/1/4561.pdf> (дата звернення: 16.06.2021)
362. Moravcsik A. *A Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London: UCL Press. 1998. 514 p.
363. Moravcsik A. Preferences and Power in the European Community. A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*. 1993. № 31/4. P. 482–498.
364. Mycio M. Ukraine Voters to Choose between East and West: Elections: President's main rival blames fiscal woes on Soviet breakup. He urges renewed ties with Russia. *Los Angeles Times*. 1994. June 22. URL: http://articles.latimes.com/1994-06-22/news/mn-7136_1_soviet-union (дата звернення: 14.07.2021)
365. *National Cyber Power Index 2020*. Belfer Center for Science and International Affairs Harvard Kennedy School. URL: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/2020-09/NCPI_2020.pdf (дата звернення: 24.06.2021)
366. *National Cyber Security Index 2018*. e-Governance Academy. URL: https://ega.ee/wp-content/uploads/2018/05/ncsi_digital_smaller.pdf (дата звернення: 24.06.2021)
367. *National Cyber Security Index 2020*. e-Governance Academy. URL: <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/> (дата звернення: 24.06.2021)
368. Pentland Ch. *International Theory and European Integration*. London: Faber and Faber. 1973. 283 p.
369. Pierson P. The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis. *Comparative Political Studies*. 1996. № 29. P. 123–163.
370. Pollack M. The New Institutionalisms and European Integration. *Webpapers on Constitutionalism & Governance beyond the State*. 2008. № 1. URL: <https://www.wiso.uni-hamburg.de/fileadmin/sowi/politik/governance/.pdf> (дата звернення: 18.06.2021)

371. Sapir A. Globalisation and the reform of European Social Models. *Journal of Common Market Studies*. 2002. № 44(2). P. 369–390.
372. Schmidt P. Reasons for Big «Blunders» – EU Policy towards Ukraine. *L'Europe en Formation*. 2016. № 3 (381). P. 73–100.
373. Schmitter P. *Come democratizzare l'Unione Europea e perché*. Bologna: Il mulino. 2000. 166 p.
374. Schuman R. *Pour l'Europe*. 5 e éd. Genève: Les Editions Nagel S.A. 2010. 165 p.
375. Sengoku M. *Emerging Eastern European Welfare States: A Variant of the «European» Welfare Model?* Part by a grant for overseas research (Zaigai Kenkyu) of Seinan Gakuin University (2002-2003). 2003. URL: https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no2_ses/3-2_Sengoku.pdf (дата звернення: 22.06.2021)
376. Spinelli A. *The Eurocrats*. Baltimore: The Johns Hopkins Press. 1966. 229 p.
377. Staab A. *The European Union explained: institutions, actors, global impact*. Bloomington: Indiana University Press, 2011. 211 p.
378. Stankiewicz W. Proces integracji Ukrainy z Unią Europejską. *Nowa Polityka Wschodnia*. 2013. № 2 (5). S. 27–53.
379. The EU policy towards ongoing Russian military aggression on Donbas. *Mission of Ukraine to the European Union*. 2020. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/> (дата звернення: 29.05.2021)
380. *The Global Competitiveness Report 2013-2014*. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf (дата звернення: 22.06.2021)
381. *The Social Progress Imperative*. URL: <https://www.socialprogress.org/> (дата звернення: 22.06.2021)
382. Tindemans M. Leo. L'Union européenne. *Bulletin des Communautés Européennes*. 1975. № 1/76. URL: <https://club.bruxelles2.eu/wp-content/uploads/2017/02/rapporttindemans-1975.pdf> (дата звернення: 19.06.2021)

383. Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. *Official Journal of the European Union*. 2007. URL: <http://eurlex.europa.eu/legal-content/en/> (дата звернення: 22.06.2021)

384. Treaty on European Union. *Official Journal*. July. 1992. URL: <http://www.eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>

385. Ukraine to be the first non-EU member state to chair EU Strategy for Danube Region (EUSDR) in 2022. *Danube Region Strategy*. 2020. URL: <https://danube-region.eu/ukraine-to-be-the-first-non-eu-member-state-to-chair-eu-strategy-for-danube-region-eusdr-in-2022/> (дата звернення: 12.08.2021)

386. Vinnykova N. Risks of political non-decision-making (applications to Ukraine). *Politicus*. 2020. № 5. P. 35–43.

387. Visser J. *The quality of industrial relations and the Lisbon Strategy*. European Commission (ed.) Industrial Relations in Europe Report. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. P. 45–72.

388. Why Does Ukraine matter to the EU? *Carnegie Europe*. 2013. URL: <https://carnegieeurope.eu/2013/04/16/why-does-ukraine-matter-to-eu-pub-51522>
[дата доступу 21.04.2020](#) (дата звернення: 21.04.2020)

389. Yakymenko Y., Pashkov M. Ukraine on the path to the EU: citizens' opinions and hopes. *TEPSA*. 2018. URL: <http://www.tepsa.eu/23326-2/> (дата звернення: 12.05.2020)

ДОДАТОК А**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ****Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових
фахових видань України:**

1. Дудкевич В. Євроінтеграційний дискурс політологічних досліджень в Україні. Регіональні студії. 2021. № 25. С. 104–109.
2. Дудкевич В. Євроінтеграційні практики України: специфіка політико-нормативного регулювання. Політикус. 2021. № 3. С. 47–53.
3. Дудкевич В. Процес інтеграції України до Європейського Союзу в контексті суперечностей внутрішньо європейського розвитку. Політичне життя. 2021. № 1. С. 119–124.
4. Дудкевич В., Шотурма Н. Діджитальна комунікація як один із механізмів взаємодії з громадськістю. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2019. № 13. С. 86–93.

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, включених до
міжнародних наукометричних баз:**

5. Dudkevych V., Gontar Z., Marchuk V., Durman O., Denkovych N. Exploring the Experience of the World's Leading Countries in Inclusive Growth as Part of the Post-Industrial Politic: Challenges and Perspectives. Postmodern Openings. 2020. № 11(2 Supl 1). P. 222–237.
6. Dudkevych V., Marchuk V., Hladiy V., Holubiak N., Melnychuk V. The Development of a System of Local Self-Government in the Countries of the Visegrad Group in the Conditions of Postmodern Society. Postmodern Openings. 2021. № 12(2). P. 233–245.
7. Дудкевич В. Євроінтеграційні практики як детермінанти впливу на розбудову громадянського суспільства в Україні. Evropský Politický A Právní Diskurz. 2021 № 8/3. С. 122–129.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Дудкевич В. Громадянське суспільство України у контексті реалізації євроінтеграційних практик. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (Івано-Франківськ, 27 травня 2021 р.). Івано-Франківськ: ПНУ імені Василя Стефаника, 2021. С. 580–589

9. Дудкевич В. Євроінтеграція як еволюційний маркер державного розвитку. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація» (м. Северодонецьк, 8 червня 2021 р.). Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 76–79.

10. Дудкевич В. Євроінтеграція як чинник репутаційного поступу України. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритетні напрями наукових досліджень: філософський, політологічний та культурологічний аспекти» (м. Київ, 8-9 жовтня 2021 р.). Київ: ТНУ імені В. І. Вернадського, 2021.

11. Дудкевич В. Місце євроінтеграційного наративу у політиці сучасної України. Збірник матеріалів XXXIV Харківських політологічних читань «Політична система України за умов глобальних викликів і локальних проблем». Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (21 квітня 2021 р.). Харків: Право, 2021. 284 с. С. 130–134.